ISTORIE

„Cel mai mare poet al lumii arabe contemporane"
– The Guardian –

ADONIS

în dialog cu HOURIA ABDELOUAHED

ISLAMUL ȘI VIOLENȚA

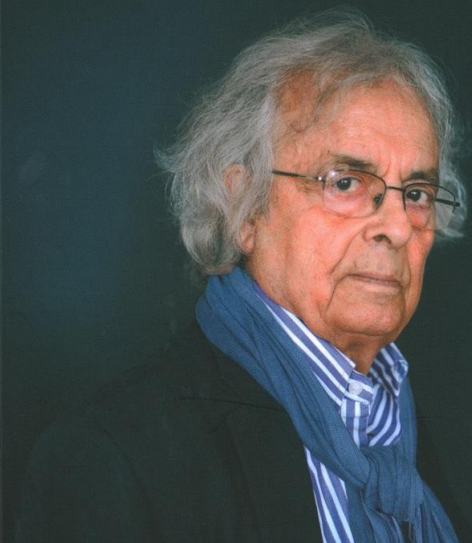

HUMANITAS

Dacă nu separăm religia de stat și nu eliberăm femeile de șaria, vom avea și mai mulți despoți. Dictatura militară îți controlează mintea. Dar dictatura religioasă îți controlează și mintea, și corpul. —Adonis

ISTORIE

Adonis (pseudonimul lui 'Alī Aḥmad Sa'īd) este unul dintre cei mai importanți și mai influenți scriitori arabi contemporani (Edward Said l-a numit „cel mai îndrăzneț și mai provocator poet arab al zilelor noastre"). S-a născut în 1930, într-un sat din vestul Siriei, într-o familie de mici proprietari de pământ, de religie șiită alawită. A studiat dreptul și filozofia la Universitatea din Damasc. În 1956 a emigrat din Siria în Liban, unde în 1973 a obținut un doctorat în literatură arabă la Université Saint-Joseph din Beirut. În 1980 a plecat din Liban, din cauza războiului civil, și de atunci trăiește în Franța, la Paris. Criticile la adresa religiei islamice și a regimului politic sirian i-au atras de-a lungul timpului diverse acuzații, persecuții și mai multe amenințări cu moartea. În anul 1995, a fost exclus din Uniunea Scriitorilor Arabi. Este autorul a douăzeci de volume de poeme, care, în opinia criticii literare, constituie pentru poezia arabă o contribuție la fel de importantă precum cea a lui T.S. Eliot în poezia engleză. Alături de acestea, a publicat eseuri despre cultura și literatura arabă și traduceri în arabă (prima traducere completă a *Metamorfozelor* lui Ovidiu, traduceri din Racine, Georges Schehadé, Saint-John Perse și Yves Bonnefoy). A primit numeroase premii și distincții literare, printre care prestigiosul Premiu Goethe al Orașului Frankfurt, iar începând din 1998 a fost nominalizat de mai multe ori la Premiul Nobel pentru Literatură.

Houria Abdelouahed este psihanalistă și traducătoare. S-a născut în Maroc, dar trăiește în Franța. Este conferențiar la Université Paris 7 „Denis Diderot". Printre lucrările sale se numără: *La visualité du langage* (1998), *La langue et le miroir* (2006), *Le regard d'Orphée* (2009, împreună cu Adonis), *Figures du féminin en islam* (2012), articole despre limba și cultura arabă și despre emanciparea femeii musulmane. A tradus în limba franceză mai multe cărți ale lui Adonis: *Al-Kitāb* (*Le livre*, eseu), *Diwān al-Shi'r al-'Arabī* (*Le Dīwān de la poésie arabe classique*, eseu, traducere semnată împreună cu autorul) și *Tārīḫ Yatamazzaq fī Ğassad 'Imra'ah* (*Histoire qui se déchire sur le corps d'une femme*, poeme).

ADONIS

în dialog cu HOURIA ABDELOUAHED

ISLAMUL ȘI VIOLENȚA

Traducere din franceză și note de
Laura Sitaru

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Marieva Ionescu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Tipărit la Real

Adonis
Violence et islam. Entretiens avec Houria Abdelouahed
© Éditions du Seuil, 2015

© HUMANITAS, 2016, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Adonis
Islamul și violența / Adonis în dialog cu Houria Abdelouahed; trad.: Laura Sitaru. – București: Humanitas, 2016
ISBN 978-973-50-5280-5
I. Abdelouahed, Houria
II. Sitaru, Laura (trad., note)
291.73
297

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Avertisment

După moartea profetului Mahomed a fost întemeiat primul califat, iar islamul s-a transformat în regim politic. Religia a fost întrebuințată și ea în luptele pentru putere. Poporul, unit la început în jurul profetului său, a cunoscut mai apoi dezbinări, neînțelegeri și dispute. Islamul a devenit prin urmare un război ideologic, iar Coranul a fost interpretat în funcție de interesele aflate în conflict. Astfel, a apărut cultura *ḥadīth*-urilor* și a consensului teologic (*al-ijmā'*).

Islamul din zilele noastre este islamul trecutului.

Iar volumul de față ia în discuție acel islam, alături de cultura căreia i-a dat naștere. Pentru a înlătura orice confuzie, vom face precizarea că nu va fi vorba decât despre islamul politic, de la întemeierea primului califat până astăzi.

---

* Consemnări ale cuvintelor sau faptelor profetului Mahomed, care au devenit a doua sursă a legii religioase islamice, după Coran. (N.tr.; notele autorului vor fi numerotate cu cifre arabe, iar notele traducătorului, cu asteriscuri.)

Ne propunem să discutăm despre violență în islam din perspectivă filozofică și psihanalitică într-o lucrare viitoare.

Paris, august 2015
Adonis și Houria Abdelouahed

O primăvară fără rândunici

HOURIA: Adonis, cum s-ar explica eșecul primăverii arabe?

ADONIS: La început, revolta arabă părea să semene cu o deșteptare. O minunată deșteptare. Însă evenimentele care au urmat așa-zisei primăveri arabe au demonstrat că nu a fost vorba despre o revoluție, ci mai curând despre un război, și că în locul unei insurgențe împotriva tiraniei s-a instalat o altă tiranie. Sigur, au existat forțe de opoziție care nu au recurs la violență, însă acestea au fost zdrobite sub greutatea evenimentelor care au urmat imediat după începutul revoltei. În plus, această revoluție s-a dovedit mai degrabă confesională și tribală, nu civică, mai degrabă musulmană, nu arabă. Or societatea arabă ar fi trebuit să se schimbe radical.

H: Prin radical eu înțeleg o schimbare în plan politic, dar și social, economic, cultural.

A: Exact. Numai că această schimbare s-a lovit de eterna dezbatere despre religie și politică. Oamenii, privați de drepturile lor, au avut în minte

un singur gând – să răstoarne puterea în funcție –, fără să acorde suficientă atenție problemei instituțiilor, educației, familiei, libertății femeii și a individului. A lipsit astfel reflecția asupra modalităților de a crea o societate civilă, mai exact o societate a cetățeanului.

H: Vrei să spui că greșeala a venit din faptul că oamenii, striviți de puterea politică, n-au reușit să miște lucrurile în sensul unei schimbări reale și n-au conștientizat complexitatea implicită oricărei schimbări.

A: Sigur. Este vorba de o eroare de viziune: într-o societate precum societatea arabă, nu se poate face o revoluție care să nu aibă la bază laicitatea. Pe de altă parte, legătura organică între rebelii care și-au asumat așa-zisa revoluție și forțe din exterior a reprezentat o a doua mare greșeală. În loc să acționeze independent, s-au aflat în strânsă legătură cu forțe străine.

H: Ei sunt cei care au cerut intervenția Occidentului, sau, mai curând, Occidentul a profitat de situație pentru a ține sub control începutul revoltei?

A: Amândouă. Iar urmările sunt dezastruoase. Legătura cu exteriorul a adus prejudicii acestei mișcări. Putem adăuga aici și violența armată, care a jucat un rol important în eșecul revoluției. Din afară veneau cantități enorme de arme sofisticate; este evident că revoluționarii nu puteau obține astfel de arme fără ajutor extern. Rezultatul: în loc să destabilizeze regimurile dictatoriale, și-au distrus propriile țări.

H: Dacă ne gândim însă la Siria, aici și regimul a participat la distrugerea țării, făcând un adevărat carnagiu.

A: Adevărat. Însă o revoluție care dorește schimbarea nu poate să-și distrugă propria țară. Este adevărat că regimul a fost violent, dar era de datoria revoluționarilor să nu lase țara să se cufunde în haos. Ba mai mult, fundamentalismul a reapărut în scenă mai bine organizat și mai violent. Astfel, de la speranța și dorința de a trăi vremuri mai bune s-a ajuns la obscurantism, iar în loc de schimbarea aducătoare de speranță trăim un veritabil dezastru. În plus, nici un cuvânt despre libertatea femeii. Putem să vorbim despre o revoluție arabă atâta vreme cât femeia arabă este în continuare prizoniera șariei? Recursul la religie, interpretată și folosită în scopuri ideologice, a transformat primăvara arabă într-un infern.

H: Clericii au profitat deci de situația instabilă ca să răstoarne revoluția, sau putem spune că individul arabo-musulman rămâne, în forul său interior, profund și fundamental atașat de religie?

A: Revoluția este oglinda celor care o înfăptuiesc. Astfel, importanța unei revoluții într-o țară anume decurge din calitatea revoluționarilor, din cultura lor, din raportul lor cu laicitatea, din viziunea lor despre lume, cu toate ale ei. Ceea ce s-a întâmplat în țările arabe în numele revoluției demonstrează că mare parte din societatea arabă este încă dominată de ignoranță, analfabetism și

obscurantism religios. O revoluție care cade în obscurantism nu este cu adevărat o revoluție. Este o catastrofă! Porniserăm pe un drum spre un viitor foarte promițător, dar astăzi dăm înapoi. Suntem în plin regres.

H: Iar în acest regres ne-ntoarcem la lucruri care s-au mai întâmplat, care ne sunt familiare. În volumul III din *Al-Kitāb* (*Cartea*) spuneai:

> O, Alep, de câte ori te-ai răsculat! Capetele fiilor tăi răzvrătiți cădeau de sabie secerate [...]. De câte ori i-ai îmbrățișat pe tirani!

Citind aceste versuri, avem impresia că e vorba despre Alepul zilelor noastre. De ce crezi că se repetă așa istoria? Cincisprezece secole de supunere față de legea sabiei?

A: S-a vorbit prea mult despre primăvara arabă ca despre o realitate care nu are legătură cu trecutul, însă, în mod cert, o astfel de legătură există. În primul rând, se uită faptul că lumea arabă a cunoscut revoluții mai radicale decât cea promisă de primăvara arabă, precum cea a zinğilor[1], numită și „revolta negrilor". Apoi, revoluția qarmaților[2], care doreau instaurarea unui sistem pe care

---

1. Revolta zinğilor a izbucnit în anul 255 al Hegirei, în timpul califatului abbasid. Rebelii s-au revoltat împotriva discriminărilor sociale și economice. Au întemeiat un stat, la sud de Basra, dar apoi au fost învinși de puterea în funcție.

2. Mișcare disidentă din perioada fatimidă, care a întemeiat un stat în anul 899 d.Hr. Qarmații au elaborat o doctrină socialistă având la bază respectul față de muncă

astăzi l-am putea caracteriza drept socialist. Fără să mai luăm în calcul alte revoluții de mai mică amploare, care militau pentru libertate și egalitate în drepturi. Toate acestea, indiferent de amploarea lor, au fost mai importante și mai radicale decât primăvara arabă.

H: Trebuie să mărturisesc că n-am auzit niciodată despre revolta zinğilor sau despre revoluția qarmaților în timpul studiilor mele în Maroc. În manualele școlare nu ni se spunea mare lucru. Abia la facultate, în Franța, am descoperit aceste mișcări fără precedent de protest și de luptă împotriva puterii și discriminării rasiale și sociale.

A: Problema este că istoria noastră continuă să fie istoria unor regimuri dictatoriale, nu istoria poporului. La fel, cultura noastră este cultura puterii și a regimului aflat la putere. Nu se vorbește nici despre popor, nici despre revolta sa, și cu atât mai puțin despre aspirațiile sale. Dintotdeauna, discutăm despre putere și despre califul lui Dumnezeu, uitând complet de drepturile cetățenilor.

H: Adevărul este că, dacă vrei să cunoști aceste momente din istoria arabă, trebuie să dai dovadă de mare curiozitate și de gust pentru lecturile subversive. La școală nu se vorbește despre *firaq*

și repartizarea echitabilă a banului. În anul 317 al Hegirei au luat de la Mecca piatra neagră, pe care n-au restituit-o decât douăzeci de ani mai târziu, contra unei mari sume de bani. Au fost definitiv eliminați de pe scena istoriei în 1027 d.Hr.

bāṭiniyya (grupurile *bāṭiniyya*[1] care aveau o viziune politică, printre care qarmaţii), iar cum poliţia secretă este pretutindeni în universităţi, numele acestor mişcări nu este niciodată pomenit.

A: Qarmaţii cereau egalitate, împărţirea averilor şi luptau împotriva mizeriei şi sărăciei. Erau progresişti şi făceau apologia valorilor socialiste. În viziunea lor, individul munceşte şi contribuie astfel la creşterea venitului comunităţii, iar acesta se redistribuie membrilor societăţii în funcţie de nevoile lor şi de munca depusă.

H: Adevăraţi pionieri ai marxismului. Este, în fapt, o revoltă împotriva lui 'Uthmān, cel de-al treilea calif al islamului, ginere al profetului Mahomed, care şi-a îmbogăţit peste măsură familia şi pe urmaşii săi omeiazi.

A: Am putea spune că s-au revoltat împotriva califatului ca prim exerciţiu politic al islamului.

H: 'Uthmān, care a fost în două rânduri ginerele lui Mahomed, şi-a uitat poporul odată ajuns calif. Astfel, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ a devenit cel mai nedrept dintre oameni.

A: Este şi motivul pentru care i-a fost asediată locuinţa, iar el a fost apoi ucis, la Medina, în 656 d.Hr. Revolta împotriva lui 'Uthmān a adunat laolaltă insurgenţi veniţi de la Mecca, de la Kūfa (din Irak) şi din Egipt, reprezentând o importantă

1. Mişcări considerate eretice, şi de aceea extrem de periculoase.

mișcare de protest bazată pe o conștiință politică însemnată.

H: Cât despre zinți, adică negri, aceștia au combătut rasismul și discriminările sociale.

A: Zinții militau împotriva sclaviei, cereau abolirea discriminărilor sociale pe motivul diferenței de rasă. Iar proclamând principiul „dreptate pentru toți" apărau ideea de cetățenie și egalitate în drepturi. Cetățenia trebuia să fie mai presus de culoarea pielii și de apartenența socială. Acesta a fost dezideratul care le-a animat revolta! Erau mai radicali și mai moderni decât revoluționarii primăverii arabe.

H: Dar au fost combătuți și, în cele din urmă, exterminați. Exterminările sunt parte a istoriei islamului. Cel puțin așa ne învață sursele istorice pe care se sprijină și *Al-Kitāb*.

A: Când vorbim despre islam în acest context, trebuie să distingem între două niveluri: nivelul teoretic, în strânsă relație cu puterea, și nivelul constituțional, practic. Primul nivel rămâne imuabil și poate fi rezumat după cum urmează: islamul are la bază trei aspecte fundamentale. În primul rând, profetul Mahomed este pecetea profeților*. În al doilea rând, adevărurile transmise de el sunt, prin urmare, adevărurile supreme. În al treilea rând, individul sau credinciosul nu are

* În arabă, *ḫātimu l-'anbiyā'*; este expresia prin care musulmanii se referă la Mahomed, considerat ultimul dintre profeți, prin urmare „pecetea" acestora.

nimic de adăugat sau de modificat. Trebuie doar să respecte aceste precepte. Puterea a demonstrat, de-a lungul istoriei, că a vegheat în permanență asupra imuabilității și perpetuării concepției religioase pe care tocmai am expus-o.

H: Ca șarpele care-și mușcă coada: regele își reclamă autoritatea de la divinitate, iar divinitatea este apărată de rege, care aplică preceptele ei.

A: Am reflectat vreodată în tihnă la formularea „califul este reprezentantul lui Dumnezeu"? Nu poți să fii reprezentantul lui Dumnezeu, este împotriva ideii de divinitate. Să ne amintim că profetul își spunea „slujitorul lui Dumnezeu și mesagerul Său".

H: Regele este reprezentantul pe pământ...

A: După orice logică, omul nu poate fi reprezentantul lui Dumnezeu. Califul poate fi reprezentantul profetului, care, ca orice om, era supus greșelii. A-l numi pe calif „reprezentantul lui Dumnezeu" ar însemna să afirmi că el este Dumnezeu pe pământ.

H: Cu atât mai mult cu cât califul se proclamă infailibil. Aceasta este, poate, cauza non-revoltei. A-l nemulțumi pe calif sau pe monarh înseamnă a-l înfrunta pe Dumnezeu.

A: Orice om care i se opune reprezentantului lui Dumnezeu este considerat un renegat. Mai mult, islamul a combătut civilizațiile anterioare lui, trasând o viziune monocromă asupra lumii, lipsită de pluralitate. Deviza ei este: nici un proiect, nici o lege nu poate egala viziunea reprezentantului lui Dumnezeu. Ceea ce înseamnă: nu trebuie să visezi la un viitor mai bun, ci să te supui și să aplici

întocmai această viziune ortodoxă și dogmatică asupra lumii, care s-a înstăpânit odată cu începuturile islamului.

H: De fapt, e totuna cu a spune că trecutul rămâne un ideal care nu poate fi detronat, deoarece, trăind în umbra trecutului, individul arab își pierde orice posibilitate de a înfăptui o revoluție.

A: Dacă există un viitor, acesta se bazează tot pe trecut. Din cauza asta se repetă istoria. Nu încetăm să punem în mișcare vestigiile trecutului, confundând astfel prezentul cu trecutul. Să nu uităm totuși că în lumea islamică au existat mereu inovatori, și în toate domeniile. Doar că ei n-au îmbrățișat niciodată dogma religioasă în felul în care aceasta a fost practicată de califi sau de monarhi.

H: Pe de altă parte, afirmi că acești mari inovatori au fost întotdeauna combătuți de puterea politică.

A: Așa este. Într-adevăr, toți creatorii din domeniul poeziei, al filozofiei, al muzicii etc., cei care au clădit cultura islamică sau civilizația arabă, nu erau musulmani în sensul tradițional al termenului. De exemplu, mari poeți precum Abū Nuwās[1], al-Mutanabbī[2], al-Ma'arrī[3] erau împotriva religiei

1. Abū Nuwās este de origine persană. A trăit în palatele lui Hārūn al-Rashīd și ale celor doi fii ai săi. A murit în 192/813 (conform calendarului hegirian, respectiv celui creștin).

2. Abū aṭ-Ṭayyib Aḥmad ibn al-Ḥusayn al-Ğūfī, cunoscut sub numele de al-Mutanabbī, s-a născut la Kūfa și a murit asasinat pe drumul spre Bagdad, în 354/965.

3. Al-Ma'arrī, poet și filozof, s-a născut în Siria în 363/973 și a murit în 449/1057.

oficiale. Și nici un filozof nu a fost, la drept vorbind, credincios sau religios. Cei care au creat civilizația islamică au depășit islamul în sensul dogmatic al termenului. Toate acestea trebuie reanalizate.

H: Avem datoria de a regândi bazele religiei noastre: femeile, sclavia, adopția, filiația etc., laolaltă cu întreaga construcție socială și civilă. Având în vedere că s-a produs o revoluție care a dus la apariția Daesh*, cu toate atrocitățile ei, suntem obligați la o nouă analiză a istoriei.

A: În lumina acestor lucruri, putem afirma că primăvara arabă nu are nimic de-a face cu o revoluție, nici cu ideea de eliberare a popoarelor. Este impregnată de obscurantism în aceeași măsură ca orice regim dictatorial. Și este mai sângeroasă decât toate regimurile dictatoriale din lumea arabă. Grupările Daesh și Al-Nușra**, ca să nu dăm decât două exemple, sunt la fel de crude, dacă nu chiar mai crude. Mai mult, regimurile arabe au demonstrat că nu sunt altceva decât jucării în mâinile forțelor străine, marionete fără importanță și fără conștiință într-o strategie cu mize care le depășesc. Există un conflict economic și strategic între americani și europeni pe de-o parte, și un altul între americani, China, Rusia și celelalte state.

---

* Daesh este acronimul denumirii în limba arabă a organizației Statul Islamic din Irak și Siria; mai jos în traducere am folosit forma încetățenită „Statul Islamic".

** Frontul Al-Nușra este ramura siriană a organizației teroriste Al-Qaeda.

H: Veșnicele interese economice și politice.

A: Așa este. Trebuie să reamintim că majoritatea discursurilor și deciziilor politice atestă că Arabia Saudită și Qatarul sunt primele care au finanțat și au furnizat arme folosite împotriva regimului sirian. Ne găsim, astfel, în fața următoarei constatări: este vorba mai degrabă de interese economice și strategice decât de revoluție.

H: Totul a început cu Mohamed Bouazizi*, care – simțind că-i este călcată-n picioare demnitatea – și-a dat foc, și s-a soldat cu angrenarea arabilor într-o mașinărie a războiului.

A: Ca și cum motivațiile primare nu ar fi fost răsturnarea regimurilor și instaurarea democrației și libertății, ci creșterea economică și controlul strategic. Toate regimurile care au manifestat o opoziție cât de mică au fost distruse. Saudiții și qatarezii au jucat un rol de netăgăduit în dezastrul pe care-l cunoaște astăzi lumea arabă.

H: Se vorbește totodată despre o nouă hartă a Orientului Mijlociu. Procesul a început cu dezmembrarea Irakului, apoi a Libiei, a Siriei, după care a urmat războiul împotriva Yemenului.

A: Într-adevăr, există un aspect strategic indiscutabil și un proiect de reconfigurare a Orientului

---

* Negustorul tunisian care și-a dat foc pe 17 decembrie 2010, declanșând prin gestul său „revoluția iasomiei" din Tunisia (soldată cu căderea regimului președintelui Zine al-Abidine Ben Ali) și mișcări pro-democratice mai ample în țările din Orientul Mijlociu și din nordul Africii.

Mijlociu care nu este străin de dezbinările din sânul islamului dintre sunniți și șiiți, și nici de vechiul conflict cu privire la califat și la exercitarea puterii. Acest conflict este exploatat de puterile occidentale, care dirijează regimurile locale în funcție de propriile interese.

H: Procesul este foarte complex, pentru că toate aceste aspecte – strategice, economice, politice și religioase – se întrepătrund. Am impresia însă că uităm aspectul psihologic. Mesopotamia este leagănul civilizației. Pe lângă faptul că sunt distruși oamenii, sunt distruse și vestigiile preislamice.* Iar ștergerea urmelor trecutului este rezultatul celei mai violente pulsiuni, pulsiunea distrugerii.

A: Într-adevăr. Această regiune este atacată strategic, dar și cultural. Și distrugerea ei este în plină desfășurare. Rezultatul primăverii arabe se prezintă astfel ca un eșec total.

* După ce au ocupat cu forța provincia majoritar sunnită Ninive, la sfârșitul anului 2014 militanții Statului Islamic au distrus mai multe sculpturi din muzeul orașului Mosul, considerate idoli; au urmat apoi distrugerea unei părți din zidul vechii cetăți Ninive și atacuri asupra altor situri și monumente istorice din Irak și din Siria.

Necesitatea unei relecturi: istorie și identitate

H: „Istoricul are menirea să propună o narațiune «adevărată», astfel încât trecutul să fie reprezentat «cât mai bine». Un trecut separat de prezent, care, în principiu, să inducă ideea că există discontinuități și diferențe în timp."[1] Cum se face că în lumea arabă de astăzi lipsește în mod dramatic un demers istoric în sensul modern al termenului și că referințele noastre sunt în continuare Ṭabarī[2] și Ibn Kathīr[3], autori din primele secole ale Hegirei, care confundă istoria și legenda? De ce nu reușim să scuturăm de praf acest domeniu și să inventăm lecturi mai moderne ale istoriei?

A: Și în domeniul poeziei situația e aceeași: arabii nu au scris, de pildă, vreo lucrare care să se

1. Marcel Detienne, *L'identité nationale, une énigme*, Paris, Gallimard, „Folio", 2010.

2. Ṭabarī, istoric și teolog. S-a născut în Tabaristan, probabil în 839 d.Hr., și a murit la Bagdad, în 923 d.Hr.

3. Ibn Kathīr, comentator al Coranului. S-a născut în Siria, în anul 701 al Hegirei, și a murit în anul 774 al Hegirei.

ocupe de estetica limbii arabe și de specificul acesteia. E vizibilă lipsa spiritului de cercetare și inovație. Aș zice că arabii din ziua de astăzi nu mai au curiozitatea să-și pună întrebări. Cât privește istoria, ei nu reușesc să se raporteze obiectiv la primul stat arabo-musulman, fondat pe principiile puterii și ale apartenenței tribale. Tribul nu are nici o legătură cu ideea de pluralitate. Quraysh, tribul profetului Mahomed, care a condus califatul după moartea acestuia, reprezintă o singură familie: o familie care a înființat un stat. Pornind de la Saqīfa[1]. Chiar și *al-Anṣār*[2], care l-au apărat pe Mahomed împotriva dușmanilor săi din tribul Quraysh, au fost îndepărtați de la exercitarea puterii prin forța sabiei. *Al-Anṣār* au propus o formă de coaliție: Sa'd ibn 'Ubāda al-Anṣarī a cerut atunci o împărțire a puterii. Să spunem, o formă de democrație bazată pe participarea la viața politică pe picior de egalitate cu cei din tribul Quraysh. Doar că 'Umar* și tribul Quraysh

1. Saqīfa, clădire aflată în partea de nord-vest a moscheii din Medina. După moartea profetului Mahomed, musulmanii s-au adunat în acest loc pentru a-l alege pe noul conducător al comunității musulmane.

2. *Anṣār* se traduce prin „cei care l-au susținut pe Mahomed", adică oamenii din Medina care i-au primit pe profet și pe primii musulmani.

* 'Umar ibn al-Ḫaṭṭāb este cel de-al doilea calif al islamului. A condus comunitatea musulmană între 634 și 644, timp în care statul musulmanilor s-a extins semnificativ către regiunile estice, spre Persia, și vestice, spre terito-

au refuzat. Sa'd a fost agresat și alungat din Saqīfa împreună cu alți *anṣār*. Puterea a devenit astfel proprietatea unui trib. Și de-atunci istoria noastră a rămas legată de puterea tribală.

H: De ce nu s-a modernizat scrierea istoriei? După renașterea lumii arabe întrevăzută la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, intelectualii arabi nu au întreprins o lectură modernă a textelor clasice?

A: Când am scris *Ath-Thābit wa l-mutaḥawwil*[1] (*Ce rămâne și ce se schimbă*), universitarii s-au ridicat împotriva mea, căci propuneam o lectură diferită a istoriei. Și ca să sugereze că este o lucrare fără importanță m-au acuzat că sunt un șiit* care vrea să deformeze istoria arabilor. Sau, cu alte cuvinte, lectura mea nu ar fi fost rezultatul unei reflecții personale, al unei activități de cercetare și de analiză, al unei dorințe reale de a mă delimita de lecturile tradiționale, sărace și repetitive, ci ar fi fost dictată de „ostilitatea mea față de sunniți". Am vorbit mult în această carte despre statul sunnit și despre revoluțiile care au avut loc de-a lungul istoriei împotriva acestui așa-zis stat. Însă universitarii care m-au criticat nu au

---

riile bizantine. De numele lui se leagă și cucerirea Ierusalimului în anul 638.

1. Adonis, *Ath-thābit wa l-mutaḥawwil*, 4 volume, Beirut, Dār as-Sāqī, 1973.

* Adonis s-a născut în 1930, într-un sat de lângă Latakia, în vestul Siriei, într-o familie de mici proprietari de pământ, de religie șiită alawită.

propus alte studii, în care să discute tezele și punctele mele de vedere. Criticile au avut ca pretext locul unde m-am născut. Și au exprimat nu obiectivitatea științifică, ci spiritul tribal.

H: Ca și cum studiul tău ar fi fost subordonat ideologic. Te-ai apărat de aceste acuzații?

A: Nu, nu m-am apărat, deși în adâncul meu am regretat că lucrarea mea este citită și interpretată greșit. Însă, cu timpul, cartea și-a găsit tot mai mulți cititori, iar oamenii au devenit mai puțin reticenți.

H: A fost tradusă în Indonezia și primită foarte bine. Povestea ta cu *Ath-Thābit wa l-mutaḥawwil* îmi aduce aminte de Taha Hussein* și de lucrarea lui *Fī sh-shi'r al-ğāhilī* (*Despre poezia preislamică*). Pentru că a îndrăznit să recurgă la *cogito* în relectura poeziei preislamice, Taha Hussein a fost condamnat și obligat să-și rescrie cartea, cu toate că nu aducea nici o critică religiei și nu punea la îndoială versetele coranice.

---

* Taha Hussein (1889–1973), scriitor și om de cultură egiptean, autorul celebrului roman *Al-Ayyām* (*Zilele*), tradus și în limba română (*Zilele*, traducere, prefață și note de Nicolae Dobrișan, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969). Este cunoscut pentru spiritul critic și ideile inovatoare, de inspirație occidentală, pe care le aplică în analiza literaturii arabe clasice și moderne. Propunerea unei lecturi critice a poeziei preislamice a fost interpretată de mediile conservatoare drept un atac indirect la textul coranic, cu care poezia preislamică are în comun modalități de expresie lingvistică.

A: Din nefericire, constatăm că gândirea arabă, chiar și cea considerată modernă, rămâne profund dogmatică și prizonieră a spiritului tribal. Nimic nu trebuie schimbat. Totul trebuie să rămână așa cum era înainte, fix, nemișcat. Ceea ce noi numim *'aṣr an-Nahḍa* (epoca Renașterii) se dovedește a fi o falsă renaștere. Nu putem să recitim istoria, nici s-o analizăm, nici să înaintăm, atâta vreme cât nu reușim să ne rupem de spiritul religios și de mentalitatea tribală.

H: Ceea ce i s-a întâmplat lui Taha Hussein dovedește că, în fond, nu îndoiala cu privire la versurile preislamice este condamnată, ci spiritul critic.

A: Islamul, în înțelesul de regim, a luat ființă ca putere politică și economică. În absența spiritului tribal, nu ar fi avut o asemenea amploare. Susținut, astfel, și de forța spiritului tribal, islamul a devenit foarte repede un instrument al puterii și al cuceririlor.

H: Prin „foarte repede" sau „de la început", vrei să spui „imediat după moartea profetului"?

A: Da, după moartea lui Mahomed. Drama, cum am mai spus, a început la Saqīfa. De fapt, ceea ce s-a petrecut la Saqīfa a rămas o emblemă a spațiului arab. Nu reușim să ne eliberăm de Saqīfa: de cincisprezece secole, războiul din sânul lumii arabe nu încetează. Drama este foarte actuală: nu am ieșit încă din Evul Mediu.

H: În *L'Identité nationale, une énigme*, Marcel Detienne scrie: „...să te naști într-un loc, să fii produsul lui, de ce nu?, să fii agentul propriei istorii".

Am impresia că în istoria noastră există ceva care ne împiedică să fim agenţii propriei noastre istorii.

A: Am evocat mai devreme piedica pe care o reprezintă religia. Islamul, dat fiind că s-a născut perfect, combate tot ceea ce-i este anterior şi tot ceea ce i-a urmat. „Tot" înseamnă: filozofie, artă, gândire, creativitate, viziune despre lume etc. Gândirea fiind abolită, iar arta condamnată, nu mai avem la dispoziţie decât lumina care vine dinspre puterea în funcţie. Drama de la Saqīfa ne urmăreşte şi astăzi. De ce Arabia Saudită duce un război împotriva Yemenului? Rădăcinile acestui război se află în spiritul tribal ce caracterizează istoria noastră. Însă în loc să analizăm motivele dezastrului noi nu facem decât să repetăm războaiele, fără a le aduce în discuţie fundamentele. În tradiţia islamică, trebuie să fii *tābi'* (supus), nu să pui întrebări. Istoria noastră nu poate fi chestionată. Trebuie doar să repetăm şi să reproducem.

H: Să reproducem întocmai.

A: Da, întocmai, pentru că perfecţiunea există deja. Trecutul îmbrăţişează această perfecţiune care rămâne până în zilele noastre unicul model, singurul exemplu demn de urmat. Ni se cere să păstrăm o corespondenţă perfectă şi un acord total cu trecutul. Astfel, identitatea se reduce şi ea la o repetiţie. Dacă vrei să fii musulman sau arabo-musulman, trebuie să imiţi o istorie perfectă.

H: În psihanaliză, acest fenomen se numeşte „timpul care nu trece" – timpul încremenit al unui psihic aflat în suferinţă. Totuşi, Statul Islamic reia

doar partea întunecată a istoriei, nu și geniul lui Averroes[1], al lui Alhazen[2], al lui Ibn 'Arabī[3] sau îndrăzneala speculativă a mutaziliților[4].

A: Statul Islamic repetă doar istoria puterii, nu și pe cea a gândirii sau a cercetării. Un motiv în plus să afirmăm că suntem în continuare la Saqīfa, că spiritul celor petrecute acolo domnește și dictează încă în viața noastră de zi cu zi. În acord cu această viziune, identitatea este o repetiție, o moștenire, nu rezultatul unei alegeri. Individul se naște arabo-musulman sau musulman, iar în sânul acestei lumi el nu poate fi decât sunnit sau șiit. Istoria arabă este un război perpetuu.

H: Îmi lămurești o serie de lucruri pe care le-am citit, dar pe care m-am temut să le gândesc. Comunitatea arabo-musulmană inițială a început să se îmbogățească grație campaniilor de cucerire, cu mult înainte de instaurarea efectivă a califatului. Profetul a purtat războaie care i-au adus tot mai multe bogății cu fiecare victorie repurtată.

---

1. Averroes (Ibn Rushd) s-a născut la Cordoba în 520/1126 și a murit în 1198 la Marrakesh. Este cunoscut ca mare comentator al lui Aristotel.

2. Alhazen (Ibn al-Haytham) este unul dintre cei mai mari matematicieni arabi și fără îndoială cel mai mare fizician. S-a născut la Basra în 354/965 și a murit în 430/1039.

3. Ibn 'Arabī, mistic și autor al unei opere de dimensiuni impresionante. S-a născut la Murcia în 560/1165 și a murit la Damasc în 638/1240.

4. Mu'tazila, grup care s-a format în prima jumătate a secolului II al Hegirei în orașul Basra, reprezentând o importantă școală a gândirii de tip speculativ, rațional.

Așa s-a îmbogățit prima comunitate musulmană, de pe urma consistentelor prăzi de război. Mai târziu, prima mare *fitna* (luptă între musulmani) a izbucnit pentru că 'Uthmān prăda vistieria comunității pentru a-i îmbogăți pe ai săi.*

A: Istoricii afirmă în unanimitate că 'Uthmān a cheltuit sume imense pentru îmbogățirea propriei familii, fără vreo preocupare pentru comunitate. Ai dreptate să vorbești despre îmbogățirea de pe urma cuceririlor, căci averea islamului a provenit din *ghanā'im* (prada de război). De la bun început, islamul a adoptat ca metodă războiul și campaniile de cucerire.

H: Pe lângă *ghanā'im*, mai exista și tributul pe care trebuiau să-l plătească ne-musulmanii sau cei care voiau să-și păstreze propria religie. Femeile reprezentau tot o pradă de război, și fie erau păstrate, fie erau vândute ca sclave.

A: Din punct de vedere istoric, după cum am mai spus, islamul s-a clădit pe spiritul tribal, pe cuceriri și pe puterea banului. Astăzi, Statul Islamic se îmbogățește din *ghanā'im*, din controlul asupra petrolului, gazelor naturale și banilor din bănci și din vânzarea femeilor...

H: Statul Islamic îi obligă pe ne-musulmani să plătească tribut și jefuiește și răpește femeile ca

* Prima *fitna* a început în anul 656, după asasinarea lui 'Uthmān de către un grup de rebeli egipteni, și a durat până în 661, când conducerea comunității musulmane a fost preluată de cel dintâi calif omeiad, Mu'āwiya.

pradă de război. De-asta spun că această grupare repetă partea întunecată a istoriei islamului, și nu pe cea luminoasă, reprezentată de mutaziliți, de filozofi sau de mistici.

A: Dar mutaziliții nu făceau parte din „corpul" instituțional musulman! Misticii, filozofii, poeții, nici atât!

H: Mutaziliții formau cel mai important curent de gândire* de la Bagdad.

A: Numele lor este legat de unul sau doi califi. Cultura reprezentată de mutaziliți și-a atins apogeul în timpul califatului abbasid al-Ma'mūn, însă odată cu domnia lui al-Mutawakkil** au fost urmăriți peste tot și masacrați.

H: Ai spus că intelectualii arabi n-au fost niciodată o preocupare pentru instituțiile politice și n-au fost încurajați de puterea în funcție. De la apariția lucrării tale *Ath-Thābit wa l-mutaḥawwil*, continui să lupți pentru libertatea gândirii.

A: Această carte este rezultatul unei interogații: de ce nu există nici un mare poet arab care să fie, în același timp, și un bun musulman? Nu știu nici un mare poet credincios sau vreun filozof care să creadă, în sensul dogmatic al termenului. Nici

---

* Sub influența filozofiei și logicii grecești, mutaziliții considerau că textele religioase trebuie să se conformeze judecății raționale. Acest curent a devenit religie de stat în timpul califului abbasid al-Ma'mūn (813–833) și al celor doi succesori direcți ai săi.

** Al-Mutawakkil a condus califatul abbasid între 847 și 861.

Averroes, nici Avicenna[1] sau Rawandī[2] nu erau cu adevărat musulmani. Excepție face Ghazālī[3], care a devenit mistic. Așadar, de ce această civilizație a misticilor, a filozofilor și a poeților care nu au nici o legătură cu jurisprudența (*fiqh*) sau cu ortodoxia religioasă este numită civilizație islamică sau musulmană? În ce sens musulmană? Ce legătură are un mistic sau un filozof cu jurisprudența islamică și cu șaria? Studiind textele, mi-am dat seama că nu există nici un mare poet care să fie în același timp și un bun musulman, așa cum Claudel a fost poet și creștin catolic. Nu am găsit gânditori sau filozofi musulmani care ar putea fi asemănați cu personaje precum Emmanuel Levinas, filozof și gânditor evreu. Tot citind cărți de istorie, n-am încetat să mă întreb: de ce tradiția poetică instituită de islam n-a avut la bază creativitatea și imaginația, ci a rămas legată de religie și de putere? Și, ca să închei, de ce țările arabe au neglijat studierea operei marilor poeți? Marii poeți n-au fost niciodată corect predați în școli.

H: Nici chiar al-Mutannabī?

A: A fost foarte prost predat. Elevii și studenții nu cunosc decât câteva dintre poemele sale. În

---

1. Avicenna (Ibn Sīnā) s-a născut în 370/980. Limba sa maternă a fost persana. A murit la Hamadan în 428/1037.

2. Ibn Rawandī s-a născut în anul 210 al Hegirei și a murit înainte să împlinească patruzeci de ani. A aderat la început la doctrina mutaziliților, dar apoi s-a dezis de ea. Este unul dintre cei mai mari gânditori atei ai islamului.

3. Ghazālī (Abū Ḥāmid), teolog, jurist și reformator. S-a născut în 450/1058 și a murit în 505/1111.

schimb, universul poetic al lui al-Mutannabī, ca și al altor mari poeți, rămâne necunoscut, fiind neglijat sau prost înțeles. Am hotărât așadar să încep această muncă de regândire a tradiției și de rescriere a istoriei. N-am făcut decât să deschid un univers pentru cercetare.

H: Doar că n-ai fost urmat de nimeni.

A: Din nefericire. Dar cred că începe să se întrevadă un astfel de demers.

H: Când am zis că nu te-a urmat nimeni, am vrut să spun că nu există o generație care să vină din urmă și să ducă mai departe cercetarea. Așa cum generația lui Moustafa Safouan a venit după cea a lui Moustafa Ziwar[1] și Taha Hussein.

A: Mediile literare încep să fie interesate de această manieră de a citi istoria, tinerii mai ales se înhamă la acest demers. *Ath-Thābit wa l-mutaḥawwil* a fost reeditată de mai multe ori, devenind o lucrare clasică în istoria literaturii. A ajuns la a cincisprezecea ediție. Intelectualii încep să pledeze pentru o mai mare libertate de gândire. Trebuie însă să privim mai departe de acest început. Interogația trebuie să se îndrepte către fundamentele islamului și către bazele culturii pe care o numim islamică. În orice caz, constatăm cu tristețe astăzi că islamul pe care-l promovează

1. Moustafa Ziwar este cel care a introdus domeniul psihanalizei în lumea arabă. A înființat prima facultate de psihologie din lumea arabă, la Universitatea Ayn Shams din Cairo. S-a născut în Egipt, în 1907, și a murit în 1990.

fundamentalismul este o religie fără cultură. În plus, arabii ignoră propriile izvoare istorice.

H: Întrebarea care se ridică este următoarea: după ce ai citit, cum au făcut-o mari intelectuali arabi – precum Moustafa Safouan – autori ca Hegel, Marx, Heidegger, Kant, Lacan, Freud, Foucault, textele Antichității grecești, mai poți fi interesat de Ṭabarī sau de Ibn Kathīr? Poate că de-asta nu ne luăm în seamă propria cultură: universul intelectual pe care-l descoperim în afară este atât de vast, încât nu mai putem să ne întoarcem la vechiul corpus teologic.

A: Sunt întru totul de acord, dar, repet, nu mai există o cultură arabă în zilele noastre.

H: Cum așa?

A: Vreau să spun că nu mai există o cultură arabă creatoare care să participe la schimbarea lumii. În vreme ce putem vorbi despre o cultură franceză, sau americană, pentru că există o problematică franceză, sau americană, nu am putea vorbi despre existența unei viziuni arabe asupra lumii. Nu există o problematică arabă, fiindcă islamul domină viziunea arabă asupra lumii. Musulmanul privește lumea prin intermediul viziunii islamice, veche și închisă. Islamul nu are nevoie nici de lume, nici de celălalt, nici de cultură, pentru că el este Cultura supremă. Islamul rămâne neschimbat până la sfârșitul veacurilor. Ce a adus nou islamul în raport cu vechile civilizații?

H: Poate un fel anume de a construi narațiunea și o filozofie arabă care a încercat să împace religia cu moștenirea greacă. Și, în sfârșit, mistica.

A: Dar eu vorbesc de prezent! Și să nu uităm că mistica a fost întotdeauna marginalizată în cultura musulmană. Iar filozofia a renunțat cu mult timp în urmă la încercările de împăcare cu religia.

H: Mistica, la fel ca filozofia, nu era văzută cu ochi buni de către teologii și juriștii ortodocși, dar a făcut parte din țesătura intelectuală a societății arabe, deși astăzi nimeni nu mai citește mistică, și cu atât mai puțin filozofie.

A: De-asta spun că arabii nu-și cunosc propriile izvoare. Deși viziunea lor rămâne profund religioasă, nu citesc nici măcar Coranul. Și, mai dureros, ignoră limba textului lor fondator.

H: Cum se face că majoritatea intelectualilor musulmani familiarizați cu secolul Luminilor și cu filozofia occidentală nu reușesc să depășească viziunea religioasă despre lume?

A: De frică, mai întâi. Apoi, pentru că în societatea arabă a gândi echivalează cu o declarație de război la adresa societății. Aș spune că gândirea este precum o slujbă, iar gânditorul, precum un funcționar căruia îi este frică. Trebuie totodată să recunoaștem că nici nu există mari genii în societatea noastră; nu găsești un singur scriitor care să fi ridicat întrebările fundamentale despre religie, Dumnezeu, credință, existență, artă, limbă... Scriitorii nu-și pun întrebări esențiale despre tradițiile și cultura noastră. În lumea arabă nu există decât o literatură repetitivă.

H: Putem avea genii într-o societate în care frica se învață din fașă, în care gândirea este constant

pusă la zid, în care riști să fii exilat, persecutat chiar, dacă-ți trece prin minte să pui în discuție moștenirea noastră culturală și textele ei fondatoare?

A: Problema este extrem de complexă. Există felurite capcane, dintre care aș aminti cel puțin una: cei care i-au citit pe filozofii occidentali și s-au familiarizat cu gândirea occidentală nu mai fac parte din „corpul" cultural arab. Aceștia s-au pierdut între cultura europeană și sentimentul de apartenență la o țară în care nu sunt nici cunoscuți, nici recunoscuți.

H: Intelectualul arab suferă de două ori mai mult: de două ori izgonit în exil, de două ori ostracizat.

A: Cultura noastră combate și condamnă, chiar și astăzi, tot ceea ce este diferit. Gânditorul care-și propune să repudieze viziunea clasică promovată de religie nu mai este admis în comunitate. Este acuzat de trădare și apostazie. Individul trăiește astfel într-o societate care-l constrânge să accepte o singură apartenență. Și aceasta este tot o problemă istorică: islamul (ceea ce numim noi astfel) nu a respectat diversitatea nici atunci când a fost vorba despre arabi, a atacat arta și a încercat să distrugă orice manifestare a frumosului din trecut. Or arta înseamnă mai mult decât să decorezi o casă sau să compui o melodie, arta este o viziune despre lume și o modalitate de a te raporta la ea.

H: În Coran, atunci când se vorbește despre vremurile dinaintea lui este folosit termenul *ğāhiliyya*, adică perioada ignoranței. Dispreț și negare a civi-

lizațiilor care au existat înainte de islam: persană, faraonică, mesopotamiană. Și putem să constatăm chiar și un regres în plan social față de societatea romană.

A: Cultura musulmană reprezintă o decădere, dacă luăm în considerare culturile care o precedă. Islamul s-a dezvoltat în sânul unei culturi tribale bazate pe comerț și pe putere. Este cunoscut faptul că fondatorii islamului erau negustori: Khadīğa, prima soție a lui Mahomed, se ocupa cu negoțul, la fel și Abū Bakr[1], 'Umar[2] și 'Uthmān. Într-adevăr, un regres în comparație cu romanii, dar și față de lumea arabă a epocii. În Arabia acelor vremuri întâlnim figura lui Sağāḥ[3], conducătoarea tribului său. Înainte de apariția islamului, femeile erau libere și puteau exercita funcții importante în triburile din care proveneau. Cât despre Mecca, este locul unde s-au născut *mu'allaqāt*-ele[4], pe care eu le consider o poezie cu adevărat universală. Faptul că revelația coranică a ales limba poemelor preislamice este dovada măreției acestora. Arabii au datoria de a-și reevalua istoria.

---

1. Însoțitor al profetului Mahomed și socru al acestuia. A devenit primul calif al islamului după moartea lui Mahomed.

2. Socru al profetului și al doilea calif al islamului, după Abū Bakr.

3. Sağāḥ a fost conducătoare de trib și profetesă. Ea a condus lupta împotriva armatelor islamului în timpul califului Abū Bakr.

4. Odele preislamice.

H: Taha Hussein a făcut un lucru extraordinar analizând poemele preislamice. Cei care l-au condamnat știau foarte bine că poezia nu era văzută cu ochi buni în islam. Firesc ar fi fost să-l aprecieze, însă statul l-a condamnat să-și nege tezele, vizând de fapt gândirea lui. Nu dragostea față de poemele preislamice este aici problema, ci ura împotriva gândirii și inovației.

A: Perfect. Profit de ocazie ca să spun că poezia preislamică este o poezie a gândirii, a dragostei și a subiectivității. Simplul fapt că revelația coranică a ales o limbă care exista dinaintea ei arată că această limbă avea o grandoare și o bogăție infinite, cum am mai zis. Însă comerțul a triumfat, iar o armată a câștigat bătălia. Câștigând, s-a îmbogățit, îmbogățindu-se, a cucerit lumea. Trebuie menționat de asemenea că islamul nu a avut adversari importanți la începuturile sale; de exemplu, Siria nu s-a războit cu islamul. Bagdadul, Damascul și Egiptul i-au primit pe musulmani fiindcă erau asupriți de puterea bizantină.

H: Aș vrea să adaug câte ceva despre obiceiurile vremii. Islamul a luptat împotriva creștinilor, așa cum a luptat și împotriva celorlalte religii, însă primii musulmani care s-au refugiat în Abisinia pentru a scăpa de persecuțiile meccanilor au găsit în persoana regelui Nağāshī, creștin, un protector de nădejde. Le-a oferit azil și libertatea de a-și practica cultul.

A: Exilul în Abisinia i-a salvat pe primii musulmani. Cu toate acestea, mai târziu creștinii au fost blamați și combătuți. Aș mai spune că de la

începuturi și până astăzi cei care au exercitat puterea, prizonieri ai unei viziuni foarte rigide asupra religiei, nu au reușit să constituie o societate bazată pe principiile cetățeniei și egalității.

H: Freud leagă construirea iudaismului de deconstruirea figurii lui Moise. Moise era un egiptean care a încercat să-i scoată pe evrei din sclavie. Ne aflăm în fața a două mesaje: în primul rând, figura fondatoare a străinului, în al doilea rând, poporul îmbrățișează o credință din dragoste pentru libertate. În cazul islamului, încă de la început, nu vorbim decât despre trib, despre apartenența la un trib sau la o familie.

A: Propovăduind islamul ca soluție absolută, viziunea islamică a șters problemele existențiale precum iubirea, moartea sau libertatea. Astfel, iubirea, moartea și libertatea nu sunt analizate sau definite decât în interiorul unui cadru strict religios. Orice altă abordare este considerată eretică sau lipsită de credință.

H: Islamul trebuie regândit. Spre deosebire de iudaism și de creștinism, în islam nu se poate vorbi despre uciderea fondatorului. O spui foarte bine în *Al-Kitāb*: Mu'āwiya*, Abū Bakr, 'Uthmān, 'Alī... nu sunt morți. Dar moartea este baza oricărui discurs, nu putem concepe o istorie eliberată de moarte.

---

* Mu'āwiya, nepot al califului 'Uthmān, a devenit primul calif al dinastiei omeiazilor (661–680), așadar figura fondatoare a acesteia. Este califul care a introdus în islam principiul transmiterii ereditare a puterii, numindu-l, din timpul vieții, ca succesor pe fiul său Yazīd.

A: Nu există nici ideea morții, nici o altă problematică similară. Cât privește limba Coranului, este o limbă frumoasă, dar retorică și impersonală. În schimb, limba poeților este intrinsec legată de experiența umană, este mai vie, mai personală, și plină de imaginație. Poeții arabi se aplecau asupra limbii coranice din perspectivă estetică, o considerau parte a unui univers lingvistic care a existat înainte de apariția islamului. Limba lui Imru'u l-Qays*, chiar tradusă fiind, își păstrează frumusețea și forța.

H: Înțeleg mai bine acum teoria lui Mustafa Safouan despre limbile vernaculare[1]. Dacă am traduce Coranul în dialect, ce ar rămâne din el?

A: Acesta este motivul pentru care se recomandă traducerea sensurilor Coranului mai degrabă decât a textului în sine. Anumiți critici literari, vorbind despre inimitabilitatea Coranului, au în vedere sensurile, nu limba textului. Din acest punct de vedere, putem găsi texte poetice sau proză de o frumusețe comparabilă cu a textului coranic, mai ales a surelor medineze. Totuși, nici un poet sau scriitor arab n-a încercat să imite limba textului coranic.

---

* Imru'u l-Qays este cel mai cunoscut poet din perioada preislamică, autor al uneia dintre cele mai faimoase *mu'alaqqāt*. A trăit în secolul VI, iar tatăl lui era conducătorul regatului al-Kinda.

1. *Cf.* Moustapha Safouan, *Pourquoi le monde arabe n'est pas libre: politique de l'écriture et terrorisme religieux*, trad. de l'anglais par Catherine et Alain Vanier, Paris, Denoël, 2008.

Regândirea fundamentelor

H: Mesopotamia a fost leagănul a două mari civilizații: sumeriană și babiloniană. Locurile acestea au văzut născându-se scrierea, zeitățile, legendele care au fost preluate mai târziu în Vechiul Testament și în Coran. Cum se explică acest triumf al monoteismului?

A: Cred că există două motive: în primul rând, creșterea simțului economic, în al doilea rând, dezvoltarea simțului puterii. Aceste două elemente au bulversat lumea antică, loc al marilor civilizații politeiste, și au ucis ideea de pluralitate.

H: Începând cu pluralitatea zeităților.

A: O putere unică în ceruri, un singur reprezentant pe pământ. Teza monoteistă este dovada triumfului economiei și al puterii pe pământ. Iar islamul este ultima ei reprezentare.

H: Dacă înțeleg bine, puterea religioasă s-a transformat într-un exercițiu politic și social al autorității. „Unul", în toate domeniile.

A: De fapt, puterea este cea care a transformat totul. Islamul s-a născut într-o cetate comercială,

la Mecca. Pentru ca spiritul comerțului să triumfe, această societate de negustori avea nevoie de un singur conducător. Era o societate care dorea să unifice toate clanurile sub flamura unei puteri unice.

H: Asta dovedește, în același timp, o mare forță. Mecca era într-adevăr o cetate aflată la intersecția drumurilor comerciale, însă pentru a-și obține hrana depindea de celelalte orașe de pe teritoriul de azi al Yemenului, precum al-Yamāma sau Sana'a, de unde se aproviziona cu grâu și cu alte alimente.

A: Comerțul a avut câștig de cauză, pentru că lumea antică era deja îmbătrânită la acea dată. Bizantinii au lăsat o lume pustie, Siria și-a deschis porțile musulmanilor. Copleșiți de puterea bizantină, locuitorii Damascului, în majoritate nestorieni oprimați, credeau că musulmanii sunt salvatorii lor, așa că i-au primit cu brațele deschise. Musulmanii au continuat să se îmbogățească pe măsură ce victoriile se înmulțeau, devenind tot mai puternici grație prăzilor adunate. Se poate spune chiar că au avut noroc, căci nu au dat piept cu dușmani puternici sau cu armate de temut. N-au purtat războaie în sensul grec sau roman al termenului.

H: Ar trebui să recitim *Al-Futūḥāt* (*Cuceririle*). Ne propui acolo o analiză a structurii socioeconomice a țărilor cucerite.

A: *Futūḥ al-Buldān*[1] este o operă de referință, din care aflăm că în vremea lui Mahomed războa-

1. *Futūḥ al-Buldān* este lucrarea lui Aḥmād ibn Yaḥyā ibn Ğābīr ibn Dāwād, cunoscut ca al-Balādhurī. A murit, probabil, în anul 279 al Hegirei.

iele se purtau între triburile arabe; apoi, odată ce Arabia a fost unificată cu o armată puternică și conducători bogați, războiul a cuprins țările vecine, adevărate comori care au putut fi cucerite cu ușurință. Aproape fără să opună rezistență.

H: Marc Aureliu a acordat cetățenia popoarelor considerate „sălbatice". Islamul este posterior altor religii și civilizații, dar nu a reușit să le depășească în materie de toleranță, de respect pentru ceea ce este diferit, de construire a ideii de cetățenie, de abolire a sclaviei...

A: Dimpotrivă, islamul a atacat realizările civilizațiilor anterioare, laolaltă cu cele ale civilizațiilor care au urmat. În fapt, islamul a păstrat din trecut trei lucruri: Biblia, legea instaurată de aceasta și profeții, și am putea adăuga și gândirea magică, pe care a transformat-o în doctrină.

Ce spune textul fondator?

H: În lucrarea *Les Tablettes babyloniennes* (*Tablele babiloniene*), Edward Chiéra scrie că „omul care gândește a fost întotdeauna interesat de trecutul său"[1]. Să reflectăm puțin asupra fundamentelor religiei noastre, asupra principiilor și viziunii ei despre lume. Este mai mult decât necesar în ziua de astăzi.

A: Mai întâi, violența este un fenomen comun celor trei monoteisme. Totuși, violența din Biblie

1. Edward Chiéra, *Les Tablettes babyloniennes*, Paris, Payot, 1940.

este legată de istoria unui popor care a cunoscut sclavia și exilul. În creștinism, violența este strâns legată de istoria Bisericii. În schimb, în islam violența este apanajul cuceritorului.

H: Citind lucrări istorice precum *Cronicile* lui Ţabarī, observăm că religia islamică s-a impus prin forță și violență.

A: Întreaga istorie o dovedește. Islamul s-a impus prin forță, devenind un lung șir de cuceriri. Oamenii fie se converteau, fie plăteau tribut. Violența în islam a apărut odată cu nașterea lui.

H: În *Al-Kitāb* vorbești despre violență chiar în sânul cetății lui Mahomed, imediat după moartea lui. Ajungem acum la un subiect tabu, mai exact violența în textul fondator.

A: Este un text extrem de violent. Am numărat optzeci de versete despre iad. Găsim șaizeci și șase de versete care evocă raiul și încă șaptezeci și două în care raiul este prezentat ca un loc al plăcerii infinite. Termenul *kufr* (necredință) și derivatele acestuia se regăsesc în cinci sute optsprezece versete, în vreme ce chinul și derivatele acestuia fac obiectul a încă trei sute șaptezeci de versete. Din trei mii de versete, cinci sute optsprezece vorbesc despre pedeapsă. Iadul este menționat de optzeci de ori. Putem cita, în mod deosebit:

> Acelora dintre voi care [...] mor în tăgadă:
> Deșarte le vor fi faptele în Viața de Acum și în Viața de Apoi.

Ei vor fi soții Focului, unde vor veșnici.[1]

Nici un verset nu îndeamnă la reflecție, nici un verset despre beneficiile sau avantajele rațiunii sau ale spiritului creativ. Atunci când Coranul spune *yatafakkarūn* (gândesc, reflectează), termenul acesta înseamnă a-ți aminti preceptele deja indicate în Coran pentru a le putea pune în aplicare.

H: Conform acestei interpretări, cel care a făcut fapte bune, dar moare necredincios va fi oaspete al iadului, de unde va invidia soarta credinciosului care a făcut fapte rele. Pentru a atenua această viziune de coșmar și a readuce în discuție diferența dintre textul mistic și cel teologic, Ibn 'Arabī arată că în etimologia arabă termenul *kufr* înseamnă iluzie sau eroare a privirii, și nu necredință.

A: Absolut. Doar că teologul nu vede decât necredință, iar aceasta merită să fie pedepsită. În ce-i privește pe necredincioși, sentința este definitivă:

> Cei care nu cred în semnele lui Dumnezeu de o osândă aprigă vor avea parte.
> Dumnezeu este Puternic, Stăpân al răzbunării.[2]

---

1. Coran, 2: 217. Prima cifră indică sura, iar cea de-a doua, versetul. Versetele coranice în limba franceză din această carte sunt preluate din *Le Coran*, édition et traduction de l'arabe par Denise Masson, Paris, Gallimard, 1967. Pentru coerența ansamblului, traducerea a fost în unele cazuri revizuită de autor. [Versetele coranice în limba română sunt preluate din *Coranul*, ediție bilingvă română–arabă, traducere din arabă de George Grigore, Çağri Yayinlari, Istanbul, 2003 (n.tr.).]

2. Coran, 3: 4.

Putem cita și acest verset:

Pe cei care tăgăduiesc semnele Noastre îi vom arunca în Foc.
De fiece dată când pielea li se va scoroji, le vom da alta,
Ca ei să guste osânda de-a pururi.[1]

H: Îți atrag atenția că acest verset despre smulgerea pielii și despre atacul asupra eului reprezentat de piele, ca formă de pedeapsă veșnică, este inclus într-o sură numită „Femeile" Începând cu Ṭabarī și până la Fakhr ad-Dīn ar-Rāzī[2], comentatorii se întrec în a preciza că pielea se reface doar pentru a arde din nou, astfel încât pedeapsa să fie veșnică. Unii afirmă că pielea se va reface și va arde de șaptezeci de mii de ori, alții vorbesc despre un chin care va dura veșnic.

A: Individul musulman, trăind într-o cultură care face apologia chinului, este condamnat la supunere față de preceptele religioase. Orice abatere de la drumul indicat de islam este ferm condamnată. Islamul rămâne astfel singura religie acceptată. Putem cita și versetul următor:

Cel care caută în afara islamului o altă lege să știe că aceasta nu este primită,
iar el în Viața de Apoi va fi între cei pierduți.[3]

---

1. Coran, 4: 56.
2. Fakhr ad-Dīn ar-Rāzī a fost istoric și teolog. S-a născut în Iran, în 1149, și a murit în Afganistan, în 1209.
3. Coran, 3: 85.

Sau:

> Astăzi am desăvârșit Legea voastră și am împlinit harul Meu asupra voastră
> Și v-am dat islamul ca Lege.[1]

Există în textul coranic o violență teoretică și una practică. Violența teoretică își are baza în cea practică. Astfel, în plan practic, individul nu poate sub nici o formă să renunțe la credința părinților săi sau a comunității, în favoarea alteia.

H: Multe versete condamnă apostazia, care este în fapt alegerea pe care o face un individ și libertatea acestuia de a merge pe un alt drum decât părinții săi sau decât comunitatea din care provine. Religia refuză această alegere. În lumea de acum, individul riscă să fie decapitat, în lumea de dincolo, Dumnezeu îi pregătește o pedeapsă exemplară.

A: Putem să invocăm un verset care este direct legat de cele spuse mai sus:

> Nu lăsa pe pământ nici un locuitor dintre tăgăduitori![2]

Musulmanul care citește acest verset este invitat la jihad pentru a îndeplini acest îndemn și a combate lipsa de credință prin toate mijloacele de care dispune. Este un tip de violență care nu este interpretată ca atare, fiind considerată un triumf al islamului și al voinței divine. Putem afirma deja că violența este intrinsecă islamului. Să citățm în

1. Coran, 5: 3.
2. Coran, 71: 26.

continuare din textul coranic: „Atunci ne-am răzbunat pe ei, înecându-i în mare, căci ei au socotit semnele noastre minciuni și nu le-a păsat de ele“[1]; „În ziua în care îi vom zdrobi de tot, atunci ne vom răzbuna“[2]; „În Ziua Învierii, îi vom strânge față în față: orbi, muți și surzi. Limanul lor va fi Gheena. De fiece dată când focul se va potoli, Noi le vom înteți flacăra arzătoare“[3].

H: Tot în această sură* se mai spune: „Vezi cum i-am ales pe unii înaintea altora?“[4] Este legea arbitrarului: depinde doar de voința lui Dumnezeu, deci de arbitrar, dacă vei găsi calea către mântuire sau te vei rătăci pe drum.

A: Iar cei care nu sunt pe placul lui Dumnezeu sunt descriși astfel: „În ziua când chipurile le vor fi întoarse pe toate părțile în Foc“[5], sau „Veșminte de foc vor fi croite tăgăduitorilor și apă clocotită li se va turna în cap, și le va topi ceea ce este în pântecele lor și pielea. Și pentru ei vor fi buzdugane de fier, când vor vrea să iasă din ea, vor fi dați înapoi: Gustați osânda pârjolului“[6]. Abū Hurayra**

1. Coran, 7: 136.
2. Coran, 44: 16.
3. Coran, 17: 97.

* Sura 17 din Coran poartă numele de „Călătoria în noapte“.

4. Coran, 17: 21.
5. Coran, 33: 66.
6. Coran, 22: 19–22.

** Însoțitor al profetului Mahomed, a trăit între 603 și 681, fiind una dintre sursele cele mai credibile în transmiterea de *ḥadīth*.

citează un *ḥadīth* care explică versetul de mai sus: „Focul este vărsat în cap, apoi ajunge în gât, pe care-l arde, și ajunge până la picioare. Apoi, o ia de la capăt“[1]. Putem cita și versetul următor: „cu straie de păcură, iar focul le va acoperi chipurile“[2]. Ṭabarī face precizarea că pielea va arde de șaptezeci de mii de ori în fiecare zi.[3]

H: Imaginea este înfricoșătoare: pielea arde, cade de pe trup, este adunată și pusă la loc, apoi arde din nou și tot așa. Versetul este terifiant, căci cultivă masochismul sau, dacă vrei, un supraeu tiranic, fără să mai vorbim de groaza care-l cuprinde pe om, mai ales că atingerea este unul dintre simțurile primare. Pielea reprezintă primul contact al bebelușului cu mama sa; mângâierile mamei pe pielea bebelușului îl familiarizează cu lumea autoerotismului necesar psihicului și trupului lui. Și tocmai această piele „primară“ este ținta atacurilor.

A: Cei care îndrăznesc să fie neascultători „cu juguri de gât și cu lanțuri vor fi târâți în apa clocotindă, iar apoi aruncați în foc“[4].

H: Pielea, ochii și alte orificii, precum gura și nasul, vor pieri în foc. În afară de cele evocate deja, aș spune că amenințarea vizează chiar sentimentul identității, dat fiind că ceea ce se distruge este fața. Nu e vorba numai de durerea fizică, ci de

1. Ṭabarī, *Tā'rīkh* (*Cronici*), volumul 9, p. 125.
2. Coran, 14: 50.
3. Ṭabarī, *Tā'rīkh* (*Cronici*), volumul 4, p. 145.
4. Coran, 40: 70–72.

atacul împotriva esenţei identităţii umane. Aşa se explică, poate, groaza care-i cuprinde pe oameni atunci când sunt puse în discuţie preceptele religioase sau în faţa oricărei mişcări de gândire. Dacă gândesc, îmi risc pielea, în sensul concret al expresiei.

A: „Luaţi-l şi înjugaţi-l! Aruncaţi-l în iad! Legaţi-l apoi cu un lanţ de şaptezeci de coţi!"[1] Unii comentatori ai textului coranic sunt de părere că lanţul intră pe gura celui astfel torturat şi iese prin anus.[2]

H: Iar totul este scris într-o limbă muzicală, ca un cânt sau un imn închinat vieţii. Cel care nu ştie arabă nu poate înţelege decalajul imens între frumuseţea limbii şi cruzimea imaginilor torturii. Asta mă face să mă gândesc la *anā ibn Ğalā*[3]. Musulmanul care recită aceste versete se află exact în situaţia celui care recită versurile lui al-Ḥağğāğ*.

1. Coran, 69: 30-32.
2. Ţabarī, *Tā'rīkh* (*Cronici*), volumul 12, p. 220.
3. *Cf.* prefaţa la *Al-Kitāb*, II, Paris, Seuil, 2012.

* Al-Ḥağğāğ, guvernator al Arabiei în timpul califului omeiad Abd al-Mālik ibn Marwān (685–705), a fost trimis de acesta să restabilească pacea în Irak, zonă tradiţional ostilă dinastiei sunnite omeiade. Predica pe care al-Ḥağğāğ a ţinut-o la vestita moschee din Kūfa, încercând să-i prevină pe irakieni asupra urmărilor comportamentului lor, a rămas unul dintre cele mai dramatice, dar şi mai glorioase momente ale istoriei arabe. Guvernatorul şi-a început predica cu versurile unui poet cunoscut în epocă, Suḥaym ibn Wathīl, căruia îi aparţine versul citat mai sus, *anā ibn Ğalā*. Pentru detalii, vezi Philip K. Hitti, *Istoria arabilor*, traducere de Irina Vainovski-Mihai, Editura All, Bucureşti, 2008, pp. 135–136.

Sunt povestite lucruri de coșmar, dar într-o limbă frumoasă a cărei muzicalitate este pătată de sânge. Iar teribilele versete sunt recitate ca un poem de dragoste.

A: Și tot textul este în rime. Ne aflăm în fața atotputerniciei unui discurs sacru: acela al Dumnezeului unic, urmat de *faqīh*. Gândirea este poftită să depună armele, căci veridicitatea cuvântului nu stă în propriul adevăr, ci în autoritatea celui care-i dă glas. De vreme ce este vorba despre divinitate, trebuie să crezi.

H: Credința este intim legată de teamă. Pedepsele se aplică tuturor zonelor corpului uman: pielea, vintrele, gura, locurile erogene, adică acele zone unde autoconservarea are legătură cu dimensiunea libidinală.

A: Băutura și mâncarea sunt, la rândul lor, deturnate de la funcția primară, devenind instrumente de tortură. Putem cita în acest sens: „Noi avem fiare și iad, și mâncare înecătoare și osândă dureroasă"[1]. Ibn 'Abbās[2] descrie acest tip de tortură afirmând că este vorba despre un ghimpe în gât care nici nu iese, nici nu intră.

H: Țabarī și Rāzī merg în aceeași direcție: ceea ce ar trebui să hrănească este menit să ucidă.

A: Chiar și copacul roditor se transformă în amenințare. Se spune: „Copacul *Zaqqum* este hrana

1. Coran, 73: 12–13.
2. Țabarī, *Tā'rīkh* (*Cronici*), volumul 12, p. 289.

păcătosului ce îi va fierbe în pântece precum argintul topit, precum apa clocotindă"[1].

H: Imediat după acest verset, Dumnezeu promite cea mai bună răsplată pentru cei care se tem și i se supun: „Cei temători vor sta într-un loc tihnit, în grădini, la izvoare. Vor fi înveșmântați în mătase și brocart"[2].

A: Coranul vorbește despre acest copac și într-o altă sură: „el este un copac ce iese din fundul Iadului, iar rodul său este asemenea căpățânilor de diavoli"[3] și „vor fi adăpați cu apă clocotindă care le va sfâșia măruntaiele"[4].

H: Suntem în aceeași logică. Puțin mai înainte găsim: „Grădina care a fost făgăduită celor temători este astfel: în ea sunt [...] râuri de lapte cu gust neschimbător, râuri de vin întru desfătarea celor care-l beau, râuri de miere curată. Ei vor afla acolo fructe de tot soiul"[5]. Așadar, recompensă sau pedeapsă.

A: Pedeapsa este mereu cumplită: „Așa va fi ca să guste apă clocotită și o băutură puturoasă și altele asemenea în perechi"[6].

H: Termenul arab tradus prin „apă clocotită" este *al-ghassāq*.

1. Coran, 44: 43–46.
2. Coran, 44: 51–53.
3. Coran, 37: 64–65.
4. Coran, 47: 15.
5. Coran, 47: 15.
6. Coran, 38: 57.

A: Unii comentatori cred că este vorba despre fierul topit și vărsat pe piele. La 'Abdallah ibn Amrū, în schimb, este vorba despre puroi dens. O singură picătură de-ar cădea peste Apus, ar distruge tot, chiar și pe oamenii din Răsărit, spune el; iar dacă o singură picătură ar cădea peste Răsărit, ar distruge Apusul cu tot cu oamenii de-acolo.[1] Ka'b adaugă: „Este locul din care izvorăște iadul. Orice animal veninos, precum șarpele sau scorpionul, intră și se scaldă acolo. Omul este adus și aruncat în acest izvor. Pielea și carnea îi cad atunci de pe oase".

H: Țin să atrag atenția că termenul folosit în interpretarea lui Ka'b este *rağul*, „omul" în sensul de ființă umană sau individ. Comentatorul nu spune: este adus necredinciosul... Imaginea nu-l vizează așadar doar pe necredincios, ci orice ființă umană. Amenințarea devine astfel mai eficace, are mai mult efect.

A: Textul coranic este înțesat de pilde despre tortură, iar violența rămâne strâns legată de răzbunare. Nu sunt altceva decât reguli și norme tribale transferate vieții de dincolo. Tortura nu cunoaște moarte: „Cei care tăgăduiesc vor avea focul Gheenei, unde nu vor fi omorâți, însă nici osânda nu le va fi ușurată"[2]; „Celor care tăgăduiesc însă și nedreptățesc, Dumnezeu nu le va ierta și nici nu-i va călăuzi pe vreun drum, în afară de drumul

1. Țabarī, *Tā'rīkh* (*Cronici*), volumul 10, p. 598.
2. Coran, 35: 36.

Gheenei, unde vor veşnici, căci aceasta Îi este lesne lui Dumnezeu"[1].

H: *Ḫālidīna fī-hā' 'abad-an* („unde vor veşnici"). Versetul este din sura *An-Nisā'* („Femeile"), în care îngerul Gabriel le ameninţă pe Hafsa şi pe Aisha pentru că nu i-au dat ascultare soţului lor, Mahomed. Fiind soţiile profetului, pedeapsa era cu atât mai cumplită. În fapt, orice act de nesupunere atrage după sine o pedeapsă în lumea de acum şi o alta în lumea de dincolo. Coranul descrie imaginea unei Gheene cu porţile larg deschise.

A: În Coran Dumnezeu este „cel care pedepseşte", „Dumnezeul pedepselor" sau „Dumnezeul răzbunător"*. Iar locurile de tortură sunt numite astfel: *ğahannam*, *saqar*, *lazā*, *hāwiya* (Gheena, focul etern, infernul, prăpastia). *An-nār* (focul) este mijlocul extrem de tortură; Coranul atribuie focului o identitate, îl umanizează. Astfel, acesta vorbeşte despre pofta sa de nestăvilit: „În ziua când vom spune Gheenei: te-ai umplut?, ea va spune: mai sunt încă?"[2]

H: Constatăm că se recurge la antropomorfism şi gândire magică, aşa cum face un copil care nu distinge încă între fiinţe şi obiecte. Această ima-

1. Coran, 4: 168–169.

* *Muntaqim*, în arabă „răzbunător", este unul dintre cele nouăzeci şi nouă de nume cu care este numit şi denumit Dumnezeu în textul coranic. O lucrare de referinţă în acest sens: Monica Broşteanu, *Numele lui Dumnezeu în Coran şi Biblie*, Editura Polirom, Iaşi, 2005.

2. Coran, 50: 30.

gine a focului devorator care are gură și vorbește vizează reactivarea angoaselor infantile. Versetul în discuție face apel la primele stadii ale vieții psihice, rămase în urmă ca vestigii. Și e îngrozitor tocmai pentru că readuce la lumină acel trecut refulat, dar încă activ. Adultul este copilul care tremură în fața unei proiecții terifiante.

A: Cu atât mai mult cu cât Coranul îl reprezintă pe Dumnezeu prin atributul *Ğabbār* (Atotputernic), asociindu-i termenul *batsh* (opresiune, tiranie).

H: Accentul cade pe latura mortificatoare și distructivă a imaginii menite să pedepsească. Neascultarea nu atrage după sine numai pierderea iubirii lui Dumnezeu, ci și pedeapsa aplicată de o divinitate răzbunătoare. De fapt, oricine citește aceste versete și comentariile care le sunt consacrate trăiește sentimentul pe care i-l provoacă lui Dostoievski vederea tabloului lui Holbein *Trupul mort al lui Hristos în mormânt*: „poți să-ți pierzi credința, după ce-l vezi".

A: Ne aflăm în fața unei serii de imagini de o cruzime extremă. Iar violenței textului coranic i se adaugă cea a musulmanilor, încă din primul secol al Hegirei, care începe în anul 622 d.Hr. Prima bătălie din islam, cea de la Badr*, a fost un

* Bătălia de la Badr, relatată și în Coran, a avut loc pe 14 martie 624, fiind prima dintr-o serie de bătălii între arabii musulmani conduși de profetul Mahomed și arabii din tribul său, Quraish, care stăpânea Mecca. Pentru că nu găsise adepți printre mai-marii tribului, în anul 622 profetul părăsise cetatea în care se născuse, împreună cu

exemplu elocvent în acest sens. Să ne amintim cuvintele lui Ibn Mas'ūd, un însoţitor al profetului, citate de Ibn Hishām: „I-am tăiat capul lui Abū Ğahl şi i l-am adus profetului, spunându-i: o, Trimis al lui Dumnezeu, acesta este capul lui Abū Ğahl, duşman al Domnului"[1].

H: În diferite lucrări, precum *Tafsīr* (*Comentariul*) a lui Ţabarī sau *As-Sīra an-nabawīya* a lui Ibn Hishām, îngerii iau şi ei parte la luptă, distrugându-i pe „necredincioşi".

A: Ţabarī relatează că Dumnezeu le-a trimis musulmanilor trei mii de îngeri[2] care i-au decapitat pe adversarii lui Mahomed în bătălia de la Badr. Abū Borda ibn Niyār ar fi rostit aceste cuvinte: „În ziua bătăliei de la Badr am adus trei capete pe care le-am aşezat în faţa profetului lui Dumnezeu, spunându-i: o, Trimis al lui Dumnezeu, i-am decapitat pe primii doi. Al treilea, în schimb, a fost ucis de un om alb la faţă şi foarte înalt, un înger care a trecut pe lângă necredincios. Capul acestuia s-a rostogolit, iar eu l-am adunat de pe jos"[3]. Al-Wāqidī relatează de asemenea că un îndrăgostit a cerut, înainte să fie executat, să o vadă pe femeia pe care o iubea. Femeia a fost chemată, însă

---

susţinătorii săi, proveniţi mai degrabă din rândurile populaţiei defavorizate social. Momentul este cunoscut în istoria islamului sub numele de *hiğra* (Hegira), iar anul 622 al erei creştine a devenit anul 1 în calendarul islamic.

1. Ibn Hishām, *As-Sīra an-nabawīya* (*Biografia profetului Mahomed*), volumul 2, p. 636.

2. Ţabarī, *Tā'rīkh* (*Cronici*), volumul 3, p. 423.

3. Al-Wāqidī, *Cartea cuceritilor*, p. 8.

a sosit după ce iubitul ei fusese decapitat. N-a încetat să-l îmbrățișeze până când s-a sfârșit și ea peste trupul rece, căci fără viață, al celui iubit"[1].

H: În afară de bătăliile de la Badr și Khaybar*, au avut loc și alte războaie: *ḥurūb ar-ridda*, cunoscute ca războaiele de apostazie. Au fost niște lupte de o cruzime nemaipomenită.

A: Au avut loc în perioada primului calif, Abū Bakr, și pot fi considerate războaie de exterminare. Campania a fost condusă de Khālid ibn al-Walīd**, care l-a ucis pe poetul Mālik ibn Nuwayra și i-a răpit soția în anul 12 al Hegirei (634 d.Hr.). Se povestește cum că țeasta poetului a fost folosită pe post de *brasero*. 'Umar, odată ajuns calif, a condamnat această faptă, pedepsindu-l pe Khālid ibn al-Walīd. Cât despre Războiul Cămilei, bătălia de la Siffin sau cea de la Nahrawān, toate au fost de o cruzime greu de descris. Au durat cinci ani și au înghițit mii de oameni, printre care și pe tovarășii profetului, meniți, după moarte, raiului.

H: Adesea, 'Umar, cel de-al doilea calif al islamului și socru al profetului, este prezentat ca unul

1. *Ibid.*, volumul 3, pp. 879–880.

* Khaybar este o oază situată la nord de Medina, locuită de triburi de evrei. Oaza s-a predat în anul 628 în fața atacurilor armatei musulmane și, pentru a-și păstra libertatea de cult, a plătit tribut.

** Unul dintre cei mai importanți comandanți de oști musulmani din perioada cuceririlor; de numele lui se leagă cucerirea de teritorii imense în zona Irakului de astăzi, dar și a Siriei. Khālid ibn al-Walīd a fost supranumit, pentru însemnatele sale fapte de arme, „sabia lui Dumnezeu".

dintre însoțitorii lui Mahomed, însă nu se vorbește aproape deloc despre violența lui. Și totuși, istoria lui cu Fāțima, fiica profetului, e celebră.

A: După moartea lui Mahomed, unii musulmani au refuzat să depună jurământ de credință față de Abū Bakr și s-au adunat în casa Fāțimei, fiica profetului. Auzind acestea, 'Umar a ordonat să fie uciși. Apoi, a mers el însuși la Fāțima, cu gând să-i dea foc la casă. Ea l-a întrebat: „Ai venit să ne dai foc la casă?", iar Abū Bakr a răspuns: „Da, dacă n-o să spuneți ce spune restul comunității"

H: Fāțima era însărcinată. Dar Abū Bakr a lovit-o, și a pierdut sarcina, după care a murit.

A: Istoria arabilor este foarte complicată și deosebit de violentă. Dar violența a devenit o structură religioasă, culturală, politică și socială de-abia din anul 41 al Hegirei, adică de la instaurarea regatului lui Mu'āwiya la Damasc*. Această structură s-a aflat tot timpul la conducere, până în zilele noastre.

H: Regăsim violența în versete, în poeme, în discursurile regilor. Și astfel, bine exprimată de limba textelor, a devenit la rândul ei sacră.

A: Violența își reclamă caracterul sacru în calitatea ei de apărătoare a sacrului. Ai dreptate să aduci în discuție complicata legătură dintre limbă și violență. Mu'āwiya, primul calif omeiad, zicea:

---

* Este vorba despre instaurarea dinastiei omeiazilor, în anul 661, an în care este ucis 'Alī, ultimul dintre cei patru califi „drept călăuziți" ai islamului de început (632–661).

„Pământul îi aparține lui Dumnezeu, iar eu sunt califul Său. Ceea ce iau de la oameni îmi aparține, iar ceea ce le las este o dovadă de generozitate". Sau: „Nu mă interesează ce spun oamenii, atâta vreme cât nici pe ei nu-i interesează cum guvernez" Un alt calif omeiad, 'Abd al-Mālik ibn Marwān, ar fi spus după ce a urcat pe tron: „Jur că am să tai capul oricui îmi va cere să fiu pios". Ar mai fi spus: „Nu am decât un singur remediu pentru prostul mers al acestei comunități: sabia". Tot 'Abd al-Mālik ibn Marwān i-a spus fiului său: „După moartea mea, să convoci comunitatea ca să-ți jure credință. Să tai capul oricui refuză!"

H: Al-Ḥaǧǧāǧ ibn Yūsuf ath-Thaqafī era cunoscut pentru cruzimea lui neobișnuită. I-a amenințat pe irakieni că le va tăia capetele, dar aceste amenințări au îmbrăcat forma unor versuri faimoase pe care le recităm, lăudându-le frumoasa limbă, fără însă să ne oprim asupra conținutului lor. Mai târziu, abbasizii i-au depășit în violență pe omeiazi.

A: Cum să uităm cuvintele lui Abū Ǧa'far al-Manṣūr, fondatorul dinastiei abbaside? Acesta a spus: „Sângele celui care refuză să ne jure credință poate fi vărsat". Al-Manṣūr i-a dat fiului său, Al-Mahdī, următoarele învățături: „Oamenii sunt de trei feluri: săracul care speră că-l vei ajuta, cel care se teme de tine și își dorește să fie sub protecția ta, și prizonierul care speră în iertarea ta" Toate aceste cuvinte arată că violența este implicită exercitării puterii, chiar dacă puterea este

moștenită sau este rezultatul unui act uzurpator. Monarhul dispunea de puterea legislativă, executivă și judecătorească.

H: Fie că vorbim despre primii califi, despre omeiazi sau despre abbasizi, toți cei care au deținut puterea au exercitat-o în numele religiei.

A: Religia era doar un mijloc pentru exercitarea puterii, iar banii au servit dintotdeauna interesele celor aflați la putere. Desigur, de-a lungul istoriei au existat și conducători care n-au fost despotici, așa cum există și versete care fac apel la iertare. Musulmanii însă au optat pentru regula generală, preferând să răspundă instinctelor de dominație și cruzime, în detrimentul justiției, egalității și generozității. Aș vrea să mai spun că pedeapsa putea lua forme diferite. Istoricul irakian 'Abbūd ash-Shalğī trece în revistă vreo două sute în lucrarea sa *Mawsū'at al-'Adhāb* (*Enciclopedia torturii*). Putem cita: loviturile de lance, asfixierea, îngroparea de viu, arderea de viu, aruncarea în apă fiartă, jupuirea de viu, târârea...

H: Am fost șocată când am citit în *Al-Kitāb* despre toate aceste chinuri dezgustătoare. Traducându-ți cartea, am avut mari dificultăți să găsesc cuvinte pentru a descrie crucificarea, smulgerea membrelor... și am mai descoperit, citindu-te, că și femeile erau torturate.

A: Tortura era deopotrivă fizică și psihologică. Mu'āwiya l-a aruncat în închisoare pe Amrū ibn al-Ḥaqq al-Khuzā'ī (care era partizan al lui 'Alī),

împreună cu soția sa. Și a ordonat ca soțul să fie decapitat, iar capul său să fie așezat apoi pe genunchii soției. Hishām ibn Abd al-Mālik a ordonat execuția lui Zayd ibn 'Alī, apoi i-au dus capul mamei acestuia și i l-au așezat pe genunchi. Ultimul calif omeiad, Marwān, supranumit „al-Ḥimār" („Măgarul"), a fost decapitat, iar capul a fost apoi așezat pe genunchii fiicei lui. Ziyād ibn Abīh avea obiceiul să le smulgă membrele femeilor înainte de a le tăia capul; mai mult, se pare că-l amuza să crucifice femeile goale. Califul abbasid a ordonat ca o femeie să fie aruncată tigrilor, care au devorat-o. Așa ne relatează Suyūṭī în lucrarea sa *Nuzhat al-maǧālis*[1].

H: Suyūṭī este cel care afirmă că în lumea de dincolo penisul este în erecție continuă. Titlul la care tocmai ai făcut referire sugerează plăceri sadiene. Căci termenul *nuzhat*, în acest context, înseamnă „plăcere"; constatăm astfel o contradicție între conținut (tortură) și titlu (plăcere). Ne aflăm în fața unei violențe duble: una practicată, alta sugerată. *Maǧālis*, în schimb, evocă „banchetul", „budoarul", „întâlnirea"; imposibil să nu ne gândim la structura sadiană.

A: Este cazul femeii torturate de 'Ubaydallāh*. Acesta îi rupe un picior, apoi o întreabă: „Ce părere

1. Suyūṭī, *Nuzhat al-maǧālis*, pp. 122–123.

* 'Ubaydallāh a fost numit în 673 guvernatorul orașului Kūfa, sub domnia califului omeiad Yazīd I.

ai?" Ea îi răspunde: „Altceva mă preocupă pe mine". Îi rupe și celălalt picior. Femeia își acoperă sexul cu mâna. El o întreabă: „Ți-l aperi?". Ea răspunde: „Mama ta nu și l-a apărat". Este citat de asemenea exemplul guvernatorului turc din 1098 care avea obiceiul să le bage într-un sac pe femeile de care nu era mulțumit și să le arunce în râul al-Āssī. Uneori, tortura friza nebunia: al-Qāhir* și-a torturat soacra spânzurând-o de sâni. Alteori, tortura era rezultatul unor acuzații de iubire interzisă, ca în cazul unei egiptence bănuite că ar fi avut o relație amoroasă cu un creștin. A fost dezbrăcată și legată de coada unui măgar, care a târât-o până la moarte. Povestea apare în *Badā'i*^{c} *az-zuhūr***.

H: *Cele mai frumoase flori*. Am impresia că aceste tehnici de tortură care populează istoria arabilor nu au fost studiate din perspectivă psihanalitică. Eroul sadian spune: „Nu cunosc altceva în afara proprie-mi plăceri, iar pentru a o obține, torturez și ucid". Cel care torturează simte plăcere. Aceste istorisiri au fost transmise, însă niciodată analizate. Rămânem cu o moștenire pătată de sânge și groază, fără să putem reflecta asupra ei.

---

* Al-Qāhir a fost al nouăsprezecelea calif abbasid al Bagdadului (932–934).

** O istorie a Egiptului aparținând istoricului egiptean Ibn Iyās (1448–1522), discipol al lui Suyūțī (1445–1505). Titlul s-ar traduce astfel: *Cele mai frumoase flori din întâmplările timpului*.

A: Lipsește, într-adevăr, un studiu psihanalitic. Trebuie ca această viziune plină de violență și cruzime asupra ființei umane și a lumii să fie analizată. Și să nu uităm că există o violență practică, despre care am vorbit mai devreme, dar și o alta latentă. Istoria atestă un fapt: ființa umană se supune viziunii islamice despre lume, și nu invers. Din momentul în care istoria a devenit sacră, ne-am pierdut și posibilitatea de a-l studia pe Mahomed, ca om, așa cum procedăm cu ceilalți profeți ai monoteismului. Dacă încerci să faci un astfel de studiu, sau pur și simplu îți exprimi intenția, riști să fii acuzat de apostazie.

H: În *Moise și monoteismul*, Freud a întreprins o veritabilă deconstruire a imaginii fondatorului, demonstrând astfel cât de necesară este uciderea tatălui, a eroului-fondator. Mahomed rămâne, în schimb, de neatins, sacralizat, iar gesturile și faptele sale sunt considerate norme ale vieții de zi cu zi. Reguli imuabile. În plus, multe legende care-l au drept erou sunt considerate, la rândul lor, adevăruri de neclintit.

A: Toate textele sugerează că Mahomed era perfect ca profet, dar nu și ca om. Totuși, este în continuare sacralizat, iar istoria are aici o contribuție semnificativă. Scriitorul sudanez Mohammed Mahmoud relatează câteva istorisiri care apar în lucrările de hagiografie. De exemplu, Mahomed ar fi avut o „excrescență" între umeri, „de mărimea unui măr sau a unui ou". Trebuia cumva rezolvată

această problemă! „Pecetea profeților“ nu putea avea o malformație. De aceea, s-a ajuns la concluzia că această „excrescență“ era dovada tangibilă a peceții profeției.

H: Am putea, plecând de la această istorisire, să reflectăm asupra formei, imaginii și modelului, așa cum a făcut Louis Marin* atunci când a vorbit despre Isus ca imagine. Sau să ne aducem aminte de Moise, care era neîndemânatic la vorbă. Trebuie să înțelegem această afirmație în sens propriu sau figurat? În sfârșit, iată niște întrebări care ar putea fi discutate din perspectivă teologică, filozofică, antropologică. Dar noi nu putem să facem asta.

A: Violența nu anulează doar spiritul, ci întregul potențial al omului musulman. El este obligat să creadă fără să-și pună întrebări despre profet, indiferent dacă acestea privesc planul religios, intelectual sau social. Astfel, violența devine sacră. Istoria, la rândul ei, este creată de Dumnezeu și de profetul Său. Nu este scrisă de musulmani, în consecință este tot de sorginte divină. Iar în această istorie binele este tot ceea ce acceptă islamul, iar răul, ceea ce islamul refuză, fără nici o considerație față de ceea ce este permis sau interzis în cultura altor popoare. Rezultă de aici violența la adresa celorlalți.

H: Așa s-ar explica, poate, absența „celuilalt ca structură“, cu o expresie a lui Gilles Deleuze, în

* Louis Marin (1931–1992), filozof, istoric și semiolog francez.

viziunea monarhului a cărui legitimitate este dată de viziunea religioasă.

A: Celălalt trebuie anulat, în calitatea lui de „altul". De-aici provine violența care animă jihadul, pentru că uciderea celuilalt este un jihad, devenind astfel o acțiune sacră, care-l conduce pe asasin către paradis, loc de liniște și plăcere. Eros și Thanatos se unesc în jihad.

H: Să precizăm doar că Thanatos sau pulsiunea morții nu i se alătură lui Eros decât pentru a-l îndepărta de libidinal, juisarea fiind astfel o imagine a mortificării.

A: Jihadul eliberează instinctele. Violența lui prejudiciază umanitatea ființei umane. Dacă războiul este „tatăl tuturor lucrurilor", cum spunea Heraclit, în istoria noastră acesta își face apariția de la bun început. S-ar putea ca moartea prin jihad să nu fie altceva decât o reluare a legendelor începuturilor.

H: Începuturi prost studiate și deloc analizate. Totuși, astăzi se scrie tot mai mult despre un islam spiritual sau moderat. Unii autori fac chiar elogiul unui islam care nu ar avea nimic de-a face cu violența. Este vorba, cred, despre dificultatea de a înfrunta fundamentele pulsionale ale începuturilor islamului. Majoritatea musulmanilor nu au o lectură corectă a propriei istorii.

A: Dacă vrei să înțelegi cum trebuie islamul, citește *Cartea cuceririlor* a lui al-Wāqidī. Recomand și lucrarea lui Mohammed Mahmoud care se intitulează *Profeția lui Mahomed: istorie și concepție*.

Este una dintre lucrările cele mai importante din cultura arabă contemporană, din care eu am învăţat multe. O recomand tuturor celor care studiază islamul. Violenţa islamului terorizează fiinţa umană. Islamul judecă şi condamnă omul, care nu trebuie să cunoască sau să experimenteze nimic în afară de adevărurile conţinute de preceptele divine. În consecinţă, omul nu este doar un „supus" (*tābiʿ*), ci un sclav.

H: Conform acestei logici, în loc să-l elibereze pe om, religia întăreşte sentimentul de servitute, dovedindu-se astfel mai păguboasă decât în doctrina lui Karl Marx, care o numea „opiumul popoarelor"

A: Religia este sinonimă cu închistarea şi prizonieratul. Când textul coranic vorbeşte despre toleranţă, când invocă *raḥma* (mila), pune întotdeauna şi o condiţie: supunerea oarbă faţă de islam şi de preceptele sale. Acesta este preţul milei.

H: Nu seamănă deloc cu *agápe* din creştinism.

A: În nici un caz. Omul trebuie să dovedească supunere. Doar aceasta îl va salva în ziua Judecăţii de Apoi. Nu poate obţine mântuirea decât prin supunerea oarbă faţă de divinitate. Să adăugăm că în islam nu sunt puse în discuţie fiinţa umană şi angoasele ei existenţiale, lucrurile refulate în această cultură sau viitorul ei. Totul se concentrează în jurul unui discurs nefericit care reduce politica la căderea unui regim, indiferent de preţul plătit.

H: D.H. Lawrence, în lectura pe care o face Apocalipsei după Ioan[1], observă că există un domeniu privat al religiei (Hristos, omul bunătății și al iubirii), alături de un domeniu popular și sălbatic, acela al Apocalipsei, pe care el o numește „cartea zombilor"*. Când ai evocat acel spațiu sau timp între viață și moarte m-am gândit la „cartea zombilor". Problema este că, în ochii musulmanilor, nu a triumfat prima carte, a domeniului privat, ci cea de-a doua. Cum se poate ca intelectualii musulmani să nu recurgă la acest tip de lectură?

A: Gândirea islamică tradițională și-a arătat întotdeauna ostilitatea față de filozofie. Aceeași problemă a violenței ca istorie, gândire, practică și viziune despre lume. Reflecția filozofică nu-și are locul, căci Revelația, cum am mai spus de-atâtea ori, afirmă răspicat că profetul musulmanilor este „pecetea profeților", că el a rostit adevărurile supreme, la care omul nu mai are nimic de modificat sau de adăugat. Dacă mergem mai departe cu raționamentul, am putea spune că nici chiar Dumnezeu nu mai are nimic de adăugat la ceea ce

1. D.H. Lawrence, *Apocalypse*, trad. Fanny Deleuze, présentation Gilles Deleuze, Paris, Desjonquères, 2002. [Pentru ediția în limba română, vezi *Apocalipsul*, traducere și cuvânt înainte de Radu Paraschivescu, Editura Holding Reporter, București, 1993 (n.tr.).]

* Formularea îi aparține lui Gilles Deleuze, în prefața la *Apocalypse*: „Este cartea tuturor celor care se consideră supraviețuitori. Este cartea zombilor."

deja a formulat, căci și-a spus ultimul cuvânt celui din urmă profet. Din punct de vedere cultural: 1) Nu există decât un Dumnezeu. Dumnezeul islamului. 2) El este Creatorul și Ziditorul, prin urmare, singurul Creator. 3) Nu există decât o scriptură, iar aceasta este Coranul. 4) Nu există decât un univers: cel al musulmanilor. Nici un loc pentru celelalte credințe, nici un loc pentru ceilalți credincioși în sânul comunității islamice. 5) Lumea trebuie să se islamizeze, căci nu există decât o religie: islamul. Mai mult, atunci când spui „nu există decât un Dumnezeu", nu este vorba despre orice Dumnezeu, ci despre Dumnezeul musulmanilor. Există un singur Dumnezeu, așa cum există un singur univers cultural. Individul care trăiește în acest univers trebuie să fie musulman, altfel este renegat. Iar atâta vreme cât celălalt, necredinciosul, este respins, nu putem vorbi de egalitate. Or egalitatea trebuie propovăduită, nu toleranța. Pluralitatea este la fel de prețioasă: la început era pluralitatea, nu Unul. „Unul" este ideologie.

H: Acuzând celelalte religii monoteiste că au falsificat textul, fără să menționeze însă ce a fost falsificat, Coranul atacă în fapt religii zise „ale Cărții", ceea ce reprezintă un act de violență la adresa celorlalte două monoteisme.

A: Sunt o mulțime de studii despre Biblie și despre creștinism. Nici unul despre islam.

H: Putem să vorbim și despre violența la adresa civilizațiilor anterioare islamului, pe care acesta

nu le recunoaște. Instituția religioasă a refuzat comparațiile constructive sau ceea ce se numește astăzi știința civilizației, adică un demers de tip comparativ care să evidențieze bogăția experiențelor culturale și diversitatea fiecărei civilizații.

A: Islamul nu recunoaște nici noțiunea de subiect sau de individ liber.

H: Ai scris un articol pe tema asta, publicat în Actele colocviului „Noțiunea de *psyche* la arabi"[1], în 2004. Și ai reluat-o și în cadrul congresului CIRET* organizat de Basarab Nicolescu în 2015, la Collège des Bernardins.

A: Discutam acolo problemele subiectivității în cultura islamică de orientare salafită. Și spuneam că eul individului nu este determinat de universul său interior, ci de Text și de consensul comunității în jurul acestuia. Astfel, eul nu dispune de un câmp real în care să se miște și în care să-și desfășoare creativitatea. Eul se topește în comunitate. Aceasta se transformă într-o mașină care zdrobește libertatea individului. Omul se naște în cultura islamică asemenea unui punct sau unui cuvânt împietrit într-o carte, iar această carte este *Umma* (comunitatea). Iar conștiinței individului i

1. Actele primului congres al psihanaliștilor arabi, care s-a desfășurat la Paris între 20 și 23 mai 2004, la Palatul UNESCO: *La Psyché dans la culture arabe et son rapport à la psychanalise*, Beirut, Dār al-Fārābī, 2004.

* CIRET, Centre International de Recherches et Études Transdisciplinaires, asociație înființată în Franța, în 1987, de fizicianul de origine română Basarab Nicolescu.

se atribuie un singur rol: să urmeze întocmai textul divin, devenind astfel prizoniera acestuia. Heraclit spunea: „Caracterul omului este demonul său", adică libertatea de a-şi folosi potenţialul. Iar primul mesaj al religiei este să ucizi acest demon interior.

H: Demonul poate fi partea liberă şi creativă a individului.

A: Adevărul despre lume nu se află în lume, ci în Textul zis universal, iar individul trebuie să dea ascultare Textului şi comunităţii, care nu acceptă nici o abatere de la Text. Aş adăuga că omul arab trăieşte în „două închisori", cu o formulare a lui Abū l-'Alā' al-Ma'arrī*, cea a interpretării salafite a textului religios şi cea a disoluţiei eului în marea *Umma*.

H: Libertatea pare departe. Cum se poate ajunge la ea? Am impresia că ne aflăm în faţa Castelului lui Kafka.

A: Din punct de vedere istoric, ştiinţific şi uman, adevărul nu poate să fie doar unul. El este multiplu şi complex. Şi, chiar dacă am fi cu toţii de acord că Dumnezeu este Unul într-un cer unic, credincioşii sunt mulţi şi-şi practică în mod diferit credinţele. Fiecare are propriul adevăr. Sensul fiinţei umane şi al universului rezidă în pluralitatea religiilor, a culturilor şi a ideilor. A închide culturile şi religiile într-o singură cultură şi o sin-

* Al-Ma'arrī (973–1057), celebru poet şi filozof arab, cunoscut pentru pesimismul şi raţionalismul său.

gură religie, sub pretextul de a le desăvârși, este o limitare care agresează ființa umană și adevărul.

H: Oricine încearcă să se elibereze de această latură totalitară a religiei este pedepsit. În numele Coranului, dialogul cu un celălalt diferit nu poate fi acceptat.

A: Uităm că Dumnezeu a dialogat cu diavolul însuși. Astăzi însă, dialogul este refuzat. A refuza să dialoghezi este tot un fel de închistare și o formă de violență. Individul nu trebuie să iasă din cercul desenat de precepte; cel care are o altă credință este amenințat aici, pe pământ, dar și în lumea de dincolo. Astăzi, cei care folosesc violența armelor sub pretext că apără adevărul, impunându-l celorlalți cu forța, nu fac decât să distrugă adevărul și libertatea. Primul pas care ar trebui făcut ar fi eliberarea cercetării de orice obstacol și de violența care o amenință peste tot în lumea arabă, direct sau indirect. Căci o societate în care adevărurile nu ajung să fie rostite cu toată libertatea este o societate aservită.

H: Hannah Arendt scria: „Nu există gândire fără libertate"

A: Nu poți exista în absența libertății. A priva un om de libertatea sa este ca și cum l-ai priva de propria limbă. Iar dacă despre limbă spunem că este un mijloc de exprimare, cum să reușească atunci omul arab să-și exprime propria libertate, când a fost privat de limba lui? Cum ar putea o limbă non-personală, non-individuală să reflecte conștiința unei persoane?

H: Apocalipsa este un text cu mai multe straturi: pe de-o parte, Ioan a scris despre un Isus nobil, învățat și blând. Pe de altă parte, Apocalipsa este o carte a urii. În eseul său *Apocalipsul*, D.H. Lawrence aduce omagiu nu lui Isus, ci lui Iuda, afirmând că, dacă nu ar fi fost tragedia lui Iuda, Isus n-ar fi fost ceea ce este. Există, așadar, un soi de finețe, de subtilitate care-l ajută pe D.H. Lawrence să înțeleagă că oamenii care se roagă lui Hristos îi aduc de fapt omagiu lui Iuda. În islam ne lipsește genul acesta de lectură.

A: Pentru că gândirea ne este limitată de o interdicție. Nu trebuie să gândești, nu trebuie să pui întrebări. Textul coranic nu poate fi obiect al criticilor sau al controverselor. În plus, acesta se repetă în fiecare zi, ca o poveste pe care musulmanul și-o spune sieși, trăind totuși în afara sinelui. El devine „supusul" care-și trăiește viața după preceptele unui cod sacru care rămâne un cod prohibitiv.

H: Coranul, apărut după creștinism, nu a luat din creștinism bunătatea lui Isus, ci numai ura din Apocalipsă. Apocalipsa este cartea puterii supreme, afirmă Gilles Deleuze, o putere care nu cheamă la pluralitate, fiindcă aparține unui Dumnezeu de netăgăduit, care judecă toate celelalte puteri.

A: Sunt întru totul de acord cu Gilles Deleuze. Are dreptate. Plecând de la experiența istorică, putem spune că, în plan practic, islamul a fost mai degrabă un exercițiu de putere decât proiectul unui

nou tip de umanitate. Nu este o religie a cunoașterii, a cercetării și a împlinirii individuale, ci una a puterii, iar islamul actual o dovedește din plin.

H: Pentru a-și extinde puterea, Statul Islamic a pus stăpânire pe câmpurile de gaze și de petrol și se îmbogățește vânzând pilule pentru jihadiști. Din nou: bani și sexualitate.

A: Statul Islamic este reîncarnarea violenței trecutului: nu are nevoie de nici un progres, pentru că acesta a avut deja loc o dată pentru totdeauna în momentul Revelației. Coranul spune: „Islamul este singura religie", conform lecturii comune a textului. Trebuie așadar să trăim această Revelație, progresul suprem în istoria umanității. Islamul de astăzi este o încarnare a trecutului, cu toată seria lui de violențe, prin urmare nu este un mesaj de eliberare, ci o chemare la sclavie și la război perpetuu, în scopul islamizării lumii.

H: Cred că nu este vorba de întoarcerea elementului refulat, ci mai degrabă de întoarcerea elementului clivat, anume acea violență a începuturilor care nu a fost niciodată analizată și care a rămas închistată din pricina sacralizării a tot ceea ce are legătură cu religia islamică și cu momentele sale fondatoare. Violența iese din nou la suprafață și readuce în discuție toate aspectele care nu au beneficiat de o analiză serioasă.

A: Foarte bine spus! Cei care au încercat să gândească sau să propună un demers de gândire au fost îndepărtați și combătuți, precum misticii, filozofii sau poeții. Ei au reflectat, au interpretat,

și-au folosit puterea rațiunii și a creativității, numai că au fost de fiecare dată exilați sau asasinați.

H: Mă întorc la Gilles Deleuze, care vorbește despre Apocalipsă ca despre un „timp monstruos"*. Căci mesajul lui Hristos este un mesaj al prezenței și al eternității în interiorul vieții. Și tu ai vorbit adesea despre un plus de viață, despre o eternitate care este de fapt eternitatea vieții.

A: Într-adevăr. Totul s-a schimbat în creștinism odată cu nașterea instituției Bisericii. În islam însă, constatăm absența totală a ființei umane ca atare și anularea sinelui. Revoluțiile de astăzi predică înălțarea la cer, în afara căreia nu există decât căderea în focurile iadului.

H: Ai evocat foarte subtil noțiunea de *ğanna* (paradis) în *Începuturile trupului, sfârșitul oceanului***. Mie paradisul din textele hagiografice, cu suita lui de râuri de miere, hurii și paji, mi se pare mai degrabă sărăcăcios și meschin în imagini. Oamenii le citesc cu încântare, când de fapt li se spune că sunt condamnați să-și petreacă eternitatea bând, mâncând și acuplându-se. Unde este spiritualitatea în toate acestea?

A: Dumnezeu trebuie să fi urât tare mult omul, dacă l-a condamnat să mănânce, să bea și să se acupleze pentru eternitate.

---

* În prefața la *Apocalypse*. Este vorba despre timpul „dintre Moarte și Sfârșit, dintre Moarte și Eternitate".

** Volumul de poeme *'Awwal al-Ğassad, 'Āḫir al-Baḥr*, publicat în 2003 la Beirut și tradus în Franța în 2004 sub titlul *Commencement du corps, fin de l'océan*.

H: Ca și cum omul nu ar fi o ființă culturală. De fapt, cred că ar trebui să aducem în discuție noțiunea de sublimare.

A: Conceptul de cultură lipsește, la fel cum lipsește și conceptul de natură. Natura este cu totul absentă din viziunea islamică. Mă-ntreb dacă nu cumva din cauza asta lipsesc în cadrul monoteismului islamic două dimensiuni (*bu'd*) centrale: estetică și științifică.

H: Adică?

A: Natura este prin definiție un loc al pluralității. Din păcate, din viziunea islamică, centrată exclusiv pe ideea unității absolute, natura lipsește. Cum frumusețea își are izvorul în Dumnezeu Unul și în cuvântul Său, cunoașterea nu vine de la natură, ci de la Unul Dumnezeu care este atotșiutor și izvor al cunoașterii. Deținătoarea cunoașterii și științei este Revelația. Aș adăuga și că interdicția reprezentării își are originea tot în lipsa unei naturi plurale. Iar umilirea femeii tot din această absență a naturii provine, tocmai a femeii, care este cea mai nobilă expresie a naturii!

H: Ne inviți deci să reevaluăm interdicția reprezentării propovăduită de Vechiul Testament și preluată mai apoi de Coran.

A: Această absență se observă și la nivelul limbajului, al expresiei. Cuvântul emană exclusiv de la Dumnezeu sau din Revelația Sa, de unde rezultă și importanța jurisprudenței (*fiqh*), care a transformat lumea în cuvinte, proiectând în acest fel omul din mediul natural către un univers al

cuvântului. Jurisprudența a anulat drepturile individului prin recursul la noțiunile de „permis" și „interzis", limitând chiar ideea de libertate și impunând condiții clare pentru cunoaștere. Cultura a devenit astfel o simplă „instrucție" sub flamura Legii. Viața, la rândul ei, este redusă la o lume a prohibiției și interdicțiilor. Libertatea nu va fi posibilă în lumea arabă câtă vreme nu vom reuși să ieșim de sub tirania jurisprudenței. Aceasta a creat în islam o viziune îngustă și sărăcăcioasă asupra lumii, aflată de-a lungul întregii noastre istorii în strânsă legătură cu exercitarea puterii. Jurisprudența nu a reprezentat o eliberare sau o explorare a orizonturilor filozofice sau științifice, ci o școală juridică menită să slujească și să justifice puterea politică și califatul.

H: Într-un text din 3 iunie 1956 André Malraux spunea: „Marele fenomen al epocii noastre este violența avântului islamic. Subestimat de majoritatea contemporanilor noștri [...], astăzi lumea occidentală nu pare deloc pregătită să se confrunte cu chestiunea islamică"*.

* Este vorba despre un scurt text cu titlul *Note sur l'islam*, parte dintr-un interviu mai amplu acordat de André Malraux revistei *Time Europe* (ediția europeană a revistei *Time*). Scriitorul critică în acest text islamul politic, afirmând că avântul lui este comparabil cu începuturile comunismului marxist-leninist și considerându-l un fenomen cu consecințe la fel de imprevizibile. Malraux vorbește, de asemenea, despre iminența instaurării unor forme de dictatură musulmană în lumea arabă, bazate nu atât pe

A: Da, însă trebuie precizat că Malraux vorbea despre islamul arab. Tocmai m-am întors de la Kerala, din India, unde am fost extrem de impresionat de pluralismul religios. Societatea este formată din hinduși, care reprezintă aproape 60% dintre locuitori, din musulmani și din creștini. Oamenii sunt conștienți de această pluralitate și o respectă. Discutând și cu hindușii, și cu creștinii, și cu musulmanii, mi-am putut da seama că musulmanii erau perfect integrați în țesătura societății. Dar mentalitatea islamului arab începe să se infiltreze și să se propage: de pildă, femeile din această regiune nu purtau văl, însă astăzi vezi tot mai multe fete și femei care-l poartă. Acest lucru dovedește din plin influența crescândă a saudiților care invadează spațiul public.

Femeia și meandrele textului coranic

H: „Aș vrea să vă povestesc visul, ca să vă bucur sufletul: zeul Amor însuși mă-ndeamnă și îmi poruncește. Iar dacă cineva mă va-ntreba cum aș vrea să se numească povestioara mea, îi voi răspunde: *Romanul Rozei*, în care e cuprinsă toată măiestria lui Amor. Mă rog Domnului să mă ajute

structurile religioase, cât pe cele seculare, instituite pe baza doctrinei. Textul se încheie cu observația că acest fenomen ar fi putut fi oprit, chiar și prin soluții parțiale, dar aplicate la timp, și că lumea occidentală nu mai are de făcut acum decât să încerce întârzierea evoluției lui. Vezi http://malraux.org/note-sur-lislam-1956/.

ca acesta să fie pe placul celei căreia îi este destinat: cea atât de prețioasă și demnă de-a primi dragostea încât nu poate purta alt nume decât Roza."[1] În *Începuturile trupului, sfârșitul oceanului*, femeia își face apariția maiestuos. Poezia rămâne aliatul cel mai fidel al femeii și al feminității.

A: Poetic vorbind, universul este feminitate.

H: Corpusul arab înregistrează cu mare grijă numele femeilor rebele sau deschizătoare de drumuri. De pildă, Rābi'a[2], cea care a pavat calea misticii islamice, apoi Fāțima, care le amintea oamenilor că profetul era un simplu muritor, Aisha[3], care nu numai că nu a ținut seamă de versetul care le interzicea soțiilor profetului să iasă din casă[4], dar a condus și un război.

A: Da, pentru că femeia a fost mereu desconsiderată și ostracizată, sau de-a dreptul zdrobită; nu se număra printre conducători și se afla mereu în plan secund. Nu făcea parte, cu adevărat, din societate, fiind considerată doar un obiect de decor; de-aceea s-a născut în conștiința ei sentimentul nedreptății și revoltei. Doar că, neavând independență și dreptul de a munci, nu a putut adesea să-și exprime opoziția față de un sistem care o înjosea.

1. Guillaume de Lorris, Jean de Meung, *Le Roman de la Rose*, Gallimard, „Folio", 1984, p. 20.

2. Rābi'a este prima femeie mistic din istoria islamului. S-a născut la Basra și a murit în anul 135 al Hegirei.

3. Cea mai tânără dintre soțiile profetului Mahomed.

4. Coran, 33: 33.

Totuși, întâlnim figuri revoluționare precum cele pe care le-ai amintit, Aisha, Fāțima, Rābi'a și, mai ales, Sağāḥ, cea mai puternică dintre ele, pentru că a condus un trib, exercitând astfel puterea.

H: Nu știam de Sağāḥ înainte să citesc *Al-Kitāb*, și există foarte puține texte în care îi este evocat numele. Ea face parte dintr-o serie de figuri de conducători femei, precum Bilqīs, regina din Saba. Refuzând autoritatea de la Mecca și Medina, Sağāḥ a ales un mariaj din dragoste. E pur și simplu fascinantă. Tu i-ai dedicat un poem extraordinar în primul volum din *Al-Kitāb*[1].

A: Da, Sağāḥ a cerut o dotă neobișnuită, și anume ca prin căsătorie să fie eliberată de constrângerile religiei. Ca și cum i-ar fi spus lui Musaylima, viitorul ei soț: „Accept să te iau de soț, cu condiția să mă eliberezi din lanțurile religiei. Uniunea noastră nu are nimic de-a face cu religia". Superb!

H: Sağāḥ a rupt legătura cu tradiția: refuzând dota, a spus de fapt că nu vrea să fie cumpărată. Și, ca un bun conducător, a negociat cu pricepere cantitățile de cereale pe care Al-Yamāma, orașul lui Musaylima, trebuia să le dea pentru poporul său. Să mai amintim că Sağāḥ domnea peste patru triburi și că unchii săi se numărau printre comandanții care îi erau în subordine. Bărbații din tribul ei nu păreau deloc umiliți să fie conduși de o femeie.

A: Una dintre condițiile fundamentale pe care trebuie să le îndeplinească o revoluție este să se

1. Adonis, *Al-Kitāb*, Paris, Seuil, 2007, p. 28.

îndepărteze de religie. Întâlnirea dintre Sağāḥ și Musaylima a fost o întâlnire între un bărbat și o femeie. O formă de laicitate, prin depășirea religiei, cu preceptele și condiționările ei.

H: Așadar, întâlnirea sexuală este în sine o întâlnire laică?

A: Sigur. Este dincolo de religie. Sağāḥ a trăit acest lucru în momentul în care islamul începea să ia amploare, dar a refuzat regulile islamului.

H: Adică un mod de viață. Și Aisha a încălcat regulile impuse de soțul ei, profetul; iar Rābi'a a fost prima, înaintea lui al-Ḥallāğ[1], care a cerut dărâmarea sanctuarului de la Ka'ba, astfel încât spiritualitatea să fie eliberată de toate constrângerile dogmatice.

A: Într-adevăr, toate aceste femei s-au ridicat împotriva preceptelor islamului. Așa cum o dovedesc faptele lor. Totuși, nu trebuie să marginalizăm susținerea partenerilor lor. Aisha și Sağāḥ au avut lângă ele bărbați care s-au alăturat revoluției bazate pe legătura intimă și liberă dintre bărbat și femeie. Bărbatul care a acceptat să se alăture revoltei acestor femei, susținând astfel feminitatea revoluționară, este, la rândul său, parte a acestei feminități. În egală măsură, feminitatea nu este numai apanajul femeii, ci este un fel de întâlnire intimă între două ființe umane, dincolo de sexualitate și de gen. Avem pe de-o parte isla-

1. Al-Ḥallāğ, cel mai faimos mistic din istoria islamului. S-a născut în 244/858 și a murit crucificat, în 309/922.

mul, care aservește femeia și consfințește această stare de lucruri prin Text, iar de cealaltă parte, poetul, care definește femininul ca dorință și reînnoire. Femininul se reînnoiește mereu, fără-ncetare. Este infinitul prin excelență. Și din această perspectivă contravine religiei.

H: Ca să evoce un infinit care se primenește, Ibn 'Arabī îi dă cuvântul lui Bilqīs, așa cum Socrate a lăsat-o să vorbească pe Diotima ca pe un alter ego.

A: Adevărat. Însă bărbatul obișnuit rămâne de partea religiei, întrucât aceasta face pereche cu puterea, și astfel, fiind de partea puterii, poate domina feminitatea.

H: Revenim mereu la diferența dintre Textul teologic și textul mistic. În cel din urmă, femeia (Bilqīs) predică mișcarea sau caligrafia suflului vital, în vreme ce bărbatul (Solomon) este dominat de dorința de stăpânire, de putere și de glorie. Georges Bataille, considerat ultimul mistic, era de părere că obeliscul din Place de la Concorde ar trebui demolat, fiindcă-l vedea ca pe simbolul falic prin excelență.

A: Cu totul de acord. Căci, la fel ca poezia, femininul este fundamental împotriva religiei. Poezia este contrariul spiritului religios. De ce? Pentru că religia este un răspuns, în vreme ce poezia este o întrebare, situându-se astfel la antipozii puterii. În acest sens, există o afinitate deosebită între poezie și feminitate. Islamul le-a combătut pe amândouă, transformând sexualitatea și islamizând feminitatea. I-a deformat sensul, a făcut din ea o proprietate sau un lucru pe care-l posezi. Femeia

nu-și mai aparține, devenind un obiect în posesia bărbatului. Islamul a despărțit în mod radical masculintatea de feminitate.

H: Asta în vreme ce cu toții purtăm în noi bisexualitatea. Doar că religia a asociat masculinitatea cu puterea și feminitatea cu aservirea.

A: Mai rău, masculinul devine simbolul lui Dumnezeu: el este regele, califul, iar femeia nu e decât o proprietate a lui.

H: Textul coranic spune:

> Femeile voastre vă sunt vouă ogor (*ḥarth*). Duceți-vă la ogorul vostru cum veți voi.[1]

A: Și pentru că este ogor, femeia nu există decât pentru a da roade. Întreaga sa feminitate, dimensiunea revoluționară, frumusețea, ca elemente esențiale ale existenței, chiar ale cosmosului, sunt destinate să rămână în umbră sau să dispară.

H: Un alt verset spune:

> Dojeniți-le pe cele de a căror neascultare vă este teamă! Părăsiți-le în așternuturi! Loviți-le![2]

Fără să mai vorbim despre faimosul *mā malakat al-yamīnu*, adică, literal, „ceea ce posedă bărbatul". Coranul spune:

> ...luați-vă soții după cum vă va plăcea, două ori trei ori patru femei [...], ori pe cele stăpânite de dreapta voastră.[3]

---

1. Coran, 2: 223.
2. Coran, 4: 34.
3. Coran, 4: 3.

Menționez că verbul „luați" este de fapt o traducere a verbului arab *inhakū*, adică „luați-le" în sensul sexual al termenului. Se poate traduce și astfel: „Posedați-le așa cum vă este pe plac"

A: Pentru a întări superioritatea bărbatului, religia a făcut din femeie simbolul păcatului.

H: Lucrurile stau astfel încă din Vechiul Testament. Islamul nu a adus nimic nou aici, ci a mers în direcția textului biblic.

A: Islamul a preluat și a întărit acest aspect, transformând femeia într-un obiect care poate fi posedat, iar sexualitatea, într-un cod. Sexualitatea a devenit astfel lege, operând cu categorii precum permis și interzis. Feminitatea, la rândul său, a ajuns un obiect între permis și interzis, mai exact spus un obiect codificat, normat. Cred că este culmea deformării și negării femininului, a femeii și a dorinței. Religia a schimonosit dorința, a deformat sexualitatea și iubirea. Aș spune chiar că a anulat iubirea.

H: Totuși, în Vechiul Testament stă scris că bărbatul își va părăsi mama și tatăl și își va urma femeia. Nu găsim astfel de afirmații în textul coranic.

A: Rectific: islamul a deformat sexualitatea, a negat iubirea, alterând în același timp legătura dintre eul feminin și cel masculin. De fapt, islamul a alterat toate tipurile de raporturi. Singurul care a supraviețuit este raportul dintre stăpân și sclav, dintre cel care posedă și obiectul posedat. Musulmanii nu au acordat atenție faptului că această mentalitate a ucis chiar și religia, transformând-o

într-un mijloc de-a justifica posesia și de a anula spiritualitatea. Abia în textele misticilor a fost adusă în discuție spiritualitatea.

H: Înainte de Freud chiar, misticii musulmani au vorbit despre o bisexualitate psihică, despre faptul că fiecare ființă întrunește cele două atribute. Facem astfel o constatare dureroasă: de la zeițele sumerienilor sau ale grecilor s-a ajuns la femei care devin proprietatea bărbaților, niște umbre sau niște fantome. Islamul consolidează supremația falică predicată de Biblie, de parcă singurul său scop ar fi să „sugrume" femeia.

A: Femeia nu mai este considerată o persoană. Când spunem „femeia în islam", ne gândim automat la organul ei sexual. Femeia este un organ sexual. Islamul a ucis femeia, ea nu mai există, există doar sexul ei sau o fantomă căreia îi spunem „femeie". Islamul a făcut din femeie un instrument care să satisfacă dorințele și plăcerile bărbatului. Pentru a atinge acest scop, pentru a-și consolida mai bine dominația și puterea, islamul s-a folosit de natură.

H: Bărbatul își afirmă tot mai mult virilitatea, femeia trebuie să fie tot mai supusă. Să discuți aceste lucruri, să-ți pui întrebări, să vrei să le schimbi înseamnă inevitabil blasfemie.

A: Iar aici, pe pământ, nu poți să te apropii de o femeie decât în baza unui cod și a Legii. Aș merge mai departe spunând că islamul poate fi calificat, din această perspectivă, drept *istibāḥa*.

H: *Istibāḥa* înseamnă „libertinaj"

A: Da, libertinaj practicat în numele religiei. Una, două, trei ori patru femei, laolaltă cu nenumărate sclave sau prizoniere de război. Din punct de vedere istoric și religios, islamul a încurajat întotdeauna cuceririle și luarea de ostatici (*saby*).

H: Astăzi, în secolul XXI, femeile ținute prizoniere în cuști sunt scoase la vânzare. Statul Islamic le fixează un preț: cele mai tinere, de fapt niște copile, sunt și cele mai scumpe. Oribil!

A: Într-adevăr, oribil! Dar există și aici o explicație religioasă: cele mai tinere au prețul cel mai ridicat pentru că sunt virgine. De multă vreme o tot repet: musulmanii au fost mereu obsedați de dragostea de bani. De bani ca formă de putere. Spui cu mirare „în secolul XXI", doar că pentru Statul Islamic noțiunile de „om" și „demnitate umană" nu există.

H: Imaginile sunt îngrozitoare! Femei ținute în cuști și îmbrăcate în alb, însemnând că sunt de-acum sunnite. După părerea mea, gradul de civilizație al unei societăți se măsoară în funcție de tratamentul pe care aceasta îl rezervă femeilor. Societatea arabo-musulmană este astăzi în afara istoriei.

A: Femeia din perioada preislamică era liberă, în mod cert mai liberă decât femeia de după apariția islamului.

H: Latura feminină a bărbatului este condamnată în aceeași măsură.

A: Femininul în general este ostracizat. Rămân doar posesia și plăcerea oferită de huriile din textul coranic. De fapt, acestea nu sunt femei, ci niște

creaturi care întruchipează exclusiv sexualitatea. Femeia există în carne și oase pe pământ, dar islamul hrănește imaginația cu ceva ieșit din comun, invocând o imagine extraordinară: huria. Noțiunea paradisului are astfel la bază o plăcere fără limite și foarte diferită. Cerurile, ca și pământul, se întemeiază pe sexualitate.

H: Textul coranic îi dă bărbatului patru femei. Profetul însă, în afară de cele nouă soții, avea dreptul la un număr nelimitat de țiitoare. Versetul din Coran spune: „două, trei sau patru femei"[1], cerurile devenind astfel pentru bărbat un loc unde-și poate continua plăcerea de pe pământ.

A: În islam bărbatul este un libertin, religia îi acordă libertate absolută în a poseda femeile aici, pe pământ, dar și în paradis. Juisarea nu cunoaște restricție sau limită.

H: Suntem invadați de tot mai multe clipuri video postate de islamiști pe YouTube. De exemplu, un imam spune că, dacă un bărbat vede în drum spre locul său de muncă o femeie care-i stârnește dorința, trebuie să se-ntoarcă acasă și să-și satisfacă dorința cu femeia lui. Femeia musulmană nu are voie să lucreze, ci trebuie să rămână acasă pentru a răspunde oricând nevoii sexuale a soțului ei.

A: Mai rău este că, de îndată ce aduci în discuție problema femeii musulmane, unii dintre revoluționarii arabi și musulmani încetează să mai fie revoluționari. Încep să semene cu fundamentaliștii.

---

1. Coran, 4: 3.

H: Îmi amintesc că tocmai acest subiect – femeia în islam – te-a determinat să închizi revista *Mawāqif*.

A: Exact. Comitetul editorial a vrut să dedice un număr al revistei condiției femeii în lumea arabă și în textul coranic. A solicitat, prin urmare, unui specialist în dreptul islamic să scrie un articol despre situația femeii musulmane în lumina textelor de lege și a jurisprudenței islamice. Specialistul respectiv n-a îndrăznit să scrie acel articol. Am apelat atunci la alți juriști, care, la rândul lor, au refuzat să se înhame la o asftel de sarcină. Drept urmare, am hotărât să închid revista.

H: A fost vorba de teamă, sau de greutatea de a aborda niște texte atât de nedrepte?

A: Cine îndrăznește să spună adevărul se expune amenințărilor, judecății și altor consecințe. În țările noastre, îți riști viața dacă-ți asumi libertatea să reflectezi asupra acestei culturi. Mi-am dat seama în ziua aceea că, vreme de cincisprezece secole, cenzura mediilor politice și religioase nu a încetat niciodată și că reprezintă esența culturii noastre. Am preferat să nu-mi mai dedic timpul unei reviste care nu mai reușea să asigure dreptul la exprimarea neîngrădită a ideilor. Nu puteam să mai susțin minciuna unei revolte care nu are curajul să abordeze aspecte esențiale ale vieții noastre de zi cu zi. Așa că am hotărât să închid revista.

H: *Mawāqif* a fost o publicație revoluționară în domeniul poeziei, al scrisului și al politicii. Paginile ei au găzduit autori care au îndrăznit să critice

politica lui Nasser* pe când acesta se afla în plină glorie. Totuși, atunci când vine vorba despre femeie ne ciocnim de ezitări și de renunțare. Acest subiect trebuie să rămână tabu.

A: Bărbatul arab are mereu viu în minte fondul religios.

H: Într-o discuție cu Günter Grass**, Pierre Bourdieu regreta că intelectualii „nu deschid gura mai mult". Cum de imaginile cu aceste femei umilite, terorizate, ucise n-au provocat nici un fel de revoltă în lumea arabă?

A: Musulmanii se dedau unor astfel de acte pentru că s-au născut în sânul unei culturi și al unei religii în care femeia a fost dintotdeauna desconsiderată. E ceva ce face parte din inconștientul lor. Ei văd în femeie nu o ființă umană, ci un obiect pe care-l poți cumpăra sau vinde. Așa că să ții femeile în cuști, să le vinzi, să le fixezi un preț în funcție de vârstă și frumusețe... nu sunt deloc lucruri noi în istoria femeii arabe. În islam femeia este mai degrabă un obiect decât o ființă umană.

H: Dincolo de stranietatea neliniștitoare a sexului feminin, cred că intelectualii noștri nu pro-

---

* Gamal Abdel Nasser a fost președintele Republicii Arabe Egipt între anii 1954 și 1970, considerat fondator și promotor al ideologiei panarabe, care avea ca principală aspirație unitatea lumii arabe. A fost, în același timp, una dintre cele mai carismatice figuri din istoria arabă a secolului XX.

** Este vorba despre un interviu realizat în Germania, în noiembrie 1999, pentru postul de televiziune Arte.

testează față de situația femeii fiindcă religia i-a acordat bărbatului prea multe privilegii. Când vorbeai despre revoluționarii care rămân fundamentaliști când vine vorba despre femeie, mi-am adus aminte de ceea ce am simțit de mai multe ori pe propria-mi piele când luam cuvântul la congrese și vorbeam despre femeie.

A: Este un fenomen foarte dureros. Bărbatul arab nu locuiește pe pământ, nu este parte a istoriei sale. Nu locuiește nici în Europa, nici în Asia, nici în Oceania. El trăiește în ceruri. Toți arabii musulmani trăiesc în ceruri. Ai zice că n-au nimic de-a face nici cu lumea de aici, nici cu istoria.

H: În Tunisia, conservatorii au profitat de confuzia generală pentru a răsturna tot ceea ce a încercat Bourguiba* să instaureze, adică egalitatea între bărbat și femeie. Îmi amintesc că Bourguiba a încercat să instituie principiul egalității în toate domeniile, cu excepția dreptului la moștenire.

A: Coranul spune referitor la moștenire: „Cât despre copiii voștri, Dumnezeu vă poruncește să-i dați băiatului cât la două fete"[1]. Bourguiba a făcut

---

* Ḥabīb Bourguiba a fost primul președinte al Tunisiei după obținerea independenței de stat și a condus țara între 1957 și 1987. Este cunoscut pentru reformele de tip laic pe care le-a inițiat și le-a susținut cât s-a aflat la putere, fiind considerat de unii istorici un Atatürk al Tunisiei. A acordat o atenție specială drepturilor femeii și emancipării acesteia, facilitându-i accesul la educație și la poziții importante în domenii altădată dominate exclusiv de bărbați.

1. Coran, 4: 11.

un efort deosebit încercând să instaureze un regim laic. Să nu uităm că egalitatea și democrația nu-și au originea nici în textul coranic, nici în istoria arabilor. Democrația vine din cultura occidentală. Vorbim astăzi despre libertate, dar nu spunem că această noțiune nu apare nici în textul coranic, nici în spațiul islamic. Libertatea și democrația sunt noțiuni care au văzut lumina zilei în Occident, sunt creații ale gândirii occidentale.

H: Femeia a avut cel mai mult de pierdut de pe urma primăverii arabe.

A: De fapt, nici nu avea mare lucru, ca să putem spune că a pierdut ceva astăzi. Bourguiba a încercat să separe religia de stat, ceea ce a fost benefic pentru situația femeii. În Orientul Mijlociu de asemenea, femeia a reușit un progres însemnat pe mai multe planuri: al profesiei, al emancipării și al drepturilor familiei. Problema noastră provine însă din textul coranic, care reglementează viața socioeconomică în lumea arabă. Ne așteptam ca situația femeii să evolueze, fie și numai sub forma participării ei la viața socială și politică a țării. Din nefericire, constatăm cu multă amărăciune că situația femeii s-a înrăutățit. În trecut, avea desigur un rol marginal, dar putea să fie poetă, muziciană, dansatoare... adică avea un spațiu al ei în care putea excela. Astăzi, în Irak și în Siria, Statul Islamic organizează concursuri pentru cel mai bun cititor al Coranului, iar câștigătorul primește ca premiu o prizonieră. Este o mare umilință atât pentru femeie, cât și pentru Cartea sfântă.

H: O umilință pentru toate femeile! Încep acum să înțeleg mai bine ideile tale despre mentalitatea religioasă din spațiul nostru și despre caracterul ei imuabil. În Tunisia, laicitatea ar fi putut da rezultate bune. Dar am auzit că bărbații tunisieni preferau să-și ia neveste din Algeria sau din alte țări arabe, pentru că femeia tunisiană devenise prea exigentă, obișnuindu-se cu privilegiile pe care i le acordase președintele Bourguiba.

A: Bărbatul arab rămâne o ființă fundamental religioasă. Este o constatare care mă mâhnește.

H: Citind lucrările lui Antoinette Fouque* în care abordează problematica sexismului, a misoginiei și a machismului, mi-am dat seama că în limba arabă nu există acești termeni. Nu există în arabă cuvinte care să desemneze purtările rele față de femei.

A: Spre deosebire de societățile occidentale, în societatea arabă nu s-a dezvoltat nici un domeniu care să ia în discuție problematica sexualității. Aici femeia n-a fost niciodată considerată o ființă dotată cu voință și capacitate de gândire, nefiind percepută, prin urmare, ca ființă autonomă care

* Antoinette Fouque (1936–2014), figură marcantă a Mișcării de eliberare a femeilor din Franța. Printre lucrările ei se numără: *Women: The Pioneer Front of Democracy*, Éditions des Femmes, 1995 (Fouque a participat la înființarea acestei edituri); *Il y a deux sexes: essai de féminologie. 1989–1995*, Gallimard, 1995; *Gravidanza: féminologie II*, Éditions des Femmes, 2007; *Génésique: féminologie II*, Éditions des Femmes, 2012.

să poată contribui la progresul societății. Femeia rămâne sub dominația culturii masculine, iar religia nu a făcut decât să consolideze această percepție. Coranul spune:

> Bărbații sunt mai presus decât femeile, fiindcă Dumnezeu le-a dat întâietate asupra lor...[1]

H: Se mai spune și că:

> Ele au drepturi și obligații deopotrivă, după cuviință, însă bărbații au întâietate asupra lor. Dumnezeu este puternic, înțelept.[2]

Iar bărbații repetă ce este scris în Coran. În Occident, pentru a da formă nedreptăților îndurate de femei, limba a inventat cuvinte care, la rândul lor, sunt mărturia unei evoluții sociale. Nimic asemănător în limba arabă contemporană.

A: Până astăzi, în viața de zi cu zi, bărbatul este cel care dă, iar femeia, cea care primește. El este activ, iar ea, pasivă. Totuși, în poezie găsim o altă imagine a femeii, de pildă Fāṭima, Khawla, Maïla[3]. Fie că este vorba despre poezia așa-zis profană, de poezia de curte sau de poezia mistică, femeia ocupă un loc cu totul diferit de cel pe care i-l alocă

1. Coran, 4: 34.
2. Coran, 2: 228.
3. Fāṭima este femeia pe care o cântă în poemele sale Imru'u l-Qays; Khawla este femeia iubită din poezia lui Ṭarafa, iar Maïla apare în poezia lui Abū Tammām. Vezi *Le Dīwān de la poésie arabe classique*, trad. Houria Abdelouahed et Adonis, Paris, Gallimard, „Poésie", 2008.

textul coranic. Dar, ca să răspund observației tale de mai devreme, nu știu să existe în arabă termeni care să redea noțiunile de sexism, machism sau misoginie. Repet, femeia este percepută ca o entitate pasivă, inclusiv în domeniul sexualității. Voluptatea este apanajul bărbatului, femeia fiind doar locul împlinirii acesteia.

H: Cercetând textele arabe vechi, am întâlnit o expresie pe care n-o înțelegeam și pe care mi-ai explicat-o tu: „ea era *taḥta fulān*", ea era *sub* cutare bărbat, care se traduce prin „ea era soția lui".

A: Expresia nu doar că prezintă femeia ca pe o ființă pasivă, ci spune foarte mult despre disprețul cu care era privită. Literal vorbind, ea se află „sub cineva", iar această poziție corporală înseamnă dominare. Femeia nu poate fi decât dominată sau posedată.

H: Limba arabă nu a evoluat deloc în acest sens: termenul *'adhrā* (fecioară) nu are decât formă de feminin, ca și cum bărbatul nu ar fi la rândul său fructul unei evoluții, al maturizării. El se naște bărbat, nu devine bărbat.

A: Acest lucru dovedește că societatea nu a evoluat. Femeia trebuie să fie locul în care bărbatul își poate împlini toate dorințele, împlinindu-se astfel pe sine prin femeie. Așadar, femeia nu este decât un mijloc pentru satisfacția bărbatului, ca principiu masculin și activ. Aș adăuga că lipsa naturii și înlocuirea ei prin religie au împiedicat apariția unei gândiri psihanalitice în cultura arabă, mai

ales cu privire la tema vălului sau a femeii. În plus, cum spuneam, femeia-natură este cu totul absentă, fiind înlocuită cu imaginea femeii aflate sub comandamentele Textului. Femeia a dispărut în favoarea uterului, iar feminitatea a fost redusă la un „ogor" pe care bărbatul îl lucrează.

H: Societatea noastră consideră că maternitatea este singurul destin al femeii. În limba arabă, pentru menopauză se folosește expresia *sinnu l-ya's* (vârsta disperării), vârsta la care femeii nu-i mai rămâne altceva decât să-și aștepte, apatică, moartea.

A: Ne aflăm în fața unei mari nedreptăți față de femeie și față de tot ce are legătură cu ea. Natura, în loc să fie un mister sau o enigmă, a devenit, ca și femeia, un decor pe care Dumnezeu l-a creat pentru a le face pe plac credincioșilor. Din perspectivă islamică, adevărul se află în mâinile lui Dumnezeu și se găsește în textul coranic, nu în experiențele realității. Drept urmare, spiritul este condamnat de îndată ce-și exprimă dorința de a înțelege misterul metamorfozelor prin care trece universul. Cunoașterea se limitează la Revelație, iar viața nu este decât o punte către paradis sau către Viața de Apoi pe care o predică cuvântul sfânt. Lumea și existența se ghidează după legenda Revelației-limbă.

H: Faptul că ne gândim la văl ca la bucata de pânză care acoperă trupul femeii ne împiedică să ne aplecăm din nou asupra acelor minunate texte mistice care definesc cuvântul ca fiind vălul care îmbracă lucrurile. Vălul este redus la o accepțiune

săracă, chiar vulgară, în contradicție cu perspectiva misticilor sau cu cea, extrem de subtilă, a lui Jacques Derrida și Hélène Cixous din cartea *Voiles* (*Văluri*)*.

A: Feminitatea a cedat locul matricei (uterului). Ea a devenit un „ogor" bun de cultivat. Iar dacă, din perspectiva lui Sofocle, timpul scoate la lumină adevărurile, în perspectivă islamică adevărul nu este dezvăluit decât de către Dumnezeu.

H: În Maroc, femeile au început să frecventeze asociațiile care denunță violul conjugal. Ele înțeleg tot mai limpede că sunt deseori obiectul celor mai nebunești fantasme ale soților lor. Totuși, limba arabă nu are încă un termen juridic care să desemneze ideea de „viol conjugal". Cu alte cuvinte, dacă vrei să denunți violul conjugal, sexismul, machismul ești nevoit să folosești o limbă occidentală. Limba noastră atât de frumoasă se dovedește săracă atunci când trebuie să exprime raporturile dintre bărbat și femeie în societatea contemporană. Am dreptate să pun astfel problema?

A: Da. Dar aș mai adăuga că nu este vorba atât despre precaritatea limbii, cât despre lipsa spiritului de reflecție și de inovație la arabi. Conform

---

* Jacques Derrida, Hélène Cixous, *Voiles*, Éditions Galilée, 1998. Hélène Cixous (n. 1937, Algeria) este o scriitoare franceză de origine evreiască. Susținătoare a feminismului, în 1974 a înființat la Université Paris VIII (Vincennes) Centrul de studii feminine, astăzi Centrul de studii feminine și de studii de gen.

textului coranic, poetul, scriitorul, gânditorul nu dispuneau de un „eu" liber să-și exprime subiectivitatea, nu-și puteau exprima ideile despre femeie, sexualitate și corp... „Lipsa libertății" înseamnă „lipsa subiectivității" și dificultatea de a te adapta schimbărilor sociale. Cum ar putea cineva să gândească deposedat de propria-i individualitate și libertate? Am încercat să lămuresc această întrebare în textul despre lipsa subiectivității în cultura salafită pe care l-ai menționat.

H: Totodată, cred că este unul dintre cele mai mari paradoxuri ale lumii arabe: spre deosebire de literatura mistică sau de cea filozofică, despre care putem spune exact când au apărut și când s-au sfârșit, literatura erotică a reușit să traverseze secolele.

A: Cu condiția să precizăm că există o mulțime de texte erotice în literatura arabă, care însă prezintă femeia doar ca pe o păpușă. Există numeroase lucrări despre sexualitate: Cum să posezi o femeie? Cum poate bărbatul să devină Dumnezeul femeii? Cum poate să o satisfacă? etc. Toate se concentrează pe virilitatea bărbatului și pe puterea lui sexuală. Femeia trebuie să se deschidă acestei virilități, fiind descrisă ca un fel de aluat pe care bărbatul îl modelează.

H: Spui deci că nici măcar textul erotic nu a reușit să elibereze femeia de statutul de simplă posesie, consacrat de Coran și de hagiografie.

A: Trebuie să menționăm aici că există două tipuri de discurs. Unul este legat de Coran, deci

religios, acesta fiind discursul oficial care continuă să domine în lumea arabă. Celălalt, marginalizat, vine din lumea preislamică și din poemele acesteia și cântă o altfel de viață a societății arabe, în care femeia are un statut diferit și alte condiții de viață. De exemplu, poemul lui Imru'u l-Qays care spune:

> Am făcut eu pe una să uite de pruncul ce-l alăpta, cu-ntâlniri nupțiale.
> Când plângea, îndrepta către el jumătate, neclintind-o pe cea a iubirii totale.*

H: Mamă, dar și femeie în sensul plin al cuvântului. Nu pare să fie vorba despre clivajul obișnuit dintre mamă și femeie.

A: Mulți poeți zugrăvesc imagini extraordinare ale femeii: ea poate fi zeiță, Doamnă, cea care îi poate spune bărbatului „da" sau „nu". Trebuie, prin urmare, să amintim existența acestor două discursuri: cel religios, care se îndreaptă împotriva libertății ființei umane și condamnă femeia, și celălalt, nereligios, marginalizat desigur, dar totodată mai uman. De o umanitate magistrală.

H: Mai există și discursul mistic...

A: ...care a salvat poezia și gândirea, cântând feminitatea. Din fericire, există poezia care exprimă

---

* Vezi *Le Dīwān de la poésie arabe classique*, ed. cit. [Versurile în limba română sunt preluate din *Antologie de poezie arabă. Perioada clasică*, traducere, antologie și note de Grete Tartler și Nicolae Dobrișan, Editura Minerva, București, 1982, vol. I, p. 32 (n.tr.).]

iubirea pentru feminin și poeții a căror viziune depășește viziunea îngustă a religiei. Mistica spune: „Orice loc lipsit de feminitate este steril"[1].

H: În psihanaliză, ca și în mistică, masculinul și femininul nu sunt tributare anatomiei. Astfel, în toate societățile, și cu atât mai mult în societatea noastră, femeia este o adevărată problemă pentru bărbați fiindcă îi face să se gândească la castrare.

A: Bărbatul arab refuză ideea de castrare, pentru că se consideră atotputernic.

H: Castrarea este greu de gândit în societatea noastră, iar limba nu a evoluat suficient încât să fie deschisă la transformările sociale. Cum să creezi o modernitate?

A: Poate că termenii de acest tip rămân în umbră din pricina cenzurii religioase. Nu trebuie și nu putem să uităm de cenzură! Să fim atenți la ce se întâmplă astăzi: în loc să se vorbească despre libertatea femeii, despre drepturile ei și despre îmbunătățirea condițiilor ei de viață etc. Statul Islamic și așa-zișii revoluționari arabi moderni au făcut ca femeia să fie și mai tare asuprită, spre o plăcere tot mai mare a bărbatului.

H: Așa-zisa revoluție arabă a dezvăluit raportul extrem de primitiv dintre bărbat și femeie în societatea arabă. Cartea cea mai vândută în zilele noastre este *As'adu imra'at*^{in} *fī l-'ālami* (*Cea mai*

1. Frază atribuită lui Ibn 'Arabī.

fericită femeie din lume), scrisă de un saudit wahhabit. Cea mai fericită femeie este cea care dovedește supunere totală față de precepte și, prin urmare, față de soțul său.

A: Raportul acesta arhaic dintre sexe ține de latura primitivă a islamului și de viziunea religioasă asupra relației dintre bărbat și femeie, asupra sexualității.

H: Puțină lume știe că în 2006 statul wahhabit a distrus locuința Fatimei[1], considerată simbol al revoltei feminine.

A: Ca și locuința Aishei. Repet: religia privește femeia cu totul altfel decât o fac poeții. Poeții au fost mereu barzii femeii și ai feminității. Poetul Al-'Arǧī[2] spune: „La ce-mi sunt de trebuință Mina și ai săi pelerini, / dacă ea nu este acolo?" Astfel, locul sfânt nu are nici o valoare dacă nu-și poate îmbrățișa acolo iubita. Mecca, prin urmare, cade în plan secund în comparație cu viziunea femeii iubite. Este unul dintre motivele pentru care religia condamnă poezia. Dacă poeții cântă femeia, teologii o obligă să poarte văl.

H: Ca și cum lipsa vălului și autonomia femeii ar reprezenta amenințarea supremă pentru bărbat, amenințarea castrării. Până și vocea ei este interzisă, afirmă unii comentatori ai textului coranic

1. Fiica profetului Mahomed.

2. Al-'Arǧī este un poet din epoca omeiazilor, care a murit în 120/738. A fost aruncat în închisoare sub acuzația că ar fi dus o viață de desfrâu și a rămas închis până la moarte.

citați de Țabarī. Femeia trebuie să rămână ascunsă, ca și cum fiecare femeie ar fi o zeiță Baudo, ca și cum fiecare chip de femeie ar fi un sex. Iar în interpretarea la versetul coranic „Loviți-le..." Țabarī spune că un bărbat poate poseda o femeie fără să-i adreseze vreun cuvânt. Adică poate să o violeze. Violul ca pedeapsă figurează astfel într-o lucrare de referință în domeniul științelor religioase.

A: Mai trebuie spus că în societatea arabă nu se poate dialoga liber cu un „celălalt diferit", și nu numai când vine vorba de tema femeii. Dialogul democratic și schimbul de idei nu sunt acceptate. Violența domină. În acest climat, femeia care vrea să se elibereze trebuie să-și strige dezacordul și să conteste ordinea. Or acest lucru este imposibil.

H: În Occident, pentru a denumi vălul cu care femeia se acoperă complet se folosește termenul *burqa*. Cuvântul desemnează însă nu numai acoperirea feminității femeii, ci și a umanității ei, căci *burqa* înseamnă „oaie" sau „animal de povară" și se folosea cu referire la femeia beduină care muncea la câmp precum un animal de povară.

A: O imagine teribilă și foarte umilitoare pentru femeia de la țară.

H: O altă problemă este uitarea istoriei. Știm foarte bine că în trecut femeile algeriene au militat pentru independența țării lor.

A: Dar n-au primit niciodată recunoașterea pe care o meritau. În celelalte țări arabe, nici una dintre femeile avangardei secolului XX, precum Maï

Ziadé[1], Huda Sha'rawī[2] și altele, nu s-a bucurat de recunoaștere din partea mișcărilor de emancipare socială. Se vorbește mai mult despre Qāsim Amīn[3] decât despre Huda Sha'rawī.* Astfel, oricât de puternic ar milita, femeia este marginalizată, iar textele ei, neglijate. Se discută numai despre bărbați, chiar și atunci când este vorba despre femei. Cu toate astea, au existat scriitoare, cântărețe, actrițe... Orientul era plin de femei excepționale. Toate au fost date uitării.

H: Maï Ziadé avea un salon literar, dar s-a lovit de același imaginar masculin îndreptat împotriva femeilor învățate.

A: Occidentul ignoră aceste mari figuri ale literaturii, care, de altfel, nu sunt foarte cunoscute nici în Orient. Maï Ziadé a înființat un salon literar unde i-a avut oaspeți pe Taha Hussein, al-'Aqqād, al-Māzinī... și pe alți mari oameni de litere de la începutul secolului XX. Un lucru extraordinar pentru vremea aceea. Doar că familia ei, care nu i-a

1. Maï Ziadé, scriitoare, eseistă și jurnalistă libaneză, pioniera a mișcării feministe arabe. S-a născut la Nazareth, în 1886, și a murit în 1941.

2. Huda Sha'rawī, scriitoare feministă. S-a născut în Egipt în 1879. A murit la Cairo în 1947.

3. Scriitor și eseist de orgine kurdă, Qāsim Amīn este supranumit *muḥarrir al-mar'at*, „eliberatorul femeii". S-a născut în Egipt, în 1863, și a murit în 1908.

* În mod paradoxal, mișcarea feministă din spațiul arab a fost inițiată de intelectuali bărbați care au văzut în educația femeii o condiție fundamentală pentru buna și corecta educare a generațiilor viitoare.

fost alături, o bănuia de nebunie. Totuși, Antūn Sa'ādé* a apărat-o, scriind lucruri foarte frumoase despre ea și despre textele ei. Într-adevăr, în ciuda cenzurii și a presiunii exercitate de tradiții, au existat multe femei foarte implicate în susținerea propriei cauze în Liban, Egipt, Siria, Irak și Palestina. Algeriencele, precum Ğamīla Bouhired**, au luptat neobosit pentru independența țării lor, însă au fost victime ale mentalității arhaice care domnește și în zilele noastre.

H: Unele scriitoare sau eseiste foloseau pseudonime pentru a-și ascunde adevăratul nume, precum Samira „Bint al-Jazira al-'Arabiyya" și Aisha „Bint ash-Shati"[1], ca și cum femeia învățată ar reprezenta un blestem.

A: Își luau pseudonime de teamă sau ca să menajeze puterea patriarhală, pentru că știau că aparțin unei societăți în care femeia nu se poate exprima liber. În ochii bărbatului, ea trebuie să rămână cea care nu gândește.

H: Totuși, putem observa că femeile, mai ales mamele, păstrează cu cea mai mare strictețe tradiția.

A: Eu cred că de fapt vorbim despre religie, nu despre tradiție. Femeia este un bun aflat în pose-

---

* Antūn Sa'ādé (1904–1949), om politic, jurnalist și gânditor de origine libaneză, fondator al Partidului Social Naționalist Sirian.

** Ğamīla Bouhired (n. 1935) s-a remarcat ca militantă a Frontului de Eliberare Națională din Algeria.

1. Samira „fiica Peninsulei Arabe" și Aisha „fiica țărmului".

sia bărbatului, iar faptul că tinerele trebuie să rămână virgine până în ziua căsătoriei înseamnă tot că sunt o proprietate a bărbatului. Nu uita că există un verset coranic despre virginitate, care spune:

> Noi le-am făcut pe ele (huriile) în chip deosebit.
> Noi le-am făcut fecioare.[1]

H: Cred că este vorba aici și despre satisfacția sexuală. De regulă, femeile sunt repudiate dacă se descoperă că fiicele lor „și-au pierdut virginitatea". Mama, femeie care trăiește într-o lume bazată pe respectarea tradițiilor, în care sexualitatea se supune unui cod, atunci când este repudiată rămâne fără bărbat, deci fără posibilitatea de a se bucura de relații sexuale. Astfel, o relație în afara căsătoriei a fiicei poate însemna pentru mama ei încetarea vieții sexuale.

A: Într-adevăr, și aspectul psihologic este de luat în seamă. Însă satisfacția sexuală a femeii rămâne un subiect tabu. Nu se discută. Doar sexualitatea bărbatului este importantă. În societatea noastră, bărbatul l-a înlocuit pe Dumnezeu. Iar musulmanii îl imită pe profetul Mahomed, mentalitatea bărbaților arabi și musulmani rămânând astfel profund religioasă. Structura lor mentală și psihică este religioasă, impregnată de dorința de dominație și de putere. Femeia este prinsă în acest angrenaj fără să aibă cu adevărat vreo cale de ieșire.

---

1. Coran, 56: 36–37.

H: Statul Islamic a oprit procesul de interpretare a textului coranic (*iğtihād*) iniţiat de califul 'Umar.

A: Cum am afirmat deja, absenţa eului şi a subiectivităţii nu a permis dezvoltarea liberă a gândirii. Omul arab încearcă să-şi creeze propria modernitate, dar nu reuşeşte. Trăieşte într-o societate care produce mai mulţi clerici decât intelectuali, se naşte şi creşte într-o cultură care suferă din pricina lipsei libertăţii. Libertatea rămâne proprietatea celor aflaţi la putere. Iar această putere disprețuieşte femeia: dacă ieri aceasta era desconsiderată, astăzi este prizonieră şi oferită drept cadou. Umilitor! Şi aş adăuga: orice societate care consideră că deţine adevărul absolut produce în fapt ignoranţă. Iar aceasta nu numai că ocupă spaţiul dedicat altfel ştiinţei şi cunoaşterii, dar se transformă într-o revoltă continuă împotriva lor. Monoteismul este o distorsionare a culturii, drept care ar trebui smuls din rădăcini, nu reformat.

H: Umilirea femeii în general presupune ura pentru soră, pentru verişoară, pentru soţie..., fiind în acelaşi timp pentru bărbat o modalitate de a strivi în el orice urmă de feminitate şi, poate, o iubire problematică pentru soră. Chiar şi astăzi, o femeie violată îi spune bărbatului: *hatakū la-ka 'irḍa-ka* (te-au dezonorat/ţi-au violat onoarea), ca şi cum n-ar fi vorba de corpul şi de psihicul ei, ci de onoarea bărbatului ei.

A: Onoarea (*'irḍ*) este percepută ca semn al masculinului, este forma feminină a masculinului din punct de vedere sexual. Nu se spune *hataka*

'irḍa-hā (**i**-a violat onoarea **ei**), pentru că femeia nu există în sine și pentru sine. Ea nu-și aparține și nu are nimic care să-i aparțină: gânduri, personalitate, sentimente, trup, totul este al lui, al bărbatului. Prin urmare, problema în acest caz este a bărbatului, pentru că el este cel umilit, nu femeia. Arabii trăiesc într-un spațiu în care au avut loc transformări culturale și tehnologice, într-un context foarte diferit de trecut, dar ei rămân fideli credinței care nu s-a schimbat. Să fie o dovadă de putere sau de slăbiciune?

H: În psihanaliză, numim această stare „clivaj al eului". Este un mecanism de apărare care demonstrează o anumită putere, dar patologică, precum și o slăbiciune, întrucât individul nu este capabil să-și înfrunte trauma: în cazul nostru, fundamentele pulsionale ale islamului. Astfel divizat, individul își construiește identitatea pe coabitarea dintre forță și slăbiciune înlăuntrul său.

A: Seamănă cu un recipient plin cu versete. E construit ca un robot sau ca o mașină, ceea ce mă face să mă gândesc dacă nu cumva există o legătură între *ālat* (mecanism) și *ilāh* (divinitate). Două cuvinte foarte asemănătoare, compuse aproape din aceleași litere. Să fie un accident lingvistic?

H: Arabia preislamică a avut-o pe zeița Allāt, din numele căreia, prin înlăturarea celor două puncte diacritice*, a rezultat Allāh, Dumnezeul

* Este vorba despre marca genului feminin în limba arabă, redată prin tā' marbūṭa – ة; forma grafică a acestei

monoteismului islamic. Am putea spune astfel că, prin înlăturarea celor două puncte diacritice, marcă a feminității, divinitatea s-a transformat într-un *ālat*, un mecanism?

A: În zilele noastre, din religie a rămas doar un instrument de exterminare, iar Statul Islamic este întruchiparea acestei transformări a divinului într-o mașină care distruge.

H: Și deci a triumfului împotriva femininului. Or lumea nu poate exista fără feminitate.

A: În absența feminității și a acestei dimensiuni a femininului, bărbatul devine o mașinărie. Am evocat ceva mai înainte această frază a lui Ibn 'Arabī: *„Kullu makān-in lā yu'annatu, lā yu'awwalu 'alay-hi"* („Orice loc care nu acceptă feminitatea este gol și steril"). Aș completa spunând: „Orice loc marcat exclusiv de virilitate, *lā yu'awwalu 'alay-hi*, este steril". În acest context, femeia continuă să lupte împotriva unei mentalități profund masculine. Am remarcat că tineretul din țările arabe este foarte dornic să schimbe lucrurile și să pună capăt mentalității arhaice. Cred că tinerii își dau seama de amenințarea la adresa prezentului și viitorului lor.

H: Ce părere ai despre Femen?

A: Nu sunt împotrivă, mai ales în aceste societăți care le dezaprobă categoric. Sper însă că societatea va recunoaște feminitatea, așa cum recunoaște și masculinitatea.

---

litere este foarte apropiată de cea a literei hā' – ه –, diferența dintre ele fiind făcută de prezența sau absența celor două puncte „diacritice", cum sunt numite în text.

H: Antoinette Fouque spunea că în curând nu vor mai fi decât oameni în vârstă și nu vor mai fi negri sau albi, ci doar metiși. Femeile însă vor rămâne tot femei, cu toate nedreptățile pe care le suportă.

A: Trebuie neapărat ca religia să fie despărțită de stat. Și ar mai fi nevoie de formarea societății civile, ca să putem vorbi despre cetățean, despre drepturile și libertățile lui, nu despre diferența dintre musulman și ne-musulman. Cel mai redutabil inamic al femeii nu este bărbatul, ci religia, mai ales religia monoteistă, iar dintre toate monoteismele, islamul.

H: Este scandalos că în zilele noastre, în anumite țări din Golf, o femeie educată nu votează, în timp ce un bărbat analfabet are drept de vot. Astfel, femeilor li se interzice dreptul de vot și, prin urmare, dreptul la exprimare. Și toate acestea în vreme ce Constituția afirmă: „Orice ființă umană, indiferent de sex, rasă, religie sau credință, are drepturi sfinte și inalienabile".

A: Contravine ideii în sine de umanitate și de progres. Mă-ntreb cum se poate accepta așa ceva. Greșeala a fost că ne-am concentrat pe regimurile politice, uitând că revoluția presupune transformarea ființei umane într-un mod real și radical. Este nevoie de o revoltă interioară în numele libertății, pentru libertate, pentru gândire și pentru dialogul democratic cu celălalt. Celălalt trebuie acceptat ca diferit, or acest lucru nu se poate realiza decât prin crearea unei societăți laice. Deplâng

cu toată forţa acest regres. De două secole, ne luptăm pentru crearea unei societăţi civile laice, iar astăzi ne găsim în faţa unui obscurantism scandalos care este pe cale să distrugă premisele oricărei forme de modernitate.

Dincolo de interesele economice și geopolitice, pulsionalul

H: Se vorbește tot mai mult despre radicalizare.

A: Nu putem înțelege acest fenomen dacă nu ne străduim să reconsiderăm începuturile islamului. Cum am mai spus, violența este intrinsec legată de nașterea islamului. Acesta a luat ființă ca putere, iar întemeierea primului califat a avut la bază o violență cu justificări în anumite versete coranice, precum și în primele comentarii ale Coranului.

H: Statul Islamic reînnoadă legătura cu acele vremuri în care oamenii fie se converteau la islam, fie mureau.

A: Am făcut deja trimitere la anumite versete, însă Coranul mai conține și altele la fel de violente. O violență care s-a instituționalizat, făcând parte din structura statului. Să adăugăm și că musulmanii au fost de la-nceput niște cuceritori. După moartea profetului Mahomed a urmat un secol extrem de sângeros, iar războiul din interiorul lumii arabe musulmane n-a încetat niciodată. Se vede limpede în cărțile despre istoria arabilor.

H: Dar cum de islamul a rezistat oricărei schimbări?

A: N-am dat suficientă atenție naturii umane și manifestărilor sale: puterea, banii și violența. Islamul a trezit în ființa umană instinctul posesiei.

H: Cu alte cuvinte, n-am luat în discuție dimensiunea psihologică, pulsionalul. Textul fondator și primele comentarii pe marginea lui au permis într-adevăr bărbatului să-și satisfacă din plin instinctele, mai ales instinctul posesiei și instinctul sexual. Ideea unui paradis ca loc al satisfacției absolute, unde nu există noțiunea de lipsă, este o fantasmă sau o negare a castrării. Actul fondator a surprins astfel dimensiunea pulsională și fantasmatică a naturii umane. Putem vorbi, oare, de o maladie a islamului, așa cum face Abdelwahab Meddeb*?

A: În *La Maladie de l'islam*, Meddeb vorbește în egală măsură despre un islam frumos și adevărat.

H: În sânul căruia există mistica, filozofia, literatura...

A: Mișcările intelectuale la care faci trimitere nu au legătură cu islamul ca stat sau ca instituție. Misticii și filozofii s-au folosit de islam ca de un văl, pentru ei a fost un mijloc de a scăpa de perse-

* Abdelwahab Meddeb (1946–2014), scriitor și eseist de origine tunisiană, susținător al modernizării și liberalizării societăților islamice. A fost director al revistei *Dédale*, profesor de literatură comparată la Université Paris X și realizator de emisiuni dedicate islamului la France Culture.

cuții și de moarte. Filozofia nu-și are rădăcinile în textul coranic.

H: Sigur, se sprijină pe textele grecești, iar mistica s-a inspirat din diverse curente: platonismul, neoplatonismul, creștinismul... Doar că toți cei care au elaborat aceste sisteme de gândire au trăit în societatea musulmană.

A: Misticii islamului citau textul coranic pentru a-și justifica interpretările, însă citindu-le lucrările nu putem să nu observăm cât de mult se îndepărtează de el. Ibn 'Arabī, de exemplu, a elaborat un sistem de gândire care a rupt orice legătură cu concepția religioasă și musulmană despre om și univers.

H: Ibn 'Arabī era un mare filolog, principala sa preocupare nefiind preceptele coranice, ci ceea ce se ascunde în profunzimea semantică a limbii. Ca și tine, era îndrăgostit de limbă. Gândirea lui se concentra pe ceea ce limba poate să exprime și pe realitățile pe care nu le poate exprima.

A: Ibn 'Arabī era poet, n-avea nici o legătură cu doctrina, cu dogma sau cu gândirea religioasă. Scrierile sale, ca și cuvintele lui al-Ḥallāğ, nu au nimic de-a face cu gândirea ortodoxă sau cu învățăturile religioase. Erau o strategie, un mijloc de apărare. Așa se întâmplă și astăzi: căutăm un islam adevărat pentru ca acesta să ne protejeze împotriva violenței. Se poate spune chiar că Ibn 'Arabī a eliberat limba arabă din corsetul islamului. Trăind în societatea arabă, gânditorii erau obligați să împrumute o mască numită „islam", altfel riscau să fie uciși, ca orice musulman care-și abandona

crezul. Cei care nu au făcut-o, precum al-Ḥallāğ, au fost persecutaţi şi condamnaţi la moarte, ca să nu mai vorbim despre distrugerea operei. Niffarī*, de pildă, a scris o lucrare care a aşteptat o mie de ani până să fie descoperită şi care nici astăzi nu e cunoscută.

H: Chiar şi atunci când cartea este publicată, autorul rămâne un necunoscut. În Egipt, a fost emisă o *fatwa* care interzicea reeditarea lucrării *Futūḥāt al-makkiyya*** a lui Ibn 'Arabī, publicată pentru prima dată de emirul algerian Abd el-Kader. Acestea fiind spuse, mă gândesc că Averroes, Abū Bakr ar-Razī, Ibn ar-Rawandī, Niffarī fac parte din societatea arabă, dar ca disidenţi.

A: Mistica şi filozofia nu fac parte din gândirea islamică, aceasta este compusă doar din *fiqh* (jurisprudenţă) şi *shar'* (lege).

H: Pentru că l-am pomenit mai devreme pe al-Ḥallāğ, mi-ar plăcea să evoc câteva dintre minunatele lui cuvinte: *când diavolul a refuzat să se plece în faţa lui Adam, spunând că nu poate să-şi dăruiască iubirea altcuiva, Dumnezeu i-a zis: „O să te pedepsesc pentru veşnicie!" Diavolul i-a răs-*

---

* Muḥammad ibn 'Abd al-Ğabbār al-Niffarī (m. 965) este un mistic mai puţin cunoscut din perioada islamului clasic, a cărui lucrare *Kitāb al-Mawāqif* conţine o serie de poeme mistice de o mare intensitate.

** *Cartea cuceririlor (spirituale) meccane* prezintă, pe parcursul a 560 de capitole, toate căile care duc la cunoaşterea mistică. Lucrarea a fost începută la Mecca, în 1202, şi încheiată la Damasc, în 1238.

puns: „N-o să mai privești spre mine?" „Ba da", a răspuns Dumnezeu. „Atunci, privirea ta mă va ridica deasupra pedepsei. Fă precum ți-e vrerea!" Al-Ḥallāğ este cel condamnat din iubire, iar acest dialog între divinitate și îndrăgostit ne obligă la o reflecție profundă asupra limbajului misticului, asupra secretului, asupra iubirii, asupra încălcării regulilor și asupra feminității.

A: Se vede clar că feminitatea și femininul nu sunt doar apanajul femeii. Feminitatea este o ipostază, așa cum și divinitatea este, în egală măsură, ipostază și stare. Feminitatea reprezintă universul în totalitatea lui, astfel că nu are legătură cu imaginarul islamului oficial. Textele mistice au cântat iubirea pentru feminin și pentru femeie și au chemat la regândirea atitudinii față de alteritate și subiectivitate. În textul coranic, în schimb, subiectivitatea nu există.

H: Într-o emisiune de televiziune, ai spus că acest dialog între Dumnezeu și diavol este foarte democratic: deși în dezacord, totuși își vorbeau. Dumnezeu ar fi putut să-l distrugă într-o clipă pe diavol, dar i-a dat voie să se exprime.

A: Astăzi, nu avem nici măcar această posibilitate. Musulmanii nu-și respectă propriul text fondator. Dialogul nu le mai este permis. Credinciosul este convins că deține adevărul absolut, prin urmare consideră că orice altă credință este falsă și trebuie respinsă. Acest tip de credință a transformat politica islamică într-o *téchne* ale cărei obiective supreme sunt puterea și păstrarea ei.

Întreaga istorie a arabilor atestă acest fapt: cultura lor este o cultură a puterii. Astăzi, din perspectivă politică și economică, arabii au posibilitatea de a cumpăra întreaga lume, grație petrolului și gazelor naturale. Totuși, nu-i pot avea nici pe Averroes, nici pe Ibn Khaldūn, nici pe al-Ma'arrī.

H: Îmi aduc aminte de un congres despre mistică organizat la Oran. Am căutat în zadar lucrarea *Mawāqif* (*Opririle*, parțial tradusă de Michel Chodkiewicz sub titlul *Scrieri spirituale*) a emirului Abd el-Kader, care a fost un mare comentator al lui Ibn 'Arabī.

A: În această privință, arabii sunt cei mai săraci dintre săraci: nu-și cunosc nici cultura, nici limba. Cum să faci o revoluție în asemenea condiții? Pe ce baze? Pornind de la ce principii?

H: Daesh predică înființarea unui stat islamic, dar aceasta ar fi în contradicție cu tot ce înseamnă civilizație. În *Civilizația și neajunsurile ei*, Freud afirmă că civilizația nu se poate construi decât pe renunțarea la satisfacția pulsională brută. Ce vedem în schimb? Violuri, eviscerări, decapitări, chiar canibalism...

A: Omul care se crede mai puternic decât moartea – căci va dăinui în paradis – comite acte de barbarie fără teamă și fără vreun sentiment de vină. Eu văd în Statul Islamic sfârșitul islamului. Este, cu siguranță, o prelungire a islamului, dar și sfârșitul lui. În zilele noastre, islamul nu are nici un cuvânt de zis în plan intelectual, nici elanul și nici viziunea necesare pentru a schimba lumea. Nu

are nimic: nici gândire, nici artă, nici știință. Iar faptul că repetă istoria este în sine semnul sfârșitului. Chiar presupunând că Statul Islamic ar obține victoria în plan strategic sau politic, ce-ar putea să ofere lumii în plan intelectual și științific?

H: Nimic în afară de haos. În regiunile cucerite de Statul Islamic în Irak, școlile au fost închise până când va fi elaborată o programă școlară în conformitate cu normele religioase.

A: Statul Islamic nu reprezintă o nouă lectură a islamului sau construirea unui nou model de cultură și civilizație, ci mai degrabă închistare, ignoranță, ură împotriva științei, a umanității și a libertății. Este totuși un sfârșit rușinos: islamul a trăit, din punct de vedere istoric, cincisprezece secole. Nu e mult, raportat la scara istoriei, mai puțin, în orice caz, decât faraonii, grecii sau romanii. Este extrem de neplăcut... căci o religie care are un proiect și o viziune nu poate să permită decapitarea oamenilor și, în loc să predice libertatea, să adâncească tot mai mult servitutea, cum se întâmplă astăzi. Individul care trăiește în societatea arabă este lipsit de libertate: nu există libertate de expresie, nici de credință, nici libertatea de a scrie, cum nu există nici egalitate între bărbat și femeie. Până în prezent, nu s-a putut naște societatea civilă și laică, iar noțiunea de laicitate este în continuare marginalizată. Puterea politică este mai presus de libertate, iar atâta vreme cât lupta va avea ca scop nu progresul, ci puterea, aceste revoluții îi scot pe oameni dintr-o închisoare doar pentru a-i conduce către o alta.

H: Este adevărat că ne-am obișnuit să facem analize economice, sociopolitice și strategice, însă nu ne-am luat răgazul să reflectăm la dimensiunea psihologică a problemei. Privind la ceea ce se întâmplă astăzi, nu putem să nu ne gândim la pulsiunea distrugerii și a morții. Este vorba, de fapt, despre o autodistrugere. Distrugând vestigiile, deci urmele trecutului, acești fanatici șterg propria istorie și extermină comunitățile care aparțin acelor locuri, își ucid frații și surorile. Ar trebui să interpretăm aceste fapte în lumina textelor psihanalizei despre instinct, paricid, matricid, fratricid, castrare și juisare.

A: Wahhabismul este aproape de ștergerea oricărei urme de umanitate. Din moment ce Dumnezeu face totul, omul nu poate să facă nimic... nu poate să inventeze, să creeze, să picteze, nu poate să facă muzică sau poezie. Din moment ce nu există decât un Creator, orice creație umană trebuie să dispară, căci aceasta este considerată idolatrie (*watan*). Așa se explică distrugerea muzeelor și a siturilor arheologice. Orice creație a ființei umane trebuie distrusă, căci nu poate rivaliza cu Dumnezeu. Omul nu trebuie să fie decât un executant al preceptelor divine: Dumnezeu creează, iar omul imită.

H: Îmi vine în minte acest verset: „Nu tu ai aruncat când ai aruncat, ci Dumnezeu a aruncat..."[1] Me-

1. Coran, 8: 17.

moria noastră e modelată de astfel de fraze, asupra cărora nu ne punem niciodată întrebări...

A: De vreme ce Dumnezeu este cel care aruncă, cel care face totul, omul nu există decât pentru a fi condus sau teleghidat. De aceea, trebuie șterse orice urmă a creației umane, nici chiar gestul banal de a arunca un obiect, o piatră de exemplu, nu ține de decizia individuală a omului, ci este dictat de Dumnezeu, care hotărăște totul. În acest context, omului îi este extrem de greu să se înalțe către piscurile nobile ale creativității, căci ar trebui, înainte de toate, să se elibereze de interdicțiile religioase și de concepția comună și foarte răspândită că orice inițiativă umană este un atac la adresa divinității. Textul coranic vorbește despre dispariția omului și despre ștergerea urmelor trecerii sale pe pământ: *„wa yabqā waǧhu rabbi-ka"* („totul pe pământ este pieritor, numai fața Domnului tău"[1]). Se poate construi o civilizație exterminând omul și tot ceea ce este profund uman?

H: Evenimentele actuale dovedesc că nu se urmărește nici pe departe crearea unei culturi, asistăm de fapt la un triumf al pulsionalului.

A: Nu cred că este vorba despre o maladie a islamului, ci mai degrabă despre opusul culturii, al civilizației și al umanității. Și aș adăuga: despre ura de sine, care merge până la sinucidere. În căutarea paradisului, mii de oameni sunt pregătiți

1. Coran, 55: 26–27.

să se arunce în aer. Acest fenomen este unic în istoria civilizațiilor, o premieră în istoria umanității. Așa-zisului jihadist îi este promisă juisarea veșnică în paradisul descris în textul coranic. Astfel, dacă plăcerea pe pământ este efemeră, ea devine veșnică, absolută în paradis. Recurgând la imaginea paradisului cu cortegiul său de hurii, viziunea islamică a transformat sexul într-un mijloc de seducție pentru credință. Musulmanul care moare credincios și în numele islamului nu moare în fapt, căci pleacă de pe pământ doar pentru a continua să trăiască în ceruri, în preajma lui Dumnezeu. Iar în acest paradis va putea să aibă parte de și mai multe plăceri.

H: În romanul *Alamut*, Vladimir Bartol și-a imaginat următorul scenariu: câțiva tineri fanatici se sinucid ca să ajungă în paradis, sinonim pentru ei cu femeile și cu plăcerile. Plăcerea revine ca un laitmotiv.

A: Eroticul capătă astfel o dimensiune divină. Bărbatul a inventat imaginea unui falus din paradis care rămâne mereu erect, precum litera *alif*, cu menirea să penetreze femeia, pentru a întări ideea că aceasta nu e decât un obiect care poate fi posedat și asupra căruia bărbatul își exercită puterea de cuceritor. Astfel, până și în viața de dincolo, femeia este cea penetrată, cea posedată. Falusul devine un fel de *fascinum* natural care nu se oprește niciodată, transformându-se într-un simbol al puterii și al autorității.

H: În clipurile video de pe YouTube, imamii wahhabiți nu predică decât plăcerea eternă. Există chiar un imam care a folosit teoria relativității pentru a demonstra că, în loc de cele patruzeci sau șaptezeci de femei promise în paradis, fiecare musulman va avea în fiecare zi șaptezeci de femei, fiecare cu câte șaptezeci de sclave, știut fiind că ziua din paradis este mai lungă decât o zi de pe pământ. Plăcerea bărbatului este astfel infinită, fără limite, adică fără pericolul castrării. Aceste lucruri ne îndeamnă să reflectăm la relația dintre primele comentarii pe marginea textului coranic și problema castrării.

A: Ce se întâmplă astăzi merită un studiu de psihanaliză. Bărbatul și femeia jihadului sunt prezentați ca parte a unui rit al plăcerii care-i înalță pe fiecare din ei către ceva ce-i depășește. Astfel, ei nu mai sunt indivizi care aparțin unei societăți umane, pentru a deveni, ca urmare a consumării acestei relații, ființe cu statură universală.

H: În același timp, să juisezi înainte de a muri, să guști din plăcerea absolută și de nedescris, este un fel de incest. În plan psihic, este un regres. Dacă privim îndeaproape steagul negru al Statului Islamic, observăm că lipsesc punctele de sub litere, semn că și scrierea trebuie să răspundă acestui regres.

A: Regresul este generalizat. Iar cei care încearcă să găsească în sânul islamului un alt islam nu vor reuși niciodată. Islamul dominant nu va recunoaște nicicând ceva ce-l contrazice. Am mai spus-o:

islamul a declarat război misticilor, filozofilor și poeților din cauză că refuză să recunoască un „celălalt" diferit. Islamul refuză tot ceea ce contravine tezelor sale, dovedindu-și intoleranța. Nu recunoaște egalitatea între indivizi sau între ființele umane. Aș adăuga și că nu urmărește progresul întrucât prezentul nostru este trecutul-viitor.

H: Orice mișcare intelectuală se lovește de politic și religios. Cred că textul religios ar trebui analizat cu instrumente laice. Doar astfel am putea avea o interpretare liberă, însoțită de o lectură liberă a corpusului nostru de texte.

A: Trebuie inventată o nouă grilă de lectură, care să distingă în mod esențial și profund între practica religioasă individuală și dimensiunea socială și colectivă. În lipsa acestei lecturi noi și moderne, islamul va rămâne prizonierul violenței și puterii politice. Este nevoie deci de o lectură care să separe politicul, socialul și culturalul de credința religioasă a fiecărui individ. Religia ar trebui să fie o chestiune strict personală. Cum poate islamul, care acceptă ca evreul sau creștinul să-și lase propria religie pentru a se converti, să-i interzică celui născut musulman să aleagă o altă credință?

H: După părerea ta, nu se poate vorbi sub nici o formă despre mai multe tipuri de islam?

A: Nu există un islam moderat și unul extremist, după cum nu există un islam adevărat și unul fals. Există un singur islam. Dar avem posibilitatea unor noi lecturi.

H: Pe de o parte, avem lectura teologilor (*fuqahā'*), care alimentează interpretările wahhabite

și șaria, iar pe de altă parte există cei care cunosc filozofia greacă sau occidentală și științele umane... și care nu mai pot accepta primul tip de islam. Cum există și cei care propun eliminarea versetelor stânjenitoare. Ar putea fi o soluție? Fie este un text divin și rămânem cu el, ceea ce pare dificil în secolul XXI, fie ne inventăm propria modernitate. De fapt, încă de la început ne punem întrebări despre fundamentele pulsionale și simbolice ale identității noastre.

A: Ar fi necesară o nouă lectură: liberă și bine gândită. Apoi, ar trebui să renunțăm la acest amalgam dintre islam și identitate, pentru că religia nu este identitate. Amintesc aceste două evenimente: în momentul cuceririlor islamice, lumea era aproape goală. Noua religie nu a fost nevoită să se confrunte cu o mare civilizație, astfel islamul a putut să se mențină. Or astăzi el se află în fața unei civilizații care s-a rupt radical de trecut. Dar nu a știut să intre în dialog cu progresul civilizațiilor moderne. Din această perspectivă, islamul aparține trecutului. Istoric vorbind, este o epocă încheiată.

H: Antropologii se preocupă de religie pentru că-i interesează fundamentele simbolice ale unei culturi. Pentru mine „islamul s-a sfârșit" înseamnă: excesul pulsionalului a adus sfârșitul unei religii ale cărei baze erau mai degrabă pulsionale decât simbolice. Este un verdict teribil.

A: Da, într-adevăr. Când vezi cum evoluează islamul în lumea contemporană, te încearcă fie amărăciunea, fie furia și revolta. Ignoranță, cruzime, obscurantism... decapitări, eviscerări, viol și

jaf... Tot atâtea fapte care semnează moartea umanității. Iar musulmanii nu spun nimic despre aceste lucruri, se mai ridică ici și colo câte o voce, însă nu există o revoltă în adevăratul sens al cuvântului.

H: Poate că, dincolo de teamă și de condiționările la care sunt supuși, este vorba despre un fel de consternare care-i împiedică să reacționeze sau să gândească.

A: Rușinos, în orice caz.

H: Renașterea are nevoie de o perioadă de latență, și tot așa și prăbușirea. Poate că, de fapt, ceea ce trăim noi acum este agonia unei lumi.

A: Va dura mult. Agonia va fi îndelungată. O spun cu regret, căci cel care m-a inițiat deopotrivă în lumea religiei și a poeziei a fost tatăl meu, și el era musulman.

H: Ai scris un text despre absența ideii de progres științific în concepția islamică, dar nici științele umane nu au pătruns în mod real pe scena intelectuală a lumii arabe. De pildă, diavolul este o proiecție, dar să afirmi acest lucru echivalează cu blasfemia, întrucât existența lui este atestată de textul coranic. Există psihotici care vorbesc despre *ğinn**, însă societatea, modelată de învățăturile religioase, le protejează psihoza.

---

* *Ğinn*, djinnii, sunt creaturi supranaturale din tradiția arabă preislamică, preluate și de tradiția islamică. Textul coranic le dedică o sură întreagă, sura 72, intitulată *sūrat al-ğinn* (sura djinnilor). Deși nu trăiesc în lumea oamenilor, djinii pot interveni în rău sau în bine în destinul lor.

A: Până și în mediile universitare continuă să se discute despre mariaje mixte între oameni și djinni.

H: Îmi vine în minte cazul reginei Bilqīs, care, în versiune musulmană, devine soția lui Solomon. Însă legenda o înfățișează ca pe o ființă pe jumătate umană și pe jumătate diabolică. De altfel ca orice femeie, aș îndrăzni să spun, cu condiția ca aceste cuvinte să nu fie prinse în meandrele unei lecturi literale.

A: Pare că islamul este un domeniu foarte bogat de analiză pentru psihanaliști ca tine. Gândirea magică, legenda și superstiția domină cultura musulmană. Musulmanii sunt bântuiți de legende pe care le iau drept adevăruri absolute. Nu mai rămâne loc pentru gândirea științifică.

H: Gândirea magică, protejată de religie și de analfabetism, este o piedică serioasă în calea dezvoltării psihanalizei în spațiul arab. Psihanaliza este un tip de gândire atee care sondează profunzimile ființei umane, adică pulsiunile, bisexualitatea psihică, fantasmele, pe când în cultura noastră n-a analizat nimeni încă, de pildă, absența ideii de ucidere a tatălui-fondator, sau problema clivajului la primii transmițători, care scriau despre groază în absența oricărei dovezi...

A: Pentru că ar putea să deschidă noi orizonturi sau să deconstruiască legende, orice formă de cunoaștere psihanalitică sau filozofică este puternic combătută. Islamul este prin definiție antipsihanalitic, căci psihanaliza deschide noi direcții de reflecție și de gândire.

H: Ar putea chiar să-l detroneze pe Dumnezeu.

A: Bine-nțeles. Psihanaliza, în esența ei, se delimitează de religie.

H: În aceste condiții, este foarte greu ca lumea arabă să dea naștere unui Freud.

A: Freud nu era cetățean al unui stat evreu, a trăit la Viena, ca european de origine evreiască. Există evrei a căror gândire este eliberată de constrângerile religiei. Doar că, așa cum am mai spus, islamul, din momentul nașterii sale ca sistem de putere, împiedică orice tip de gândire care ar putea să-i pună în discuție fundamentele. Iar arabii veniți din societățile arabe devin francezi, americani, canadieni etc., trăind în aceste țări. Cei care trăiesc în momentul de față în Franța, ca mine sau ca tine, nu fac parte propriu-zis din societatea arabă sau din cultura musulmană. Ce te leagă de cultura arabă, în afară de afecțiunea pentru familia ta?

H: Iubirea față de limba arabă, dar și dorința de a transforma istoria-legendă în istorie-câmp de lucru, cu o formulare a lui Michel de Certeau.

A: Islamul a îngrădit chiar și limba arabă, nepermițându-i să se desfășoare în libertate în toate domeniile cunoașterii. Limba arabă ar trebui să se deschidă astăzi modernității.

H: Îmi pare rău că aceia care nu te pot citi în limba arabă nu pot să vadă cât de bine reușești să deconstruiești textul coranic, în cărți precum *Cartea asediului*, *Ismaël* sau *Al-Kitāb*. Cred că cititorii din Occident ai lui Adonis nu înțeleg această amplă deconstruire și a-religiozitatea din opera sa.

Pornind de la un verset, de exemplu, demonstrezi felul în care legenda și gândirea magică sunt înrădăcinate în cultura musulmană.

A: Pentru că mi-am dorit să deconstruiesc această cultură religioasă și să dau un nou impuls gândirii și limbii. Însă dacă m-ar întreba cineva astăzi: „Ce poți să oferi ca musulman?", aș răspunde: „Nimic".

H: Îl iubești pe Hristos!

A: La fel cum îi iubesc pe Ibn 'Arabī, Niffarī, Abū Nūwas... La fel cum iubesc poezia și creativitatea. Hristos a fost un poet.

Occidentul: pasionant, la nebunie

H: Nici o mișcare de protest împotriva a ceea ce se întâmplă. De parcă intelectualii au dezertat din domeniul politic.

A: Poate și pentru că tot mai adesea cultura devine o meserie, iar intelectualul, un funcționar. Și devenind funcționar, nu-și mai propune să schimbe lucrurile. Nu poți să fii funcționar și să produci gândire creativă. Generația lui Sartre, Camus, Raymond Aron și alții și-a pus amprenta asupra culturii pentru că angajamentul lor intelectual era dublat de un angajament politic. Sartre, de pildă, a dus o luptă atât în plan intelectual, cât și în plan politic.

H: Poate că mondializarea a fost o capcană pentru intelectuali și pentru gândire în general. Nu mai există decât o singură economie și o singură cultură.

A: În Europa, societatea a îmbătrânit, este obosită, sau chiar distrusă, mai ales din pricina problemelor economice. Toată lumea caută de lucru, iar oamenilor le este teamă de viitor. În Franța,

aproape patru milioane de persoane nu au loc de muncă. Îngrijorați, oamenii încearcă să se protejeze, în loc să se deschidă către viitor. În consecință, cred că ar fi nevoie de ceva nou pentru ca societatea europeană să se schimbe și să creeze un proiect cultural.

H: Bourdieu spunea: „Trebuie să reînviem utopiile"

A: Utopia poate fi un proiect. Doar că în lumea arabă, în loc să creăm un viitor, suntem în fața unui proiect total: întoarcerea la religie. Și Europa este în regres, fie și numai pentru faptul că politica occidentală, în general, susține obscurantismul întruchipat de islamul wahhabit.

H: Occidentul a sprijinit întotdeauna menținerea sistemelor dictatoriale în lumea arabă.

A: Da, absolut. Occidentul nu mai urmărește cultura, dezvoltarea, progresul. Acum este interesat de bani.

H: Îmi pun adesea această întrebare: cum se face că, în loc să susțină mișcările de revoltă din spațiul arab, Occidentul are legături cu cele mai reacționare regimuri politice?

A: Aș face precizarea că atunci când vorbim despre Occident ne referim la instituțiile politice occidentale, și nu la indivizi. În Occident, instituțiile politice au păstrat tradiția dominației în raport cu arabii, având în memorie amintirea vie a bătăliei de la Poitiers și a Andaluziei islamice.

H: Nu crezi că ar fi vorba și despre un sentiment de datorie față de arabii care au introdus gândirea greacă în Europa medievală?

A: Trebuie amintit aici că filozofii arabi n-au reprezentat decât o punte, n-au fost decât intermediari, nu creatori. Singurul inovator a fost Averroes, comentatorul lui Aristotel, care a dat o operă puternică şi în aceeaşi măsură subversivă. A fost interzis în Europa, mai ales în Franţa, tocmai pentru că era considerat subversiv. Era privit ca un duşman.

H: Alţii, precum Avicenna sau Ibn al-Hayţam (Alhazen, pe numele său latinizat), i-au făcut cunoscuţi în cultura europeană pe marii filozofi greci, creând la rându-le o operă singulară. Ibn al-Hayţam a fost primul care a adus în discuţie natura *lumen*-ului în domeniul fizicii. Lucrările sale au fost traduse de Vitellion, un călugăr din Silezia, care nu a menţionat niciodată numele autorului.

A: Există, cu siguranţă, câteva nume ilustre, însă Occidentul instituţional nu are aceeaşi atitudine faţă de arabi precum faţă de chinezi sau faţă de japonezi, de exemplu. Memoria colectivă a Occidentului păstrează amintirea cruciadelor şi a perioadei coloniale, spiritul colonial este încă viu.

H: Trebuie să luăm în considerare şi fondul religios al problemei: relaţiile cu Extremul Orient sunt diferite şi pentru că acesta nu se exprimă religios printr-un monoteism.

A: Exact. Prin urmare, raportul dintre Occident şi lumea arabă rămâne complex şi foarte ambiguu, motiv pentru care Occidentul instituţional nu vrea să aibă alte relaţii cu arabii decât cele politice şi comerciale. Îi interesează bogăţia şi situaţia strategică a ţărilor arabe. Nu însă şi civilizaţia ara-

bilor. Trebuie să adăugăm că islamul este în esența sa antioccidental. De fapt, în această relație, Occidentul instituțional tratează cu islamul instituțional, cel din urmă fiind reprezentat de politică și economie, adică de gaz și petrol. Occidentul instituțional nu are nici o legătură cu marii creatori arabi, nici cu aspirațiile stângii arabe sau cu separarea statului de religie. Astăzi, Occidentul politic îi susține pe fundamentaliști.

H: Prin urmare, aspirațiile arabilor și mișcările lor de stânga sunt atacate de wahhabism cu sprijinul Occidentului, care a vegheat mereu asupra regimurilor dictatoriale.

A: Două forțe uriașe s-au ridicat împotriva stângii arabe. Și să nu uităm de islam, care, începând cu 1258, anul căderii Bagdadului, nu a făcut decât pași în urmă. Deși pare să fi împrumutat culorile modernității, rămâne prizonierul regresului.

H: Totuși, au existat încercări de modernizare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, mai ales în literatură. Unii scriitori arabi au făcut apel la deconstruirea viziunii tradiționale asupra lumii.

A: Da, au fost o serie de încercări ale unor nume mari, doar că viziunea tradițională a triumfat.

H: Unde să fie vina? În lipsa de pregătire sau de voință? În analfabetismul majorității? Sau poate în lipsa de timp?

A: Toate laolaltă, deși am impresia că principala cauză este următoarea: societățile arabe sunt alcătuite din musulmani sau credincioși care nu-și pun

întrebări despre propria religie. Astfel, în locul unei reflecții îndrăznețe, radicale și cuprinzătoare asupra tradițiilor și culturii noastre, intelectualii s-au mulțumit cu o activitate de suprafață. Pe acest fond, toate mișcările laice au eșuat. La rândul său, Occidentul a dus o politică de natură să împiedice dezvoltarea unei stângi arabe veritabile. Să luăm, de pildă, cazul Yemenului. Adenul își câștigase reputația apartenenței la mișcarea stângistă, motiv pentru care acest mic stat, Yemenul, a devenit un inamic de temut al Occidentului. Iată o dovadă că Occidentul nu dorește o schimbare în lumea arabă, ci se opune unui viitor mai bun pentru aceste societăți.

H: Putem afirma că lumea arabă este copilul bolnav al Occidentului? Ar fi mai just decât să vorbim despre o „maladie a islamului"?

A: Occidentul îi tratează pe arabi ca pe păpuși sau marionete, nu ca pe niște oameni stăpâni ai propriului destin.

H: Atunci, este vorba despre un bătrân bolnav. Iar Occidentul politic ține la acest bolnav, nu-l lasă să moară, dar nu-i dă voie nici să trăiască.

A: Occidentul preferă să discute cu arabii în domenii foarte bine delimitate, cum ar fi politica, economia și puterea... În schimb, alte chestiuni, precum fundamentele islamului, viziunea acestuia asupra umanității și a lumii, nu par să fie de interes pentru instituția politică occidentală. Aceasta din urmă profită, de fapt, de climatul de războaie și conflicte care domină spațiul arab pentru a se îmbogăți,

încercând astfel să se salveze din criza economică și socială prin care trece. Cât despre orientaliști, excelau în domeniul lor de competență, dar nu-nțelegeau nimic din islam!

H: Cred că ceea ce-i interesa pe orientaliști, fie că vorbim despre Corbin sau despre Massignon, era mistica sau spiritualitatea.

A: Da, cu o nuanță: ei au considerat mistica parte integrantă din islam, ceea ce este o greșeală. Iubirea mistică nu are nimic în comun cu revelația coranică. Uită-te la starea actuală a islamului! Dacă lăsăm deoparte poezia, mistica și filozofia, ce rămâne? Tocmai acele aspecte care dau aura islamului au fost negate și condamnate chiar de islam.

H: În orice caz, Occidentul preferă să trateze foarte superficial acest subiect. Și s-ar putea ca într-o zi să plătească pentru această cunoaștere precară a islamului.

A: Occidentul trebuie să-și regândească raportul cu ceilalți și cu Celălalt.

Artă, mit, religie

H: În limba arabă există două cuvinte pentru a spune „corp": *al-ğism* și *al-badan*. Cel din urmă se referă la corpul erogen, libidinal. Mi-ai mărturisit cândva că, atunci când ești obosit, singurul lucru care te relaxează este să privești pe cineva dansând. Îți place foarte mult dansul.

A: Dansul este o artă, asemenea poeziei, și oferă ființei umane posibilitatea de a se desprinde de materie, pentru a o percepe mai bine, a o înțelege și, apoi, a o schimba.

H: Ți-a plăcut mult filmul *Carmen* al lui Carlos Saura, în special confruntarea față-n față dintre cele două femei: Carmen și rivala sa.

A: Dansul ține în totalitate de uman, de esența lui. Este o mare artă. Iar momentul confruntării dintre cele două dansatoare îl interpretez ca pe o încercare a lor de a arăta această esență. Fiecare din ele pare să-i spună celeilalte: „Eu sunt cea mai pură, eu sunt încarnarea acestei esențe a umanității, și doar a umanității." Fiecare din ele

pare a spune: „Sunt mai umană decât tine, sunt artă în mai mare măsură decât tine." Când privești un corp care dansează, te afli în fața a ceea ce ești tu cu adevărat, dincolo de materialitatea lumii.

H: În general, pentru tine arta înseamnă transformare, chiar și atunci când vorbești despre elemente ale naturii.

A: Am fost aruncat într-un univers pe care nu-l cunoșteam, și din pură-ntâmplare am descoperit ceva ce se numește „artă", „poezie", și care m-a îndemnat să-mi pun întrebarea: „Cine sunt eu?" Arta mă ajută întru câtva să cunosc mai bine locul în care mă mișc, în care trăiesc și-mi întâlnesc semenii, mă ajută să înțeleg mai bine acest univers în care am fost aruncat.

H: „Cine sunt eu?" este o întrebare fundamentală pentru tine, pentru o ființă care nu se lasă condusă, o ființă liberă să exploreze, să cunoască și să se dispenseze de diverse lucruri.

A: Când explorezi, o faci cu toată ființa, experimentezi: bucurie și tristețe laolaltă. Enorm de multe sentimente se conjugă în experiența de explorator. Căutarea îl schimbă pe dinăuntru pe cel care caută, o schimbare interioară perpetuă, pentru că explorarea în sine este fără sfârșit. Prin urmare, scrisul este căutare și metamorfoză.

H: Îl regăsesc aici pe cititorul lui Heraclit sau al lui Ibn 'Arabī, care predică schimbarea perpetuă.

A: Din lumea aceasta efemeră nu ne rămân decât arta și creativitatea. Prin definiție, omul este

un creator care evoluează și se transformă. Eu, unul, m-am trezit împins către această activitate umană care este creația. Ceea ce rămâne în urma noastră este opera creației. Arta demonstrează că omul este un mare creator, iar natura, sursă a tuturor inovațiilor. Așa se explică refuzul sculpturii în islam și refuzul imaginii în general, chiar distrugerea ei.

H: Ai lucrat cu mari pictori și sculptori.

A: Interesul meu pentru artă datează din anii '50, când mă aflam încă în Siria și frecventam atelierele pictorilor. Într-o zi, l-am cunoscut pe Fātiḥ al-Modarris, un mare pictor din Damasc. Din acel moment, am legat tot mai multe prietenii cu pictorii, hrănindu-mă și îmbogățindu-mă de pe urma întâlnirii cu ei și cu creațiile lor. Am mulți prieteni artiști, împreună cu care am publicat cărți de artă, cataloage, sau chiar am organizat expoziții. În curând, am să public un volum consistent despre legăturile mele cu pictorii arabi, pe care l-am intitulat *Ğamāliyyat at-taḥawwul* (*Estetica transformării*).

H: În această artă a transformării despre care vorbești, concretul se-mpletește cu abstractul, acțiunea, cu spiritul.

A: Exact.

H: Din această împletire au rezultat colajele, tot o formă de deconstrucție, fără nimic în comun cu caligrafia arabă, frumoasă, desigur, dar monocromă. Asta-mi amintește de textul tău despre Sabhan Adam în care explici cum acest artist reu-

șește să se rupă de tradiția dictonului „El a creat omul după asemănarea Sa". Sabhan Adam creează o operă de de-figurație care te impresionează profund pentru că este artă împotriva religiei.

A: În creația lui Sabhan Adam ființa este hibridă: fața și corpul sunt deformate. Este maniera lui de a elibera corpul de tirania codurilor estetice și religioase care-l constrâng, o manieră de a interoga umanitatea și ființa umană, dar și animalitatea acesteia. Artistul ridică astfel probleme pe care religia le trece sub tăcere.

H: Ce este forma? Dar imaginea? Care este adevărul ființei umane?... Sunt întrebări care te pasionează și pe tine, mai ales că dintotdeauna ai criticat „adevărul" predicat de textul fondator. Aceste întrebări traversează întreaga ta creație poetică.

A: Islamul consideră poezia o rătăcire, o înșelătorie fără legătură cu adevărul.

H: Freud a lăudat întotdeauna „deosebita sensibilitate" a poeților, care-i ajută să perceapă mișcările ascunse ale sufletului, dar și curajul lor de a da glas adevărului inconștientului. Tocmai această subiectivitate nu reușește să se elibereze de constrângerile religiei.

A: Islamul a ucis poezia. Și, odată cu ea, subiectivitatea, căutările individului, experiența sa de viață, totul în favoarea credinței comune, a comunității (*umma*). Islamul n-a acceptat faptul că poezia poate să însemne cunoaștere și căutare a adevărului, așa că a sfârșit prin a o exila și a o condamna. Or poezia nu mai are nici un sens dacă

încetează să fie căutare a adevărului. Aș putea spune că poezia reprezintă o demantelare, o demontare a religiei, atât la nivelul cunoașterii, cât și al credinței, căci poezia este cea care spune adevărul.

H: Coranul îi condamnă pe poeți în șase dintre versetele sale. Putem cita, astfel:

> Și poeții! Ei sunt urmați doar de cei care se rătăcesc.
> Nu-i vezi, oare? Ei aiurează în fiece vale, spunând ceea ce nu fac.[1]

A: Din perspectivă poetică, religia este un dublu nihilism, căci reprezintă distrugerea frumuseții existenței umane pe pământ și înlocuirea ei cu nesfârșite legende despre paradis. Poezia are avantajul de a aborda direct divinitatea, fără să se transforme la rândul său într-o religie. Poezia nu este ideologie, ci, la fel ca mitologia, pune întrebări și deschide orizonturi infinite pentru cercetare.

H: Într-o zi, din întâmplare, ai dat peste o carte despre Adonis, și de-atunci a început să te intereseze mitologia.

A: A fost o întâlnire cu forța creativității, forța a ceea ce este universal în ființa umană.

H: Din acel moment, l-ai îndrăgit mult pe Orfeu, în vreme ce Narcis te-a intrigat. Dar Ulise? Și tu ești mai mereu pe drumuri...

A: Mă opresc doar pentru a plănui următoarea călătorie.

---

1. Coran, 26: 224–226.

H: Deci nu ești un Ulise...

A: Nu, nu sunt Ulise. Ulise este clasic, tradițional și puțin romantic. De fapt, este un tip comun. Sigur, a trăit aventuri pe care alții nu le-au trăit, dar, în fond, nu s-a ridicat deasupra altora. Ca orice călător, visa să se întoarcă acasă.

H: Totuși, a refuzat nemurirea pe care i-a oferit-o Calipso pentru un alt fel de nemurire.

A: Da, a ales să se întoarcă acasă, la soție. Pentru mine, Ulise nu pune nici o problemă de profunzime, el rămâne dincoace de mit. Mitul este mai profund, mai complex, mai bogat. Oedip, de exemplu, suscită o mulțime de interpretări, chiar și Orfeu sau Narcis, în timp ce Ulise, după ce a traversat încercări numeroase asupra cărora a triumfat, se întoarce acasă. Ulise reprezintă elogiul căminului.

H: Ulise este eul învingător sau, mai bine zis, dimensiunea eroică a eului. Nu este Orfeu.

A: Ceea ce m-a interesat întotdeauna în artă și în mitologie este nesfârșita interogație. Ca și mitul, arta pune întrebări, spre deosebire de religie, care este un răspuns, așa cum am mai spus.

H: Îți înțeleg revolta împotriva islamului, acesta combate în egală măsură mitul și poezia. Iar poezia dă glas existenței zeilor folosind miticul. Nu poate exista nici o formă de limbaj în absența mitului.

A: Lumea există dinaintea monoteismului. Pe-atunci era mai bogată, plurală. A elimina mitul și arta înseamnă a stinge flacăra umanității.

H: Arta mărturisește adevărul inconștientului, exprimă subiectivitatea fiecăruia dintre noi. Și tocmai adevărul, subiectivitatea nu au fost încă studiate suficient în cultura noastră.

A: Anii de după apariția islamului ca regim au însemnat sfârșitul poeziei, care nu a reușit să renască cu adevărat decât în epoca abbasizilor. Textul coranic a condamnat creativitatea și spiritul interogativ, limitând astfel orizonturile limbii și libertatea ei de a exprima lumea.

Poezia, între limbă și precepte

H: Poeții arabi de la începutul secolului XX, cum ar fi Rusāfī, deși au vrut să creeze o poezie modernă, nu au reușit. De ce crezi că s-a întâmplat așa?

A: Ar trebui, înainte de toate, să ne punem de acord asupra noțiunii de modernitate. Modernitatea în Franța este diferită de cea din Statele Unite, de pildă. Dar, pentru că vorbim despre modernitatea arabă, întreb: ce înseamnă „modernitatea arabă"? Ne referim la modernitatea în planul poeziei, al gândirii, sau la nivelul vieții de zi cu zi?

H: Vorbim despre poezie.

A: În context arab, a fi modern înseamnă, în primul rând, să te rupi de tot ce s-a spus înainte. Un modern nu rămâne niciodată în contextul moștenit sau dominant. În poezie, modernitatea a început cu Baššār ibn Burd și Abū Nūwās, în secolul VIII al erei creștine, pentru că ei au rupt orice legătură cu tradiția poetică a trecutului, întâi de

toate cu religia și cu viziunea ei despre lume, despre lucruri și despre viață. Astfel, au propus un alt mod de exprimare.

H: Putem spune că au creat o limbă nouă?

A: Baššār ibn Burd și Abū Nūwās au inventat limbajul vieții „moderne" a Bagdadului. Această modernitate a cunoscut apogeul cu al-Ma'arrī, care a pus capăt culturii certitudinilor în lumea arabă. Poeți precum Rusāfī, la începutul secolului XX, voiau să introducă modernitatea, menținând însă maniera clasică și tradițională de exprimare.

H: Încep să înțeleg mai bine: nu mai vorbeau despre cămilă, ci despre locomotivă, dar tot în stilul de altădată.

A: Rusāfī a optat pentru introducerea unui element de noutate – locomotiva – neluând însă în seamă spiritul care a creat-o, astfel că, în fond, nu a schimbat nimic. Poezia din perioada renașterii arabe (*nahḍa*) nu este decât o imitare și o repetare a trecutului. Alegând locomotiva, Rusāfī n-a luat din Occident decât modernitatea materială, uitând cu desăvârșire ceea ce au realizat marii poeți ai secolelor VIII, IX și X, cu mult înaintea modernității europene.

H: Ce paradox! Spiritele moderne din cultura noastră au trăit înainte de noi. Dar Sayyāb[1]?

A: Cu Sayyāb începe cu adevărat modernitatea în lirica arabă, este cel mai important poet modern.

1. Badr Šākir as-Sayyāb, poet irakian, s-a născut la Basra, în 1926, și a murit în 1964.

Toți cei dinaintea lui nu au realizat decât o palidă imitație a celor din vechime. Am putea să-i adăugăm și pe Nizār Qabbānī[1], care a creat o limbă nouă, eliberată de constrângeri, și pe Abdel Ṣabūr[2], care, deși influențat masiv de Šawqī[3], a reușit să se rupă de modelul clasic al elocinței, reintegrând în poezie viața cotidiană. Putem cita, de asemenea, două mari talente care s-au stins de curând: Ounsi el-Hajj[4] și Mohamed al-Maghout[5]. Însă până în zilele noastre problema constă în lipsa de îndrăzneală și de inițiativă: poeții nu au curajul să propună rupturi definitive față de cultura religioasă.

H: Încep să-nțeleg ce vrei să spui prin „ruptura față de cultura religioasă". Îmi amintesc un poem al lui al-Ḥutay'a[6] dedicat mamei sale, în care poetul comite un adevărat matricid. Or cultura religioasă, care spune „raiul se află sub picioarele mamelor", sacralizează statutul de mamă. Într-un alt poem, al-Ḥutay'a vorbește despre un Narcis care-și urăște propriul chip, adică exact ceea ce tu

1. Nizār Qabbānī, poet și diplomat sirian, s-a născut la Damasc, în 1923, și a murit în 1998.

2. Ṣalāḥ Abdel Ṣabūr (1931–1981), poet, dramaturg și eseist egiptean.

3. Aḥmad Šawqī (1868–1932), poet egiptean.

4. Ounsi el-Hajj (1937–2014), poet libanez.

5. Mohamed al-Maghout, poet sirian, s-a născut la Salamina, în 1934, și a murit la Damasc, în 2006.

6. Al-Ḥutay'a, poet din perioada preislamică. S-a convertit la islam în perioada califului Abū Bakr.

numești pe bună dreptate subiectivitate sau experiență umană.

A: Al-Ḥutay'a aparține perioadei preislamice. Trebuie să vorbim despre acești poeți, așa cum modernitatea franceză a vorbit despre Villon. Un modern de avangardă. Precum Ṭarafa[1], și el un poet modern, sau precum Imru'u l-Qays, autorul acelei imagini a femeii care trăiește plăcerea împreună cu bărbatul în timp ce-și alăptează copilul. Dacă Freud ar fi citit acest poem, ar fi adăugat, poate, și alte lucruri teoriilor sale...

H: Psihanaliza, o „revoluție copernicană", cum este numită, rămâne destul de tradiționalistă când vine vorba despre femeie. Imaginea creată de Imru'u l-Qays exprimă o plăcere dublă: cea a femeii și cea a mamei. A trebuit să așteptăm până la apariția cărții *Pâine goală** a lui Mohamed Choukri ca să îndrăznim să vorbim despre mamă ca femeie.

A: Este o imagine extraordinară. De fapt, poezia preislamică, precum cea a lui Baššār ibn Burd sau a lui Abū Nūwās, este în sine un spațiu foarte mo-

1. Ṭarafa ibn al-'Abd, poet din perioada preislamică. A fost poreclit „tânărul ucis", pentru că la vârsta de douăzeci și șase de ani i-au fost tăiate membrele și a fost îngropat de viu. A murit, probabil, în anul 564.

* Romanul *Al-Ḫubz al-ḥāfī* (*Pâine goală*) al marocanului Mohamed Choukri, apărut în 1973, a adus în discuție pentru prima dată în literatura din nordul Africii o serie de teme considerate tabu, cum ar fi drogurile, sexualitatea și violența.

dern. Din păcate, islamul a combătut modernitatea și creativitatea acestor poeme în care se regăsește experiența umană. Îmi pare rău că în lumea arabă nu există încă studii consistente despre poezie, despre limbajul poetic și despre estetica arabă.

H: Aș aminti că tu ai scris primul articol amplu despre estetica arabă, un text despre cuvintele și conceptele care descriu luxul, articol tradus de mine și publicat de Comité Colbert.

A: Da, mi-am dat seama că nu exista nici un studiu despre estetica arabă și am răspuns invitației de a reflecta asupra dimensiunii spirituale a luxului în societatea arabă, asupra odiseei și muzicalității cuvintelor.

H: Odiseea cuvintelor în povestea lor de iubire cu lucrurile... Am citit mai multe studii despre opera ta și despre cea a lui Mahmoud Darwish, și am observat că sunt interesate mai degrabă de cuvinte decât de lucrurile care-l fac pe poet să vorbească.

A: Pentru a crea o nouă gândire trebuie mai întâi să te desprinzi de cultura dominantă. Și există astfel de poeți care au provocat rupturi și care au deschis, în acest fel, spații noi pentru poezie. Din nefericire, nu sunt prea numeroși, iar Abū Nūwās, în secolul VIII, este mai modern decât mulți poeți din secolul XX, pentru că, așa cum am mai spus, a știut să creeze o altă limbă și o altă lume.

H: Limba arabă este ca o erupție, ai spus cândva.

A: Da, pentru că este firească, și, astfel, universală. Universală și umană. Mitică, în același timp, pentru că s-a născut natural. Nu este creația lui Dumnezeu, limba arabă nu a fost creată nici de Dumnezeu, nici de vreo altă ființă supraumană. Este, într-adevăr, ca o erupție...

H: O erupție a pământului?

A: A pământului, a omului, a cosmosului. O limbă universală. Religia este cea care a limitat-o și a dezuniversalizat-o. Poemul țâșnea precum un izvor, era precum vântul, precum lumina sau unduirea deșertului, precum o plantă sau un palmier. Poezia preislamică a fost compusă dincolo de orice dogmă sau teoretizare. Și era naturală, născută din pură spontaneitate. Teoretizarea ei a dus însă la apariția metalimbajului.

H: Lacan vorbește despre *lalangue*, într-un singur cuvânt, limba fiind purtătoare de umanitate. Când aud vorbindu-se despre limba maternă, am impresia că în arabă această expresie nu există. Mă-nșel?

A: Limba „culturii" este limba tatălui.

H: Putem spune atunci că limba este deopotrivă maternă și paternă?

A: Da. Limba culturii este paternă, în vreme ce limba naturii este maternă.

H: Adică sonoritatea, muzicalitatea, primul înveliș...

A: Tot ceea ce se află în afara raționamentului, raționalității și raționalizării.

H: De ce tu, care ai devenit Adonis*, în poemul dedicat mamei tale o numești Umm 'Alī**? În fața mamei tale, nu mai ești Adonis, ci redevii 'Alī. Cum se explică această revenire la sonoritățile inițiale și la învelișul de la începuturile vieții?

A: O numesc Umm 'Alī pentru a recunoaște ceea ce era intim, foarte personal și legat de un loc anume, de un spațiu cultural. Și cred că este mult mai feminin să vorbești despre Umm 'Alī și nu despre Umm Adonis. O numesc Umm 'Alī și pentru a evoca spațiul în care a trăit. Ca să spun adevărul, Umm 'Alī nu-i aparține lui Adonis, ci lui 'Alī. Adonis este mai degrabă stranietatea, celălalt din mine.

H: Este un poem de o mare forță și frumusețe: îi recreezi portretul, felul de a vorbi, privirea, întrebările, grijile ei de mamă și de bunică, totul cu mare dragoste, dar în același timp cu degajare. Se simt deopotrivă iubirea fiului și distanța pe care o ia observatorul. Este o relație dublă.

A: Adevărat, dar nu m-am gândit niciodată la acest lucru și nici nu l-am plănuit. Sunt bucuros că această relație este percepută ca atare.

---

* Adonis este pseudonimul literar al poetului, numele lui sirian fiind 'Alī Aḥmad Sa'īd. Cultul lui Adonis are origini feniciene, la fenicieni Adonis fiind zeul renașterii naturii.

** Umm 'Alī, „mama lui 'Alī". În societatea arabă, „Umm" este o formulă comună de adresare către o femeie mamă a unui copil de sex masculin; în egală măsură, reprezintă o recunoaștere a statutului său social.

H: Ai descris-o întotdeauna pe mama ta drept fondul de liniște grație căruia prinde trup cuvântul poetic. Așa am perceput-o eu pe Umm 'Alī, care este și Umm Adonis. M-am gândit, când am citit acest poem, că, vorbind despre Umm 'Alī, îi înapoiezi cumva acel copil de la-nceputuri, cel dinainte să apară Adonis. Adonis este copilul cultural, plural, în vreme ce 'Alī este copilul primordial, primul ei copil.

A: Sună bine explicația ta. Oricum, explici mai bine decât mine de ce am păstrat numele de Umm 'Alī. De fapt, legătura mea cu mama este numele 'Alī, nu Adonis. Se poate totodată să fie și o modalitate de a mă privi pe mine însumi, și de a mă vedea mai bine prin intermediul mamei.

H: Psihanalistul englez Winnicott definește chipul mamei ca fiind o oglindă pentru copil.

A: În mod natural, nu poți avea două mame. Dar poți avea mai mulți tați. Mama este cea care te poartă în pântec, și tocmai din acest motiv limba cea mai apropiată a ființei umane creatoare este limba legată de maternitate. De aceea se și numește „limbă-mamă".

H: Vorbești despre limba-mamă (*al-lugha al-umm*). Dar cred că există o diferență între limba maternă și limba-mamă, în sensul că limba maternă este limba vorbită de mamă, adică cuvintele rostite de ea, vocea ei, muzicalitatea vorbelor ei... în vreme ce în expresia „limba-mamă", limba este mamă.

A: Exact. Sunt creat de o limbă, așa cum sunt născut de o mamă.

H: În societatea arabă zisă medievală, Ibn 'Arabī, recuperând mitul, scrie că în același fel în care Eva a fost creată fără mamă, Isus s-a născut fără tată.

A: Sunt de acord, dacă rămânem la nivel mitologic. Ca mit, este minunat.

H: Dacă n-ar fi fost un mit, n-ar fi continuat astfel: Adam și Maria sunt părinții, iar Isus și Eva, frate și soră.

A: Pentru că Eva cea din religie falsifică totul. Ea ar trebui să fie precum Adonis sau Ishtar, adică să facă parte din mitologie.

H: Această „limbă-mamă" nu te părăsește niciodată. La un moment dat ai mărturisit că n-ai scris niciodată în franceză pentru că araba îți cere o mare fidelitate.

A: Absolută, aș zice.

H: Putem spune că datorită acestei fidelități nu ai căzut pradă melancoliei exilului? Ai locuit în Statele Unite, ai predat la Geneva și de multă vreme trăiești în Franța. Dar, cu toate că ai schimbat adesea locul, nu te simți în exil.

A: Atâta vreme cât trăiesc în limba mea și am sentimentul acestei extraordinare limbi-mamă, nu resimt exilul. Exilul ține de politică, de naționalism și de ideologie, or în locurile pe care le-ai pomenit mai devreme n-am simțit că aș fi în exil. Dimpotrivă, am avut sentimentul exilului în propria mea țară. Astăzi, când mă duc în Siria, găsesc un loc ca toate celelalte. Sigur că există o specificitate: soarele, marea, familia, prietenii... Dar,

în ansamblu, ca regim politic și cultural, Siria este pentru mine ca orice altă țară. Așadar, problema mea fundamentală este cum aș putea să mă cunosc mai bine prin limba pe care o vorbesc, pentru că limba este țara mea, geografia mea și spațiul din care-mi trag rădăcinile.

H: Prin urmare, dacă există rădăcini, acestea se află în limba-mamă. Cred că ai găsit o definiție poetică splendidă pentru ceea ce Lacan numea *lalangue*.

A: Sunt un om al limbii, care pentru mine înseamnă mai mult decât un cuvânt, este în fapt un alt aspect al mitologiei. Dacă ar fi să inventez și eu un cuvânt, ca Lacan, aș spune *motologie*, ca variație pentru *mythologie*.*

H: Mahmoud Darwish** spunea la rândul său: „Eu sunt limba mea". Darwish pierduse totul: pământul, copacii, fântâna, satul... Nu-i mai rămânea decât limba prin care să-și strige pierderea și sfâșierea.

---

* Pentru a exprima legătura dintre *mot* – cuvânt – și *mythologie*, deci dintre limbă și mitologie.

** Mahmoud Darwish (1941–2008) este, probabil, cel mai cunoscut poet palestinian. În 1948, după formarea statului Israel, familia poetului s-a refugiat în sudul Libanului, acesta fiind pentru el începutul unui lung exil. Poezia sa, considerată simbol al luptei pentru eliberarea Palestinei, este astfel, în cea mai mare parte, o creație a exilului. Mahmoud Darwish a fost tradus și în limba română: Mahmoud Darwish, *Sunt arab. Poeme*, traducere din limba arabă și cuvânt înainte de George Grigore, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

A: Da, într-un fel, doar că Darwish nu separa limba de pământul natal, la el cele două erau puternic legate, pentru că pământul era pus în relație cu o cauză.

H: Nu este o cauză națională. E vorba despre libertatea unui popor.

A: Bine-nțeles.

H: Aș putea spune că, neavând de apărat o cauză națională, tu ți-ai putut permite să cauți o dimensiune universală?

A: În tinerețe, eram foarte interesat de ideologii, am fost chiar militant. Astăzi însă, poate și pentru că m-am născut înaintea lui Mahmoud Darwish, am renunțat la ideologii. Subiectul meu rămâne omul, ființa umană, iar cauza pentru care lupt este universul în sine. Cred că există un fel de libertate legată de o cauză, de o politică sau de un popor, s-o numim libertate istorică sau socială, dar este o libertate care nu are nimic de-a face cu libertatea de a călători, de a iubi... Aș spune că atâta vreme cât ființa umană nu este liberă pe acest pământ umanitatea însăși este prizonieră. Privind lucrurile în profunzime, un francez nu poate fi liber dacă un palestinian este privat de libertate. Libertatea este profund umană, iar omul este responsabil de libertatea fiecărei ființe umane.

H: Sensul acesta foarte subtil pe care-l dai exilului îmi permite să revin la discuția despre legătura dintre islam și dimensiunea exilului. În *Moise și monoteismul*, Freud avansează ideea că întemeierea nu se poate lipsi de imaginea străinului.

Simplificând, scriitorii arabi spun că islamul a început printr-un exil.

A: În islam nu există un exil în adevăratul sens al cuvântului. Deplasarea de la Mecca la Medina nu poate fi considerată un exil, căci e vorba de același ținut, de aceeași limbă, chiar de tradiții similare. Nici pe departe o rătăcire. Această deplasare nu se ridică la noblețea ideii de exil: un trib care merge dintr-un loc într-altul, care fuge din calea dușmanului pentru a găsi la un alt trib o primire generoasă nu trăiește experiența exilului.

H: Ar fi vorba deci de aceeași structură. Iar Ṭabarī este de părere că primii musulmani, neștiind cum să dateze evenimentele, au ales ca punct de pornire sosirea meccanilor la Medina. Adică au avut un motiv practic, legat de memorie.

A: Sigur. Mai mult, schimbând locul, tribul Quraysh a devenit mai puternic. S-ar putea spune că au pornit la drum ca să învingă și emigrația, și exilul. Deplasarea lor a avut ca obiectiv victoria și dominația. Exilul reprezintă o ruptură, o trecere, depășirea unor încercări și peripetii. Schimbând locul, primii musulmani au devenit mai puternici și au reușit să-și extindă dominația.

H: Citezi adesea un vers al lui Abū Tammām care spune: „exilul tău este renașterea ta" sau „mergi în exil, ca să poți renaște".

A: Este mai mult decât o cauză politică, este o experiență centrată pe omenesc.

H: În versul citat întâlnim cuvântul *ghurba*, care denumește faptul de a fi străin, cu toate im-

plicațiile lui: slăbiciunea, dezrădăcinarea, nostalgia, nefericirea...

A: Întocmai. Numai că în cazul călătoriei de la Mecca la Medina este vorba mai degrabă despre o invazie, o înstrăinare care are ca scop întărirea puterii.

H: Am putea spune, ținând seama de succesul de care s-a bucurat tribul Quraysh odată sosit la Medina, că cei exilați sunt de fapt *al-Anṣār**?

A: Adevărat. *Al-Anṣār* au fost negați și denigrați, ca și cum n-ar fi făcut nimic pentru islam și pentru profetul acestuia, deși i-au primit pe cei din tribul Quraysh cu inima deschisă, le-au oferit adăpost și hrană și l-au apărat pe Mahomed împotriva meccanilor. Rezultatul: totală respingere. Puterea a fost preluată de Quraysh, ca și cum *al-Anṣār* nici n-ar fi existat. 'Umar spunea: *an-nubuwwa fī Banī Hāšim* (profeția este în mâinile celor din Banū Hāšim[1]), iar califatul revine celorlalți din tribul Quraysh. Este o diviziune în sânul aceluiași trib: o parte a primit profeția, iar cealaltă parte, puterea politică. Un triumf absolut pentru Quraysh, în timp ce *al-Anṣār* au pierdut totul.

H: Au trăit, prin urmare, un veritabil exil interior.

A: Au fost dați la o parte, în orice caz.

---

* Al-Anṣār (discipolii) sunt medinezii care s-au convertit la islam și s-au alăturat grupului de musulmani veniți de la Mecca în 622.

1. Clanul în care s-a născut profetul Mahomed.

H: Înţeleg deci că cei din tribul Quraysh n-au trăit experienţa exilului, căci şi-au păstrat, în ţinutul care i-a primit, limba şi dorinţa de putere. Exilul înseamnă înainte de toate amestec şi deschidere faţă de celălalt, dar la fel de bine poate să fie şi distrugător.

A: Exilul este deopotrivă conştiinţă şi cultură. De aceea, un om fără cultură nu simte, nu înţelege ce înseamnă exilul.

H: Totuşi, omul acesta poate să fie distrus de faptul că a fost despărţit de ţara şi de limba sa.

A: Depărtarea de părinţi, de prieteni, de casă reprezintă imaginea comună a exilului. După părerea mea, nu se poate vorbi despre exil la modul absolut, exilul este o experienţă de viaţă, culturală, lingvistică, o experienţă a raportării la celălalt. Nu se poate generaliza. Fiecare trăieşte altfel exilul. Există oameni care caută exilul şi care se simt bine îndepărtându-se de locul în care s-au născut, alţii îşi detestă propria limbă şi caută alta, şi mai există şi oameni care nu au de ales. În acest din urmă caz, este vorba despre un exil impus sau forţat.

H: În romanul *Mawsim al-hiğra ilā š-šimāl* (*Sezonul migraţiei spre Nord*)[1], exilatul sudanez

1. Aṭ-Ṭayyib Ṣāliḥ, *Saison de la migration vers le Nord*, Beirut, Dār al-'awdat, 1969, traduit de l'arabe par Abdelwahab Meddeb et Fady Noun, Paris, Sindbad, 1983. [Pentru ediţia în limba română vezi At-Tayyib Salih, *Sezonul migraţiei spre Nord*, traducere din limba arabă de Maria Dobrişan, Editura Univers, Bucureşi, 1983 (n.tr.).]

se pierde în imaginea pe care europeanul și-a construit-o despre arab. Întors în satul natal, trăiește pe propria-i piele această frază a lui Khatibi*: „Frumoasă iluzie, întoarcerea în patrie! Nu ne întoarcem niciodată acasă, ci ne-nvârtim în cercul propriei umbre".

A: Nu există exil în absolut. Trebuie explicat, ca în cazul de față. Eu, de pildă, nu simt că mă aflu în exil atâta vreme cât există prietenie, dragoste, atâta vreme cât există celălalt. Dacă există creativitate, nu mă simt exilat.

H: Ce-i drept, n-am observat niciodată la tine melancolia exilului, ci mai degrabă un foarte puternic atașament senzorial față de locurile natale: de pildă, atunci când presari ulei într-o farfurie cu mâncare, când îți bei cafeaua, când mănânci o bucată de brânză, adică atunci când regăsești obiecte senzoriale din viața ta dinainte.

A: Așa mă raportez la ceea ce-mi este familiar. E vorba și de o obișnuință a corpului. Sau, ca să fiu mai exact: îmi doresc în permanență să revăd locul unde am făcut primii pași.

* Abdelkebir Khatibi (1938–2009), cunoscut scriitor și sociolog marocan.

Dincolo de *Al-Kitāb*

H: *Al-Kitāb* (*Cartea*) este o mărturisire a angajamentului tău ca scriitor și poet. Istoria este scrisă, de regulă, de către învingători. Tu, în schimb, scrii un alt fel de istorie: cea a rebelilor. Le redai umanitatea celor care au fost exterminați, scoți din nou la lumină numele celor dispăruți, le dai glas. Și, adoptând formula lui Janine Altounian*, aș spune că le oferi un „giulgiu", ca să nu rămână suflete pierdute, chinuite.

A: Adevărata istorie este istoria acestor învinși. Exilații, condamnații, marginalizații, ei sunt cei care au creat literatura noastră, poezia noastră, imaginarul nostru și filozofia noastră. Ei au dat aură culturii noastre.

H: *Al-Kitāb* este produsul unui nou gen, dar, mai presus de toate, este un discurs nou, în sensul

---

* Janine Altounian (n. 1934), eseistă franceză de origine armeană, cunoscută și pentru contribuția însemnată la traducerea și editarea în limba franceză a operelor complete ale lui Sigmund Freud la Presses Universitaires de France.

că istoria se poate scrie și citi diferit. O putem numi o premieră.

A: Este o premieră în istoria arabilor.

H: Iar felul tău de a relata evenimentele sub forma unor repetiții m-a interesat foarte mult din perspectiva psihanalistului. Se repetă nume de oameni, de locuri, cuvântul *rāwiya* (narator, povestitor), ca o încercare de a aduce la suprafață lucruri rămase prizoniere în abisul memoriei. Se repetă până când psihicul reușește puțin câte puțin să asimileze evenimentul, dându-i un sens.

A: Am procedat așa în tot ceea ce am scris, și în poezie, și în eseu. Mi-am dorit mereu să ridic vălul de pe această istorie despre care nu se vorbea și să spun că există o istorie camuflată, ascunsă, care trebuie să fie cunoscută. Multe fapte trebuiau scoase la lumină și multe povești așteptau să fie istorisite. Am făcut, astfel, o alegere. Dar ideea de bază rămâne aceasta: nu este cu putință să scrii o nouă istorie fără să pui în discuție modul nostru de a aborda trecutul. Trebuie să ne reevaluăm trecutul și să-l privim plecând de la o nouă concepție despre lume. Lumea arabă a refuzat să facă asta, însă în lipsa unei priviri noi cultura noastră riscă să dispară.

H: *Al-Kitāb* are un caracter subversiv. Nu doar pentru că se opune discursului religios, ci pentru că demontează discursurile care ne-au guvernat până în prezent. De asemenea, este subversivă pentru că deconstruiește un mod de exprimare. Poetul care critică ideea religioasă de infern nu

ezită să coboare în adâncurile istoriei și ale ființei umane. Citesc cărțile pe care mi le aduci din Liban și mă-ntreb: cum se poate ca un dezastru precum cel din zilele noastre să nu producă o mare literatură? Omul arab este fie pur și simplu siderat, și de aceea nu conștientizează dezastrul, fie sfâșiat, în conflict cu tatăl, cu mama și cu toate celelalte figuri sacralizate de discursul religios, încât nu mai are parte de confortul psihic necesar pentru a scrie literatură.

A: Ambele idei sunt foarte bune. Ar putea explica situația culturii arabe. De aceea, repet: cultura arabă dominantă ține de psihologie, este un domeniu generos pentru psihanaliști.

H: Cei mai în vârstă decât mine visau la Marx, însă cred că ne-ar prinde mai bine un Freud. Înțeleg de ce Freud n-a fost încă acceptat de mediile intelectuale din lumea arabă.

A: Psihanaliza este, prin esența ei, antireligioasă, pentru că explorează și elogiază subiectivitatea.

H: Mi-ai spus că ai început să scrii o adăugire la *Al-Kitāb*...

A: Da. Este testamentul meu sub formă poetică.

H: De ce dincolo de *Al-Kitāb*?

A: Nu prea mă pricep să vorbesc despre opera mea și nici nu-mi face plăcere, dar să spunem că, de la apariția cărții *Ath-thābit wa-l mutaḥawwil* (*Ce rămâne şi ce se schimbă*), am încercat să invit la o nouă lectură a corpusului nostru cultural, să-i incit pe cercetători și pe cititori să adopte o vizi-

une critică. Am descoperit că întreaga noastră istorie era falsificată, fabricată, iar cei care au creat grandioasa civilizație arabă au fost excluși, condamnați, respinși, aruncați în închisori și chiar crucificați. Trebuie așadar să recitim această civilizație dintr-o nouă perspectivă și cu o nouă umanitate.

H: Împrumutând formularea lui Michel de Certeau, ne îndemni să transformăm istoria-legendă în istorie-câmp de lucru. Îți trebuie însă mult curaj ca să te smulgi de sub vraja a ceea ce Freud numea „basmele religiei".

A: Freud a fost o mare personalitate, un inovator extrem de curajos. Îți trebuie curaj, dar și onestitate ca să propui o nouă lectură a unei istorii pline de minciuni, de falsuri și de imagini contrafăcute.

H: Adonis, ești autorul unei opere monumentale, admirat și recunoscut la nivel mondial. Tu, care-l iubești așa de mult pe Orfeu! Dar Orfeu a pierdut-o pe Euridice... Tu ce ai pierdut?

A: Întrebarea care mă bântuie este următoarea: Orfeu a coborât în infern doar ca să o vadă pe Euridice?

H: E adevărat că un mit cu atâtea semnificații ne invită mereu la alte și alte interpretări. Cum bine spui, mitul reprezintă un subiect deschis, imposibil de epuizat vreodată. Dar tu ce ai pierdut? Din perspectiva profesiei mele, m-aș gândi la prima pierdere, cea a mamei. Însă aș simplifica prea mult vorbind despre pierderea mamei ca obiect de iubire oedipiană.

A: Trebuie făcută diferența între mamă ca prezență vie și mama ca simbol, ca idee sau ca imaginar. Am pierdut prezența mamei, corporalitatea ei, în schimb am avut de câștigat transformând-o în simbol și în imaginar. Iar astăzi este mai prezentă ca niciodată, iar eu sunt astfel mai bogat, mai aproape de ea ca niciodată.

H: Această transformare te-a însoțit întotdeauna. Lacrimile mamei devin în poemul tău un pod de lacrimi. Cum am mai spus, n-am observat niciodată la tine urme de melancolie, dimpotrivă, prin poezie reușești să transfigurezi o rămurică de copac sau o piatră sau lacrimile mamei.

A: N-aș putea vorbi despre o pierdere pe care am suferit-o și din care s-a născut melancolia, ci despre o mișcare continuă de căutare și de interogație: „Cine sunt?" Cred că este cea mai importantă întrebare din viața mea. Este întrebarea despre prezența mea în această viață. De ce viața mea a fost construită așa? Ce rol a jucat hazardul în viața mea? Pentru că viața mea a fost într-adevăr un șir de surprize și de întâmplări, de parcă ceva extraordinar a plănuit totul. Astăzi însă, simt că mi-am pierdut bătrânețea, fiindcă n-am reușit s-o transform într-o altă copilărie.

H: Dintotdeauna am încercat să înțeleg resorturile creativității tale, încă din perioada de început. Care sunt aceste resorturi?

A: Mi-am pierdut tatăl, mi-am pierdut mulți prieteni buni... Dar, în realitate, simt că mi-am

pierdut doar bătrânețea. Nu voi putea realiza ceea ce mi-am dorit.

H: O pierdere în avans?

A: O pierdere pe care o anticipez sau o presupun...

H: Te referi la opera neterminată?

A: Mă refer la nedesăvârșire. Nu este nimic de pierdut în lumea aceasta, și nu trebuie să dăm pierderii o semnificație sociologică sau politică. E adevărat, mi-am pierdut locurile natale, casa, prietenii mei au murit... Dar pierderea înseamnă mai mult de-atât. Poetic vorbind, nu există nimic pe pământ care să merite să fie numit „pierdere" Suntem aruncați în lume și deci pierduți de la bun început. Cea mai mare pierdere sunt eu, căci am fost aruncat în această lume fără să fiu întrebat. Nu am avut posibilitatea să aleg.

H: Uneori, cad pradă deformației profesionale. Acum, de exemplu, mă gândesc la pierderea sânului mamei. Totuși, ascultându-te, mi-am spus că pierderea nu trebuie obiectivată.

A: Pierderea sânului mamei nu este o pierdere reală. Dimpotrivă, cred că este un câștig. Îmi iau libertatea poetică de a nu accepta această explicație.

H: Ai dreptate. Poetul este mereu cu un pas înaintea psihanalistului. Nesepararea de sânul mamei este o catastrofă din punct de vedere psihic. Dar, ca să-ți respect libertatea poetică, pot spune că pierderea ar consta, în cazul tău, în faptul că

niciodată cuvântul nu reușește să exprime ceea ce simte omul cu adevărat?

A: Cred că te apropii. Poate că este vorba despre neputința limbajului, sau despre neputința ființei umane de a cerne lucrurile. Și refuz religiile sau ideologiile tocmai pentru că ele pretind că spun adevărul absolut. Este deci mai degrabă o mare lipsă. E vorba de o lipsă, nu de o pierdere. Întotdeauna lipsește ceva.

H: Ceea ce este cu adevărat important ține întotdeauna de lucruri, cuvintele fiind prin definiție neputincioase. Am dreptate?

A: Bine rezumat. Gândirea religioasă afirmă contrariul: cuvântul numește un lucru o dată pentru totdeauna. De aceea spun eu că textul coranic a îngrădit limba. Araba dinainte de islam era frumoasă și liberă, apoi religia i-a limitat câmpul și orizonturile. Un cuvânt nu poate să denumească o realitate pentru totdeauna. Asta numesc eu rană!

H: „Rana numelui propriu"*, cum zicea Abdelkebir Khatibi?

A: Mai degrabă o rană a lumii.

H: Acum înțeleg mai bine critica ta la adresa textelor monoteiste și a lecturilor simpliste aplicate acestora. Adică, dincolo de precepte, ceea ce refuzi este triumful cuvântului.

A: Religia trișează predicând atotputernicia cuvântului, și trădează astfel ființa umană.

---

* *La Blessure du nom propre* (*Rana numelui propriu*), titlul unui eseu al lui Khatibi publicat în 1974.

H: Într-adevăr, începând cu *Ath-thābit wa-l mutaḥawwil*, nu ai încetat să denunți supremația cuvântului.

A: Și repet: poezia, ca și mitul, este o întrebare, în vreme ce religia este un răspuns.

H: Un răspuns care anihilează întrebarea.

O posibilă încheiere?

H: Mă gândesc la titlul romanului *Plângi, preaiubită patrie!* al scriitorului sud-african Alan Paton. Publicat în 1948. De-atunci, apartheidul a fost abolit. Vreau să-mi păstrez speranța.

A: Ceea ce se întâmplă în lumea arabă din 2011 încoace este un fel de întoarcere la sălbăticie. Oamenii sunt omorâți pentru a fi jefuiți sau pentru că sunt diferiți. Sunt omorâți cei care nu aparțin islamului sunnit sau cei care gândesc altfel. O dovadă de ură față de umanitate. Iar faptul că nu se vorbește despre aceste practici demonstrează că musulmanii cred, cum am spus deja, că islamul este singura religie adevărată, religia desăvârșită, cea pe care Dumnezeu a ales-o pentru adepții Săi. Ca și cum ar fi imposibil să trăiești fără islam. Cum să crezi că lumea fără islam și-ar pierde sensul?

H: Evenimentele de astăzi ridică întrebări despre cele din trecut. Dar eu prefer să-mi păstrez speranța pentru generațiile viitoare, și această carte mă ajută mult.

A: Ești îndreptățită să speri. Totuși, nu putem să nu ne punem aceste întrebări: Vor reuși arabii să scape de dominația islamului? Limba arabă va reuși să se elibereze de Revelație? Vom putea avea o altă lectură a Coranului, care să predice egalitatea între oameni fără deosebire? Vom putea vreodată să vorbim despre religie fără să considerăm că deținem adevărul absolut? Căci adevărul impus cu forța distruge conștiința umană și viața. Iar o societate care nu îndrăznește să se exprime neîngrădit nu mai este o societate umană. Omul este om tocmai pentru că are dreptul de a fi liber, de a ști și de a cunoaște. A-i răpi aceste drepturi înseamnă a-i anula umanitatea.

H: Există totuși autori care au început să pună în discuție fundamentele culturii noastre.

A: Istoria, în forma în care o relatează cronicarii, este un ansamblu de legende și povestiri care intră în contradicție cu gândirea, cu reflecția și cu știința. Într-adevăr, există autori care se înhamă la o astfel de sarcină. Este nevoie ca o serie de teme și de subiecte ignorate în lumea arabă să fie reconsiderate în mod liber și radical. Ai remarcat că nu mai există lucrări precum cele ale emirului Abd el-Kader în țara sa. Trebuie să punem mereu întrebări, de pildă: Cum se explică eșecul gândirii mistice și al spiritualității în cultura arabă a zilelor noastre? Este o întrebare de neocolit pentru oricine dorește să înțeleagă cu adevărat această cultură.

H: Cred că trebuie să reflectăm și asupra fundamentelor pulsionale ale islamului. Statul Islamic

scoate la lumină elementul refulat și închistat, din cauza neglijenței noastre.

A: Sper ca Statul Islamic să fie ultimul strigăt al acestui islam, ca o lumânare care scapără înainte să se stingă. Așa se prezintă situația în lumea arabă de astăzi: arabii se devorează unii pe alții, se omoară, se umilesc, se extermină reciproc. Statul Islamic omoară șiiți, yazidiți, sunniți... o istorie a mizeriei! Nu mai vreau să vorbesc despre așa-zisa istorie a arabilor. De fapt, nu mai am ce să spun despre arabi, cu excepția poeziei. Arabii nu au reușit să creeze un stat și o cetățenie. Folosindu-se de niște împrejurări neclare pe care am încercat să le lămurim, ei au reușit să fabrice o istorie, dar cred că acest context în care au trăit vreme de cincisprezece secole se apropie de sfârșit. Trebuie să înțelegem că uneori popoarele mor și civilizațiile se sting. Această *umma* nu se mai manifestă creativ în nici un domeniu al civilizației umane. Arabii sunt absenți din lumea noastră. Sunt morți.

H: Am putea totuși să ne păstrăm un licăr de speranță, amintindu-ne de cuvintele lui Nietzsche: „Ai nevoie de haos în sufletul tău pentru a da naștere unei stele"? Poate că dezastrul despre care vorbești ne va îndemna să reflectăm asupra propriei noastre istorii.

A: Haosul este deja prezent. Dar generațiile tinere ar putea să creeze un spațiu complet rupt de contextul arab. O altă istorie și o altă lume. Putem avea speranțe în acest sens, dar nu putem

spera într-o continuitate bazată pe trecutul arab. Așa cum au existat oameni de o creativitate remarcabilă în secolele trecute, tot așa vor apărea alții care să creeze o altă lume și chiar un alt islam. De ce nu? Dar nu prin continuitate. Avem nevoie de o ruptură radicală.

H: În orice caz, arabii au obligația de a reflecta și de a învăța niște lecții. Nu există alternativă.

A: Musulmanul trebuie să-și dea seama că nu mai poate continua să fie o rotiță în giganticul mecanism al comunității. Din fericire, există în lumea arabă un curent care-și proclamă ateismul și libertatea de a nu practica religia.

H: În Maroc, de pildă, tinerii au manifestat pentru a-și face cunoscută dorința de a nu ține postul din luna Ramadan, fapt pasibil de închisoare. Din păcate, a trebuit să apară Statul Islamic ca să începem să reflectăm asupra trecutului și fundamentelor lui.

A: Dezastrul de astăzi poate grăbi nașterea unei noi conștiințe, doar că prețul este foarte mare.

H: Ascultându-te, m-am gândit la Boris Vian: „Numai să-mi lase timp..."* Este foarte trist. Când părinții mei m-au înscris la școală, exista speranța într-un viitor mai bun. Însă am mers spre viitor cu aceeași viziune ca a înaintașilor, așa cum poetul Rusāfī vorbea despre locomotivă în același fel în care clasicii vorbeau despre cămilă. Uneori am

* Vers-refren din poemul *L'Évadé*, cunoscut și ca *Le Temps de vivre*, din volumul *Poèmes et chansons*, 1966.

sentimentul că şcoala şi studiile, în loc să ne elibereze, au adâncit clivajul eului.

A: De aceea spun că este nevoie de multă muncă pentru a scoate cultura noastră din acest regres fără egal în istoria umanităţii. Situaţia lumii arabe este catastrofală, dacă ne gândim la oamenii, nu la bogăţiile ei. Ştim că uneori popoarele se sting, dar o fac cu demnitate. Poporul arab însă moare în umilinţă. Islamul a fost redus, a devenit un fel de hambar din care se aprovizionează musulmanii. Trebuie regândit totul!

H: Violenţei textelor sacralizate i se adaugă violenţa Occidentului ca instituţie politică. Iar cea din urmă a jucat un rol important în distrugerea stângii arabe.

A: Încă o dovadă că arabii zilelor noastre sunt aliaţii celor care i-au zdrobit de-a lungul secolelor: francezi, englezi, turci. Îşi petrec acum luna de miere cu cei care i-au dus spre moarte. Amploarea catastrofei se vede în războaiele dintre şiiţi şi sunniţi. Se duşmănesc între ei. Nu are sens! Yemenul, de exemplu, suferă atacuri groaznice.

H: Trebuie, de asemenea, regândite ideile de fratricid şi de memorie istorică. Yemenul este ţara reginei Bilqīs, iar Mecca a fost dependentă din punct de vedere economic de această regiune a Peninsulei Arabe.

A: Memoria-trecut este o rană deschisă şi o catastrofă pentru societăţile arabe: obscură în plan cultural, sălbatică din punct de vedere uman şi umilitoare din perspectivă morală. O rană a inimii şi a spiritului.

H: Abdul Rahman Munif*, în *Riḥlatu ḍaw'* (*Călătoria unei lumini*)[1], insistă pe necesitatea unui mod original și personal de a scrie despre lucrurile care ne privesc. Tot el spune că istoria nu reprezintă o serie de evenimente din trecut, ci prezentul care atestă propriile noastre alegeri, precum și capacitatea noastră de a-l transforma într-un viitor mai bun.

A: Societatea arabă contemporană este constituită dintr-un ansamblu de instituții ale violenței și abuzului, instituții „ale degradării", cu formularea lui Michel de Certeau. Arabul musulman nu trăiește astăzi ca un om liber și cultivat, ci precum o mașină sau un număr în interiorul unei mase care se numește „grup", „comunitate", „confesiune" sau „trib" Astfel, sarcina intelectualului arab nu constă în a salva memoria, ci în a ne salva de memorie și de trecutul asociat acesteia.

H: Memoria păstrează în blocuri masive tot ceea ce, purtând pecetea sacrului, nu a trecut niciodată prin filtrul gândirii umane și o limbă care dă glas, în clivaj, supliciului și preceptelor. Dimensiunea psihologică a fost întotdeauna ocultată, deși se dovedește decisivă dacă vrem să scăpăm de sacralizare. Sacralizarea constituie în sine o violență, căci nu ne lasă libertatea să dezidealizăm

* Abdul Rahman Munif (1933–2004), cunoscut scriitor saudit. Multe dintre cărțile sale, critice la adresa conducerii Arabiei Saudite, au fost interzise, iar autorului i-a fost retrasă cetățenia.

1. Abdul Rahman Munif, *Riḥlatu ḍaw'*, Liban, 2008.

un corpus care ne-a fost transmis fără să putem reflecta asupra lui.

A: Sper că psihanaliza va reuși într-o zi să deconstruiască legendele care stau la baza islamului. Dar să păstrăm acest subiect pentru o altă convorbire.

Concluzie

Împotriva esențialismului. Noțiunea de progres în concepția islamică despre om și lume[1]

Concepția dominantă despre om și lume în islam se sprijină pe trei stâlpi.

Primul: profeția islamică este ultima dintre revelații, iar profetul islamului este „pecetea profeților". Chiar el ar fi spus: „După mine nu va mai fi nici un profet".

Al doilea: adevărurile despre lumea cerească și lumea pământeană transmise de profeția islamică sunt adevăruri supreme. Nici un alt adevăr nu le va putea pune la îndoială. În schimb, poate fi acceptat tot ceea ce nu contravine acestor adevăruri și nu este contrazis de ele.

Al treilea: omul nu este în măsură să schimbe sau să modifice ceea ce stă scris în Revelație. El are datoria să creadă, să se supună și să practice religia. Dacă urmăm această logică, putem spune că Dumnezeu însuși nu mai are nimic de revelat, pentru că și-a spus deja ultimul cuvânt celui din urmă

1. Textul îi aparține lui Adonis și a fost tradus din limba arabă de Adonis și Donatien Grau.

profet: „Religia este islamul". Această frază trebuie înțeleasă astfel: „Islamul anulează tot ceea ce a fost înaintea lui, cu excepția lucrurilor cu care este de acord". Celelalte, cu care nu este de acord, sunt respinse. Doar că, respingând ce a fost înainte de el, respinge, în egală măsură, și ce vine după el. Religia este astfel singurul criteriu în judecarea trecutului și viitorului.

Conform religiei, omul prin excelență este musulmanul, cel care trăiește în religia islamică. Înțelegem, urmând această logică, că Revelația domină rațiunea: gândirea unui musulman anulează orice formă de gândire anterioară. Judecățile și criteriile care se sprijină pe Revelație anulează, la rândul lor, tot ce a fost și va fi.

Vedem astfel că în această concepție umanitatea ființei umane își trage seva numai din revelația islamică. Pentru islam, esența umană vine de la Dumnezeu, nu din cultură și din experiența de viață, din cuvântul lui Dumnezeu, nu din vorbele oamenilor.

Dacă reluăm ideea raportului dintre esență și existență așa cum a fost formulată de Sartre, „existența precedă esența", enunțăm exact inversul concepției islamice, conform căreia esența precedă existența, pentru că esența umană vine de la Dumnezeu. Islamul este adevărata natură umană. În acest punct, islamul ni se înfățișează ca un esențialism. Astfel, în concepția islamică, celălalt, nemusulmanul, are de ales între două identități: fie este necredincios, și atunci trebuie respins sau

chiar ucis, fie trăiește sub oblăduirea islamului, și în acest caz plătește tribut.

Dacă esența precedă existența înseamnă că omul nu-și creează singur personalitatea și că viața lui nu are nici un impact asupra ordinii lumii. El încearcă, în viață și în operă, să imite prototipul reprezentat de viața profetului și a celor mai apropiați dintre tovarășii acestuia. Viața musulmanilor nu este marcată de creație, ci de mimetism și repetiție; omul nu are libertate, ci este îndemnat să imite. Orice gest creativ este o erezie, iar erezia te duce direct în infern.

Imamul Shāfi'ī spunea: „Cel care explică Coranul exprimându-și propria părere se înșală, chiar dacă are dreptate". Individul nu are nimic de spus, doar comunitatea poate formula o opinie. Dar, spunea Sartre, omul este în mod fundamental liber, căci esența lui este chiar libertatea. În schimb, în viziune islamică, omul este un imitator și trebuie să respecte tradiția, fiind astfel constrâns să trăiască, să gândească și să acționeze conform esenței sale islamice. A fi musulman înseamnă să-ți lași deoparte individualitatea și să te dizolvi în comunitate. În islam, nu există subiectivitate.

Progresul reprezintă înainte de toate un proiect, o acțiune fundamental umană. Conform tradiției umaniste, al cărei reprezentant de seamă în perioada modernă este Sartre, omul în sine este un proiect. Un proiect presupune să lași în urmă trecutul și să privești, din prezent, spre viitor. Orice proiect conține o viziune asupra viitorului și

interesul pentru ceea ce este frumos și profund uman. Odată cu Sartre, putem spune că „omul este o mișcare către viitor". El își creează singur esența, realizându-și proiectul, fără nici o constrângere, mai ales religioasă.

În islam, mișcarea se îndreaptă doar spre trecut. Viitorul este golit de sens și nu există decât în lumina trecutului: trecutul este viitorul prezentului. În islam, progresul este înțeles ca practică a imitării acestui ideal al trecutului, ca loc al adevărului absolut. Sau, altfel spus, progresul înseamnă islamizarea viitorului, plecând de la modelul oferit de trecut. Proiectul de progres în viziune islamică este islamizarea lumii.

Înțelegem astfel de ce islamul este o religie indisolubil legată de putere. Putere care, la rândul său, este fundamental religioasă, situată la antipozii vieții civile și laice. Islamul ne apare, în consecință, ca o mișcare al cărei scop este să transforme lumea în religie: cultura, sub toate formele artistice, științifice și umane, este instrumentalizată pentru a apăra această putere. Iar musulmanul este convins că trăiește încă în lumina începuturilor, se desparte de timp pentru a se îndrepta spre eternitatea paradisului.

Paradoxul este că popoarele care au trăit sub influența islamului au avut mari realizări, în ciuda constrângerilor religioase. Au progresat în viață, artă, poezie, gândire, filozofie, știință, rămânând totuși în conflict cu constrângerile religiei. Unii dintre cei care au realizat acest progres au plătit

cu propria viață sau cu distrugerea operei și au fost marginalizați.

Ceea ce frapează în cazul acestui paradox este că printre marii creatori, mai ales în filozofie și în poezie, nu se găsește nici măcar un adept al islamului tradițional, al islamului puterii. Timp de paisprezece secole, n-a existat nici un mare poet sau filozof care să fi crezut în islamul puterii sau în islamul Legii. Toți erau de acord, într-un fel sau altul, cu spusele marelui poet Al-Ma'arrī: „Există două feluri de oameni pe pământ: cei care urmează o religie, dar sunt lipsiți de rațiune, și cei fără de religie, dar cu rațiune".

Din această perspectivă, sensul și esența omului nu izvorăsc din umanitatea lui, ci din religie – adică din islam. Iar dacă un musulman își reneagă religia, își pierde esența; va fi condamnat și ucis. Omul a fost creat ca să fie musulman și să slujească islamul.

Pentru a întări cele de mai sus, aș adăuga că în concepția dominantă de astăzi islamul este în continuare considerat singurul loc al adevărului. Dacă ar funcționa doar la nivel individual, neangajându-l decât pe individ, aceste adevăruri n-ar fi ca atare o problemă. Problema provine din faptul că sunt impuse culturii, societății și umanității în ansamblul său ca adevăruri absolute și intangibile. Mai mult, sunt ridicate la rangul de criterii absolute pentru construirea unei societăți, chiar dacă în acea societate există și alte componente sau alte religii.

În islam adevărul este de tip comunitar, nu emană de la creatură, ci de la Creator. Prin urmare, nu se modifică, ci se transmite din generație în generație, total și definitiv, ca o moștenire spirituală. Sensul său stabilește secretul existenței, care s-ar sfârși în absența lui. Așa se explică noțiuni precum jihadul sau martiriul: ambele sunt o ilustrare a sensului pe care-l conține acest adevăr. Iar a-l apăra înseamnă să-l aperi pe Dumnezeu și existența, chiar și de ea însăși.

Dacă privim adevărul ca pe o chestiune individuală, neangajându-l decât pe cel care crede în el, îl putem accepta ca pe o formă de exprimare a libertății. Dar dacă-l definim ca problemă socială și absolută, angajând prin urmare o întreagă societate în respectarea lui, trebuie impus prin Lege. De aceea, se transformă în violență. Credința într-un astfel de adevăr devine supunere, iar din acel moment societatea nu mai stăpânește adevărul, ci adevărul stăpânește societatea. Textul devine mai important decât realitatea, devine stăpânul ei, iar realitatea este înrobită. Adevărul se transformă într-un război perpetuu împotriva gândirii și omului, împotriva adevărurilor celorlalți.

Progresul se prezintă, din acest punct de vedere, doar ca imitație a începuturilor. Or în tradiția occidentală, de la Aristotel la Hegel, imitația nu are nici o însemnătate dacă nu este urmată de depășirea modelului. A imita înseamnă așadar a depăși modelul. Altfel, rezultatul imitației n-ar fi decât o copie superficială sau o deformare. O imi-

tație, o deformare, asta trăiesc arabii în zilele noastre.

Progresul este o realizare umană, bazată pe creație și inovație și strâns legată de viitor. De aceea, cultura care consideră că viitorul este doar o rescriere a trecutului nu poate cunoaște progresul. Din nefericire, atâta vreme cât în societatea arabă aceasta va fi viziunea dominantă, putem avea certitudinea că singurul care va progresa va fi... regresul.

Prin definiție, omul este o ființă creativă care înaintează mereu, în viață, în societate, chiar în relația cu limba pe care o vorbește. Viitorul este spațiul spre care se orientează energia umană, pentru a înțelege mai bine universul și secretele lui.

Este nevoie de o altă lectură a concepției dominante astăzi în islam și a culturii popoarelor care au trăit sub egida puterii islamice. De asemenea, trebuie să recitim cultura arabă în întregime, să scriem o nouă istorie. În fine, este necesar un nou raport între cuvinte și lucruri, între om și lume, între om și progres.

Glosar

ᶜadrā': fecioară
ālat: mașină, instrument
al-badan: corp, trup (în dimensiunea sa erogenă)
al-ġussāq: apă clocotită din infern
al-ijmāᶜ: consens
al-ğism: corp
al-luġat al-'umm: limba-mamă
an-nār: foc
an-nisā': femei
Anṣār: medinezii care l-au primit și l-au susținut pe Mahomed
ᶜaṣr an-nahḍa: epoca renașterii
batš: tiranie, opresiune
burqa: văl integral
šarīᶜa: corpus de legi de inspirație religioasă
ğihād: războaie sfânt
faqīh: teolog, jurist, specialist în jurisprudența islamică
fatwa: edict religios
fiqh: jurisprudență
firaq bāṭiniyya: mișcare apărută în anul 205, 250 sau 276 al Hegirei; a dat naștere mai multor grupuri militante, printre care și qarmații, considerați eretici
fitna: război între musulmani
fuqahā': teologi (pluralul de la *faqīh*)
futūḥāt: cuceriri islamice

ġanā'im: pradă de război
ġassa: hrană din infern
ġurba: înstrăinare, exil
ḥadīth: spuse atribuite profetului
ḥarth: câmp de arat
hāwiya: prăpastie, abis
ḥurūb ar-ridda: războaie de apostazie
hurii: femei din paradis
iğtihād: interpretarea textelor religioase
ilāh: zeu, divinitate
ᶜirḍ: onoare
istibāḥa: libertinaj
ğabbār: atotputernic (despre Dumnezeu)
ğahannam: iad, infern
ğāhiliyya: perioada preislamică
ğanna: rai, paradis
kufr: necredinţă, apostazie
lazā: infern
mu'allaqāt: poeme din perioada preislamică
mu'tazila: curent de gândire format în prima jumătate a secolului II al Hegirei, la Basra, care a devenit una dintre cele mai importante şcoli din cultura islamică clasică
umma: comunitatea credincioşilor musulmani
qarmaţi: mişcare politică disidentă din epoca fatimizilor (secolul IV al Hegirei)
Quraysh: tribul din care făcea parte profetul Mahomed
raḥma: milă, compasiune
rāwiya: povestitor, narator
saby: luarea de ostatici în război
saqqār: focul infernului
Saqīfa: loc în apropiere de Medina unde au avut loc, după moartea profetului, discuţiile referitoare la succesiune
šar': Legea
sinnu l-ya's: menopauză
tābi': adept, discipol al doctrinei islamice

wahhabism: mișcare politico-religioasă fondată în secolul al XVIII-lea în Peninsula Arabă de Muḥammad ibn ʿAbd al-Wahhāb, care propovăduiește un islam puritan și rigorist

watan: idolatrie

zinǧ: populația de origine africană aflată în sclavie, care s-a răsculat împotriva stăpânirii abbaside în anul 255 al Hegirei

Cuprins

Avertisment 5

O primăvară fără rândunici 7

Necesitatea unei relecturi: istorie și identitate 19

Regândirea fundamentelor 37

Dincolo de interesele economice
și geopolitice, pulsionalul 105

Occidentul: pasionant, la nebunie 122

Artă, mit, religie 128

Poezia, între limbă și precepte 135

Dincolo de *Al-Kitāb* 150

O posibilă încheiere? 158

Concluzie
Împotriva esențialismului.
Noțiunea de progres
în concepția islamică despre om și lume 165

Glosar 173

Pentru anumite convingeri merită să-ți riști viața. —Adonis

Islamul și violența este un manifest al celui mai important poet arab contemporan – nominalizat de mai multe ori la Premiul Nobel – împotriva decăderii culturii sale de origine, pe care s-a văzut nevoit s-o părăsească. Adonis trăiește astăzi în Franța, unde este liber să pună în discuție cu luciditate cauzele crizei din lumea arabă musulmană: violența ca trăsătură caracteristică a Coranului; atotputernicia dogmei religioase în ceea ce privește treburile statului și viața privată; falsificarea istoriei islamului; anularea subiectivității și creativității ființei umane într-o civilizație a supunerii oarbe și a imitației; reducerea femeii musulmane la statutul de posesiune; condamnarea celor care au ieșit din cadrele restrictive ale religiei abordând în creațiile lor teme precum dragostea, moartea și libertatea; eroarea unor societăți care nu cunosc conceptul de cetățenie și sunt incapabile să se adapteze la modernitate și democrație.

Fără să uite locul poeziei, misticii și filozofiei arabe în cultura universală, Adonis demonstrează că islamul fundamentalist nu este o excrescență distructivă a unui islam originar pașnic și tolerant, ci apariția mișcărilor extremiste precum Statul Islamic reprezintă, de fapt, o reîntoarcere la începuturile sângeroase ale islamului unic, neschimbat de-a lungul timpului.

ISBN 978-973-50-5280-5

Fotografia de pe copertă
© Astrid di Crollalanza